

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 753

Title Mb. Salya parvan. with
Bhaskar's theoprasadipat

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 753 Subject : Kāvya

Title : M. Bh. Salyapavvan with Bhāratārtha -
pradīpikā

Author : Vedavyāsa ^{Ajuni M. S. S.} Scribe :

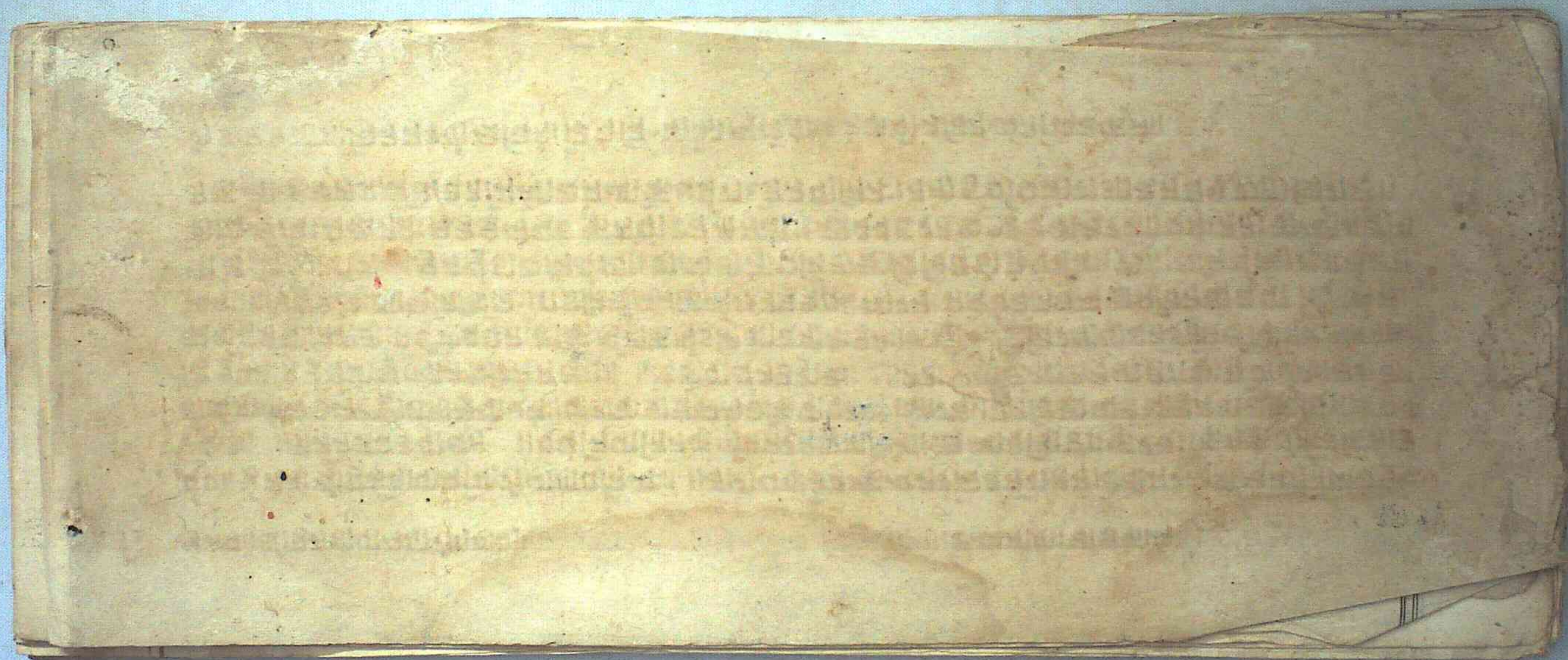
Date of the work : — Date of the Ms. : V.S. 1939

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 13.5" by 5.5" Extent : 58 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : —

शाल्यपर्व०

उत्तमः॥ श्रीगुरुगोपालगोरीगणपतिभ्यः॥ अथशाल्यपर्वटीका॥ उदीर्यमाणं किं यमाणं प्राक्तकालं कालो विनं प्राक्तका ५ लसि
र्षण॥ उत्तमः श्रीगुरुगोपालगोरीगणपतिभ्यः॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव नरोत्तमं जयमुदी
रयेत्॥ ॥ जतमेजय उवाच॥ ॥ एवं निपातिते कले न मेरे मयमाचिना॥ अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत विदिज॥ उ
दीर्यमाणं च बलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः॥ पांडवेः प्राक्तकालं च किं प्राप्य पतकोरवः॥ एतद्विद्वाम्पदं श्रोतुं तदा बलवद्भिर्जोत्तमः
हि दृष्ट्वा मिपूर्वेषां शृण्वानश्चरितं मदत्॥ ॥ विशंपायन उवाच॥ ॥ ततः कर्त्तुं हते राजन् धनराष्ट्रः सुयोधनः॥ नृशो
का र्त्तुं विमग्नो निराशः सर्वतो भवेत्॥ हा कर्त्तुं हा कर्त्तुं इति शोचमानः पुनः॥ रुक्माञ्च शिविरं प्राया हतशेषिर्नृपिः॥ महासमाश्र
म्मानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितः॥ राजनिर्बलमेकस्मिन् तपुत्रवधं स्मरन्॥ स दिवं बलवन्मवाभवि तव्यं च पाथिवि॥ सं
ग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्बुधाय निर्यायो॥ शल्यं शोनापतिं कृत्वा विधिवद्वा जपुंगवः॥ रणाय निर्यायो राजन् हत
शेषिर्नृपिः॥ महाततः सुतुमुलं युद्धं कुरु पांडव सेनयोः॥ अभवद्भरतश्च॥ देवा सुरगोपमां ततः शल्यो महोरा
ज कृत्वा कदनमाहवे॥ हतसिनोऽथ मध्याक्षे धर्मराधजेन पातितः॥ ततो दुर्योधनो राजा हतबंधू रणाजिरात्॥
निशङ्गेन मामान्येन मरणं सूचितं॥ दिवं विन्याको न्मुखं प्राकृतं कमीभूवित व्यंतस्मिन् फले॥

कदाचिद्विपायनक्रादातः विनिष्ठाः पराधीनाः शत्रुवशांगता इति यावत्तागतेः परमत्वमपुनरावृत्तिः कथारामायणादिका॥
हं॥ अपस्तम्बदंष्ट्रोरं विवेश रिपुजाह्नयात्॥ अथापराक्ते तस्मात्कः परिचार्यमहाराथिः॥ कदादाह्नयवेगेन भीमसे
नेन पातितः॥ तस्मिन् हते महेशसेहत शिष्टास्त्रयो रथाः॥ संरंभान्निशि राजेन्द्रजघ्नुषं चालामेनिकानां ततः पूर्वाक्षसमयेऽपि
विराटेऽप्यसंजयः॥ प्रविवेश पुरं दीनोऽऽखरोकममन्वितः॥ प्रविश्य पुरं सूतो नुजाबुद्धिः॥ खितः॥ वेपमानस्ततो
राजः॥ प्रविवेश निवेशनं॥ रुरोद मनरव्याघ्रद्वारा जनि तितुः॥ खितः॥ अहो बत विनष्टाः स्मानि धनेन महात्मनः॥ अहो सुबल
वाक्कालो गतिश्च विषमा तथा॥ शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावधं तपांडवे॥ दृष्ट्वैव पुनरराजन् जनः सर्वमेसंक्रयं॥ क्रिशनमहता
युक्तं सर्वताराजसत्त्वमा॥ प्ररुरोद नृशो हि मोहाराज त्रितिमस्वरं॥ आकुमारं नरव्याघ्रतत्पुं विममंततः॥ आर्तनादं ततश्च सु
त्वा विनिहतं नृपां धावतश्चाप्यपश्याम तत्र स्त्रीपुरुषास्तथा॥ नष्टवित्तानि वान्मत्तान् शोकेन नृशोऽपीडितान् तथा स विह्व
लस्ततः॥ प्रविश्य नृपतिं क्रयं॥ ददर्शनं पतिं श्रेष्ठं प्रजावद्बुधमीश्वरं॥ दृष्ट्वा धामी न मनश्च संताप्य रिचारितं॥ सुखाभिर्नरैश्च
गांधार्यादिदुरेण वा तथा न्येष्टुमुहं शिष्टजातिभिश्च हितैः॥ सदा ते मेव चार्थं ध्यायंतं कर्त्तुं निधनं प्रति॥ रुदन्नेवात्र
वीर्याकराजानं जनमेजयानां तिरुष्टमनाः॥ ततो बाष्पमहिग्धया गिरा॥ संजयो हं नरव्याघ्रनमस्ते भरतर्षभ॥ मशधिपो
हतः शल्योः॥ शकुनिः॥ सोबलस्तथा॥ उत्सुकः॥ पुरुषव्याघ्रकिंतव्यो दृढविक्रमः॥ संसप्तकाहताः सर्वे कां वोजाश्च शकैः

तस्यान्यासस्तुतनायकप्रतिनायक। लिखनं। तत्र च प्रलापसुकंतस्वचकिराकृतिविशेषकिर्बेदिव्यं॥

महाश्वेकाश्चपार्वतीयाश्चयवनाश्चनिपातिताः॥ घाव्याहनामहाराजदाकिणात्याश्चसर्वशः॥ उदीव्यानिहताः सर्वप्रती
याश्चनराधियाराजानोराजपुत्राश्चसर्वशोनिहताः॥ येधिनोहोराजायथोक्तं पांडवेनह। मयमहोमहाराजशेतेपा
शुशुरुषितः॥ धृष्टद्युम्नोहोराजन्शिखंडीचापगजितः॥ उत्तमोजायुधामनुस्तथागजन्मइकाः॥ पंचालाश्चनराध्या
श्चदयश्चनिष्पदिताः॥ तवेष्टुवाहताः सर्वेऽपिदेयाश्चमारताकर्मपुत्रोदतः शूरोदृषमेनोमहाबलः॥ नराश्चविनिह
ताः सर्वेगजाश्चविनिष्पदिताः॥ रथिनश्चनराध्याश्चदयश्चपतितायुधि। किंचाकेष्वचशिबिरंतावकानांकृतं प्रभो। पांडवा
नांकुरुणां च ममासाद्यपरस्परं। प्रायः स्त्रीशेषममवज्जगत्कालेनमोहिताममपांडवतः शेषाधानराष्ट्रास्तथात्रयः॥ ते
विवचानतः पंचवासुदेवोयमात्मकिः॥ कृपश्चकृतवर्माविशिष्टिश्चजयतांवरः॥ तवाप्येतेमहाराजराधिनो नृपसत्तम। अ
क्लिहिणीनां सर्वासां समेतानां जनेश्वर। एतथशेषामहाराजसर्वस्योनिधनंगताः॥ कालेननिहतं सर्वजगदिभरतर्ष
भ। इयोधनं विदुरतः कृत्वा विरंचमारतः॥ ॥ विशंपायनउवाच॥ ॥ एतच्छुत्वावचः कुरंधृतरोदोजनेश्वरः॥ निपपा
तमहाराजगतमत्वोमहीतले। तस्मिन्निपतितेभूमोविदुरोपिमहायशः॥ निपपातमहाराजराजव्यसनकवितिः॥

राजाकृत्रियः॥ उदीक्ष्य। उदमिमुखं नयनगोलकं कृत्वा। गतिर्लोकद्वयप्राप्तिमाधनं। चक्षतेनश्यति॥

गांधारीवत्पश्येष्टसर्वश्चकुरुयोषितः॥ प्रतिताः सदमानमोश्चुत्वा कुरंधवः स्मृताः॥ निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीशज
मंडलं। प्रलापपुक्तामहतीकथान्पस्नापटेयथा॥ कृकेराउताताराजाधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ शानिरलभतप्राणान्पुत्र
व्यसनकवितिः॥ लब्धुमनृपः संज्ञां देयमानमुडः खितः॥ उदीक्ष्यवदिशः सर्वादित्रारं वाक्यमब्रवीत्। विदुर्नृकत्रम
हाप्रज्ञत्वं गतिर्भरतर्षभ। ममनाथस्य मुच्यं भ्रात्रेदीनस्य सर्वशः॥ एवमुक्त्वा ततोभूयो विसंज्ञो निपपातह। तंतथापतितं
दृष्ट्वा बांधवा एष्यकेचन। शीतिस्तेमिषिचुत्सायिर्विव्यजुर्वज्जानेरपि। मनुदीर्घेण कालेन प्रत्याश्रितोमहीपतिः॥ तस्मादधो
महीपालपुत्रव्यसनकवितिः॥ निश्चयमनृजिह्वागद्वकुंभकिंनोविशंपते। संजयोपरुदत्रवृद्धहाराजानमात्रुर। तथास
र्वाः स्त्रियश्चगांधारीवयशस्विनी। ततोदीर्घेण कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत्। धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठमुद्यमानो मुकुमुकुः॥
गच्छंतुयोषितः सर्वागांधारीवयशस्विनी। तथेमेसुरुदः सर्वश्चपतेमेमनोभृशं। एवमुक्त्वा ततश्चक्राताः स्त्रियो नरतर्षभ।
विसर्जयामासशनिर्वपमानाः पुनः पुनः॥ निश्चयमुत्ततः सर्वास्तः स्त्रियो नरतर्षभ। स्फुरदश्चततः सर्वदृष्टाराज
नमात्रुर। ततो नरपतितंतुल्यसंज्ञपरंतप। अविदुः संजयो दीनो रोदमानं भ-इशात्रुरं। प्रांजलिनिःश्वसंतं चतं
नरं ईमुकुमुकुः॥ समाश्वासयतश्चक्रावचमामधुरेणाहः॥ ॥ इति महाभारते शात्पर्वणि॥ १॥ विशंपायनउ

शल्प०

तत्र च तत्र स्नानो रोदनं हेतुः । विललापकृतमनुशोचितवान् । काले प्रभाते ॥

वावा ॥ विरहात् स्वधनारीषु धृतगणैर्विकानुतः । विललापमहाराजः । खाडः । तत्र रंगतः । मधुममिव निश्चयस्य करोधु
वनपुनः पुनः । विधित्य वमहाराजततो वचनमब्रवीत् ॥ ॥ धृतगण उवाच ॥ ॥ अहो वनमधुः । खं यदहं पांडवानां
केमिणश्चावयांश्च वत्तः । सतश्चरोमिव । वज्रसारमयं नूनं । हृदयं सुदृढं ममायुः । त्वानिहता सुत्रादीर्यतेन सदृश
धा । धितयित्वा वयस्तेषां बालक्रीडां वसंजय । अद्य शुक्लहता सुत्राश्च मे दीयंतमने ॥ अथ त्वद्यदि तेषां पुनं मे रूपनि
दर्शने । पुत्रस्ते ह कृता प्रातिनिमित्य मेतेषु धारिता । बालमौ वमतिक्रान्तिं । त्वावतस्त्वाश्च तानहं । मध्यप्राप्तास्तथा शुक्लह
आसंत दानघातानद्यनिहतान् शुक्लहतिश्च यनिहतिजमः । ननु मे विक्किंति पुत्राधिभिरसिद्धुतः ॥ एहो हि पुत्रा
जं इममाना यस्मिं प्रते । त्वया हीना महाबाहो का युयास्याम्यहं गतिं । कथं त्वं पृथिवीपालां स्पर्त्काता तस्य मारातान
। शेषे विनिह । तो नृमिषा कृतः । कुत पोयथा । गतिर्नृता महाराज सातीनां सुहृदां तथा । अथ हृद्वमौ
रविहायका निगठमि । सा कृपा सा च ते प्रीति सा च राजसुमानिता । कथं विनिहतं पापिः । सद्युगेषु पर
जितः । को नु मा सुकृतिं काले तात तातेति वक्ष्यति । महाराज जितसततं लोकनाथेति चामकृत् । परिश्रम
धमां कं वेत्ते देना किं नलोचनः । अनुशाधीतिको रव्यतया धुवदमेव वः । ननु ह्यमाह मश्रोष वचनं त

३

वपुत्रक । नृयमीममृष्टीयं यथापार्थस्य नो तथा । जगदत्तः । कृपः शल्पश्चावं त्यो यजयइयः । नृरिश्वाः । सोमदत्तो महाराजो
यवाक्किः । अथ त्वामाचमोजश्च मागधश्च महाबलः । बह्वलश्च काशीशः । शकुनिश्चापिसोबलः । शैकाश्च वज्रसाहस
ः । शकाश्च यवानेः महा । सुदक्षिणश्च कावोजश्चिगर्ताधिपतिस्तथा । भीष्मः पितामहाश्च वभारहा जोयगोतमः । श्रुता
युश्चाचुता युश्च शतायुश्च ववीर्यवान् । जलसंधो धार्यस्वंगी राक्षसश्चाप्यलायुधः । अलंबुषो महाबाहुः । सुबाहुश्च म
हारथः । एते वान्ये ववहवो राजानो राजसत्तम । मदर्थमुद्यताः । सर्वे प्राणांस्त्यक्त्वा महारो । येषां मध्ये स्थितो युधेभ्रातृनिप
रिवारितः । यो धविष्मत्पहं पाप्यन्ति चालांश्चि वसर्वशः । विदींश्च नृपशा र्हलशिपुदेयांश्च सद्युगो । सात्यकिं कुंतिमोजं वराह
संचर्योत्कचं । एकोप्येषां महाराज समर्थः । सन्निवारण । समरे पांडवौ नौ यानां संक्रुद्धा यन्निधावतां । किंपुनः । सहिता वीराः क
तविराश्च पांडवेः । अथ वा सर्व एवेति पांडवस्य । ॥ नु यायिनिः । यो ज्यंते सह राजे इह निष्पतिवतान् । नृधा कस्य त्विको मा
या मा र्दनिह निष्पति पांडवान् । ततो नृपतयो वीराः । स्वासंति मम शासनो यश्च तेषां प्रणता विवा सुदेवो महाबलः । न स स
त्रह्यते राजनिमामब्रवीद्वः । तस्माहं वदतः । सतवज्रशो मम संनिधौ । शक्तिरो ह्यनुपव्यामि निहता न्योडवान्मृधे ॥
तेषां मध्ये स्थिता यत्र ह न्यंते मम पुत्रकाः । व्यायुक्तमानाः । समरे किमन्यशागधियतः । भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथ

किमन्यज्ञागधेतः नागधेयात्तद्विवाताः अन्यतपोरुधंकिं न किमपीत्यर्थः॥

प्रतापवान्। विखंडितं समामाद्यृगं इव जंबुकं। शोणश्च बालो यत्र सर्वशस्त्रास्त्रपारगः॥ निहतः पांडविः सं
वि किमन्यज्ञागधेतः॥ नूरिश्च बहो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे। बाह्लीकश्च महाराजः किमन्यज्ञागधेतः॥ नृगद
तो हतो यत्र गजयुधविशारदः॥ जययश्च निहतः किमन्यज्ञागधेतः॥ सुदक्षिणहो यत्र जलसंध्याकोरव
ः॥ सुतायुश्च सुतायुश्च किमन्यज्ञागधेतः॥ वृहदलो हतो यत्र मागधश्च महाबलः॥ उयायुश्च विक्रान्तः प्र
तिमाने धनुष्मतां। आवेत्या निहतो यत्र विगर्तश्च नराधिपः॥ संसप्तकाश्च बहवः किमन्यज्ञागधेतः॥ अलं
बुधस्तदा राजा राक्षसश्चाप्यलासुधः॥ आर्यश्च निहतः किमन्यज्ञागधेतः॥ नारायणा हतो यत्र गोपालायु
धुर्मदाः॥ सैकाश्च बहुमाहवा किमन्यज्ञागधेतः॥ अकुनिः सोमलो यत्र कितवः सुमहाबलः॥ निहतः सवलो वी
रः किमन्यज्ञागधेतः॥ यंत्रशरामहेशासाः कृतास्त्रा युधुर्मदाः एतेवान्ये च बहवः कृतास्त्रा युधुर्मदाः राजानो राजपु
त्राश्च शराः परिष्वहवः॥ निहतो बहवो यत्र किमन्यज्ञागधेतः॥ यत्र शरामहेशासाः कृतास्त्रा युधुर्मदाः॥ सैकाश्च
कृमाहवाः किमन्यज्ञागधेतः॥ यत्र शरामहेशासाः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः॥ बहवो निहताः सूतमेहं इममविक्रमाः नानादे
शममाहताः कृविद्यायत्र संजयं॥

लूनपक्षस्पपक्षोऽनुरागाजनः॥

निहताः समरे सर्वे किमन्यज्ञागधेतः॥ पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव सहस्रशः॥ वयस्यात्रातरश्चैव किमन्यज्ञाग
धेतः॥ नागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः॥ यस्तु नागसमायुक्तं सशुभं प्राप्नुयात्तरः॥ अहं विमुक्तः स्विगीपेपु
त्रिश्चैव हसंजय। कथमद्य न विष्णुमिदृष्टः शत्रुवशगतः॥ नान्यत्र परं मन्ये वनवासो हते प्रभो। सो हं वनगमिष्या
मिनि। विणो ज्ञाति संकुर्ये। न हि मे न्य इवेक्यो वनाय गमना हते। इमामवत्सं प्राप्स्यन् लूनपक्षस्प संजय। दुर्योधनो ह
तो यत्र अल्पश्च निहतो युधि। दुःशासनो विशस्तश्च विकर्षश्च महाबलः॥ कथं हि जीमसेनश्चोप्येहं शत्रुवत्सं। एव
न समरे येन हते पुत्रशते समान् असकृदहतस्तस्य दुर्योधनवधवतः॥ त्वयो का नि संतप्तो नश्चाप्ये परुषा गिरः॥ ॥
वेत्ता पायन उवाच॥ ॥ एवं स शोक संतप्तः पार्थिवो हतबांधवः॥ मुकुर्मुकुर्मुकुमानः पुत्राधिनिरमिषुतः॥ विलप्य सु
विरंकालं धृतगणैः विकासुतः॥ दीर्घसुस्मं च निश्चस्य चिंतयित्वा पराभवं। शोकेन महता विष्टः संतापान्न रतर्षना। पु
नर्गावन्नाणि सते पर्यट्टः कृद्यथा तथा॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ ॥ भीष्मशरणो दातो शुबासूतपुत्रं वपातितं॥
सेनापतिं प्रणेतारं किमकुर्वंत मामकाः॥ यं यं सेना प्रणेतारं युधि कुर्वंति मामकाः॥ अचिरेणो वकालेन तं तं निघ्नं
ति पांडवाः॥ रणमद्भिहतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना। एवमेव हतो शोणः सर्वेषां मेव पश्यतां। एवमेव हतः कर्णः॥

शाल्य०

यथाहवमिति केय प्रकार प्रश्नः॥

केचिन्नसम्पकपश्यन्ति। अतरेषांजाःसम्पकपश्यन्तीत्यर्थः। ब्रह्मसंकेपेणोक्तं पुनर्विल्लरेण ब्रह्मीत्यर्थः। शाल्यस्य मेनापति
त्वज्ञाते। कोवासुरं मिति प्रश्नात्तु पपत्तिः॥ अज्ञातेः मद्राजस्य केरकन्दकिरां चकमिति विल्लरेण प्रश्नविरोधः॥ अ
सूतपुत्रः प्रतापवान्। कां बोजकानां सर्वेषां पश्यतां वः किरीः टिना। पूर्वमेवाह मुको विविदुरेण मदात्माना। इयो
धनापरोधेन प्रजेयं विनशिष्यति। केचिन्नसम्पकपश्यन्ति मूढाः सम्पगवेद्यवः। तदिदं मम मूढस्य तथानूतं वच
स्तुतत्। यदब्रवीत्सधर्मात्मा विदुरसर्वः धर्मवित्। तत्र ध्याममनुप्राप्तं वचनं सत्यमीरितं दिवो पदतचित्तनयन
यानरुतं पुरा। अन्यस्य फलं तस्य ब्रह्मिणा वलागं पुनः। कोविदुस्त्वमुनी कानामासीत्कलीनिपातितो। अर्जुनं वा
मुदेवं वको वा प्रसुद्यायोरथ। केरकन्दकिरां चकं मद्राजस्य संयुगं। वामं वा यो दु कामस्य केवादीरस्य पृष्ठत
॥ कथं वचः स मेतानां मद्राजो महाबलः॥ निहतः पांडवेः स त्वे पुत्रो वाममसंजय। ब्रह्मसर्वं यथा तत्त्वं न रतानां मह
कृत्यं। यथा च निहतः स त्वे पुत्रो दुयो धनो ममापंवालाश्च यथा सर्वं निहताः स पदातुगाः। धृष्टदुम्नः शिखंडी वंशे प
द्याः पंचवात्मजाः। पांडवाश्च यथा मुक्ता स योमिमांसा ततो बुधिः। कृपश्च कृतवर्मा च नारदा जस्य वात्मजः। यद्यथा याद
शं चिवे बुधं वृत्तमभूत्तमंतः॥ अखिलं श्रोतुमिहामि कुशलो ह्यसि संजय॥ ॥ इति महाभारते शाल्यपर्वणि ॥ २॥
॥ संजय उवाच ॥ ॥ शृणु राजन् वदितो यथा वृत्तोजनक्यः॥ कुरुणां पांडवानां च समासाद्य परस्परं।
ज्ञानपट्टे शाल्यं मेनापति मनुक्रमणं जात्वा तच्च करकान नष्टं कृतीति ज्ञानज्ञानयोर्निविषयत्वादविरोधः॥ यद्यथा

यादृशं यत्र यथाहवमिति यदिति कर्म प्रश्न
॥ यादृशमिति केन तत्संज्ञमिति ॥
५

समानीतेषु युधाय व्यावर्तितेषु। प्रत्यपाया मय्याश्रयादपगताः॥

निहते सुतपुत्रे पुपांडवेन महात्मना। विदुतेषु वसिष्ठेषु समानीतेषु चा सकृत्। धीरे मनुष्यादेहानामाजौ गजव
रकृत्ये। यत्तु कर्मेदं तेषां र्थः सिंहनादमथा करोतु तदा तव सुतात्राजस्य विश्वसुमहं कृत्यं न स वात्तमनी कानि न
विवाद्य पराक्रमे। आसीदुद्दिह्यत कर्मेतव यो धस्य कस्य चित्तावलिजो ना विमगायामगाधे विप्रवाइवा अतरेण
रमिहं तोहेते दीपे किरीटिना। सूतपुत्रे हते राजन् विवस्ताः शरविकृताः॥ अनाथानां यमिहं तोमृगाः सिंहदिताइव
। नमृगाइव वृषाः शीर्षदिंश इवोरगाः। प्रत्यपाया ममाया के निर्जिताः सव्यसाविना। हतस्त्रवीरा विधस्ता निरु
तानि शितिः शीरः॥ सुतपुत्रे हते राजन् पुत्रास्त्रे प्राइव न्रयात्। विश्वकवचाः सर्वकां दिशी का विचेतसः॥ अन्योन्यमभि
निघ्नतो वीर्यमाणा भयादिशः। मा मे वदन् वीन सुमामे व वद कोदरः॥ अनीयातीति मत्तानाः पेउम सुद्यु नारता। हयानन्ये
रथानन्ये गजानन्ये महारथाः। आस ह्यजव संपन्ना न्यादाताना ज कुर्मयात्। ऊजरेः स्पंदनान्नाः सादिनश्च महारथेः।
पदाति संधाश्वाश्चोधिः पलायिन् ईजंततः॥ व्यालतस्कर संकीर्ण सार्धहीना यथावने। तथा त्वदीयानि हते सुतपुत्रे
तदाभवन्। हतारो हास्तथानागाश्चिन्नहस्तास्तथापरे। सर्वपार्थस्य लोकपश्यन्नेन यातुराः। तांश्चैव इव तः
सर्वात्री ममेन मया र्दितान्। दुर्योधनो यस्त्वं सूतं हाहा कृत्वेदमब्रवीत्। नाति क मियते पार्थ धनुष्याणि मवस्थिता

शराय्यसदृशं कर्मणोऽतिशेषः॥

जघानवर्तमानं मां हर्षा मन्वा न चोदय। समरे युध्यमानं हि किं ते यो मां धनं जयः। नोऽहं देहस्य तिकां तं वेनामिव म
हर्षविः॥ अद्या कुर्वन्सगो विदं मानिनं वदकोदरं। निहत्य शिष्टान् शत्रून् कर्षयामासुयां। तच्छुत्वा कुरु राज
स्य शराय्यसदृशं वचः॥ स्तोत्रं देमपरिच्छिन्नं कृत्वा निरन्तरं बोदयत। गजाश्च रथहीनास्तु पदा तस्थिवमारिषा। पंचविंशति
साहस्राः प्राद्वं कनकिरिव। तान्नीमसेनः संकुक्षो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः॥ बलेन चतुरंगेण परिक्षिप्यादनहरेः प्रत्य
युध्यन्ते ते सर्वे। नीमसेनं स पार्षतः। पार्थ पार्षतयोश्चान्ये जयं कृत्स्नवनामनी॥ अयुध्यतुरगो नीमसेर्मध्ये पर्यवस्थितिः॥ मो
वतीर्य रथार्धं संगी दापाणि रयुध्यत। न तान्नयस्त्वो न मिथान्धर्मापेक्षी हृकोदरः॥ यो धयामास किं ते यो जुजवीर्य
समाश्रितः॥ जातेरुपपरिच्छिन्नं प्रहृष्टमहती गदा। न्यवधीत्तावकाश्च बन्धुं डपाणि रिवान्तकः॥ पदा तया नि संरक्षा।
स्य कजीवित्वांधवाः॥ नीममम्य इव संखेपतं गाज्वलनं यथा। आसाद्य नीमसेनं तं संरक्षा युद्धमदाः॥ विनेशुः सह
सा दृष्ट्वा भूतग्रामाश्चांतकं। खेपेन वध्वरद्रीमः। त्वज्जगदयातया॥ पंचविंशति साहस्रां तावकानामपोधयत। हत्वा
तत्सुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः॥ धृष्टद्युम्नपुरस्कृत्य पुनस्तस्मिन् महाबलः॥ धनं जयोरथानीकमवपद्यत
वीर्यवान्। मादीपुत्रोऽशकुनिं सात्यकिश्च महारथः॥ जवेनाभ्यपतन् रुष्टा हं तु कामा महाबलाः॥

नम्याश्च वारान्शुबहुं स्तेनिहत्स्वशितिः शरिः॥ तमवधावंस्त्वरितास्तत्र युद्धमनुमहता। ततो धनं जयोरजत्रथानीक
मगाहता विष्णुतं विष्णुलोके शुगां दीवं विक्षिपन्धनुः॥ रुक्मसारथिमायांतं दृष्ट्वा श्वतदयं रथं। अकुर्वन्वापियो
दारं त्वदीयाः प्राद्वन्नयात। विप्रहीणारथाश्च शरैश्च परिधवारिताः॥ पंचविंशति साहस्राः पार्थमार्कमदा
तयः॥ हत्वा तत्सुरुषानीकं पंचालानां महारथः॥ नीमसेनं पुरस्कृत्य न विरात्यत्यह्वयत। महाधनुर्धरः श्रीमानमित्र
गणसूदनः॥ पुत्रः पंचालराजस्य धृष्टद्युम्नो महायशः॥ पारायतमवर्षाश्च कोविदारवरधजां धृष्टद्युम्नं रणे दृष्ट्वा त्व
दीयाः प्राद्वन्नयात। गांधारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विनि। न विरात्यत्यह्वयतां मादीपुत्रोऽशकुनिं सात्यकिं च कि
तान्। शिखंडी च शोपदेयाश्च मारिषा। हत्वा त्वदीयं सुमहसि न्यंशवान्वाधमत्सिते सर्वं तावकांश्चैव इव तोवि
पराश्रुत्वाः॥ अम्यधावंत निधूतो वृषं जित्वा यथा रथाः॥ शोना वशेषं तं दृष्ट्वा तव पुत्रस्य पादुवः॥ अवस्थितं मव्यसा
वीपुः काधबलवन्पुत्रा तत एनं शरैराजसहसा समवाकिरत्। रजसा वीजते नाथन स्म किं वनदृश्यते। अंधकारीकृत
लोके शरभूते महीतले। दिशः सर्वा महाराजतावकाः प्राद्वन्नयात। भज्यमानिष्ठासेनैश्च कुरु राजो विशांपते। परे
षामात्मनाश्च वसमंताश्च सुपाद्वत्। ततोऽपुयो धनः सर्वान् जुहावायः पांडवानां युधाय नरत श्रेष्ठो देवानिव

कृष्णेनेवः॥ कृष्णेनेवः नेतायम्। अपश्यामोतिविशंपायनोक्तिः॥ संजय उवाच पर्यंतं। विकृतं च न्यथा कृतं संरुप्यं तिमरो
 मसुरपराजितः॥ कृष्णेनेवो महाबाहुर्देवैरपि दुःखसदः॥ इन्द्रा मुक्कवत्रा नमि इकेतुमिवोक्तिः॥ वानरं केतुमासाद्य
 संवदात् महावसूः॥ सिंदनादेन नीमस्य पावज न्यश्चनेन घागां डीवस्य वनिर्घोषात् संरुप्यं तिमनां सिनः॥ चरंतीव
 महाविद्युन्मुसंतीनयनप्रभां॥ अलातमिव वाविदं गां डीवं समह उपत। जां हूनद विविचं वधू। यमानं महदुतः॥ इ
 उपतेदिह स वीसु विद्युदधुनेषि वा उह्यमानाश्च कृष्णेन वायुने वचलाहकाः॥ जां हूनद विविचां गावहं ते वाकुनं
 रणे। तावकं तद्वलं राजन्नकु नोस्त्र विदां वरः॥ गहनं शिशिरं ककुंददाहामिरिवोक्तिः॥ गाहमानमनीका निमहं
 सदृशप्रभां॥ धनं जयमपश्यामवतु इह मि वदिपं। विद्वानयं तमेनां तेनासयं तं च पाथिवा न। धनं जयमपश्यामनलि
 नीमिव कुंजरं। नासयं तं तथा यो धानं धुनुषे षेण पांडवा नृय एनामपश्यामसिंहं मृगगणानिव। सर्वलोकमदेषा
 सि वृषभमवधत्तिनां॥ अमुक्तकवधैः कृष्णलोक मध्ये व्यराजतां॥ अहमप्यदशाहानि वर्त्तमानस्य भारता संया
 मस्यातिघोरस्य वध्यतां चाभितो युधि वायुने वा वधूतानि तवानीकानि सर्वशः॥ शरदं मोदजालानि वसीर्यं तममं
 ततः॥ नानावमिव पर्यस्तां वातत्रांतां महास्रवै। तव सेनां महाराजस व्यसावीत्यकं पयत्। ककुते सूत्रपुत्रो वक्रकु
 शराः महाबुगः॥ अहं कवकवात्मा ते दार्दिक्यस्य अतथा कृताः॥ शासनश्चाताते त्राहमिः सहितः ककु। वारा
 मां चानीव भवतीत्यर्थः॥ समुदायीकृतो मिलितः॥

८

गोवरमं घातं वेद्या विवजय इयं। संबं धिनस्तथा चादृन्महायान्मात्रुलां सथा। सर्वात्रिकम्पमहतो लोकं वाक
 म्मुर्धनि। जय इधो हनो राजा किं नु शेषमुपास्महे। को वेदममुमानस्तियो विजेयंति पांडवं। तस्य वास्त्राणि दि
 व्या। दनि विविधानि महोत्पनः॥ गां डीवस्य वनिर्घोषा वीर्याणि हरते हिनः॥ नष्टं च दायधारात्रिः सेनेयं हतना
 यका। नागभयं दुमाश्च कानदी वाकुलतां गता। धुजिन्यां हतनेत्राया यथेष्टं श्वेतवाहनः॥ वरिष्यंति महाबाहुः क
 कृष्णिरिव संज्वलन्। मात्यके श्वेव यो वे गोभी ममनस्य चो नयोः॥ दारयेत गिरीन्सर्वान् शोषयेत च सागरान्। उवा
 च वाक्यं श्रीमः सना मध्ये विशांपते। कृतवमकलं तेन नृणां श्वेव करिष्यति। प्रमुखस्वेतदा कर्षी बलं पांडवरेकितं।
 दुःखसदं तथा युत्तं गुहगां डीवध्वनः॥ युष्मानिस्तानि वृक्षानि यान्यसाधूनि साधुषु। अकारणकृतान्यवतेषां वः फल
 मागतं। आत्मनो र्थं त्वया लोकयन्त्रतः सर्वं कृत्वा कृतः॥ मातं स शयितस्तान् आत्मा वनरतर्षना रक्षयि धनात्मानमा
 त्मा सर्वस्य नाजनं। मित्रे हि नाजनेता तदिशो गच्छति तज्जता। ही च मानेना विमं धिः पर्येष्टव्यः ममेनवः॥ विग्रहो
 वर्द्धमानेन नीतिरेषा हृदस्य तेः॥ ते वयं पांडुपुत्रेभ्यो दीनाः स्वबलः शक्तिः॥ तदत्र पांडवः साहं संधिममरुमे।
 विभो। न जानीते हियः श्रेयः श्रेयश्चैवावमन्यते। महिषं च स्पृते राजन् वशे यो नु विदति। प्रणिपत्य हि राजानं राजं

९

३५१

पराधुः पराधीनप्राणः॥ जितोऽस्मा निर्महाधनमिति पावः साधुः॥ महाधनं सर्वं स्वपतिर्जितः॥ जिधातोर्दिकर्मकत्वात्
 यदिलेनेमहिः श्रेयः स्यान्ननुमिदेन राजानं पुं पराभवं॥ विचित्रवीर्यवचनाकृपाशीलो बुधिरः॥ विनिर्मुञ्जीतरा
 जित्वां गोविंदवचनेन वायुयादिरुषीकेशो राजानमपराजितं॥ अर्जुनं नीमसेनं वसवं कुरुसंज्ञायं॥ नातिक्रमिष्य
 ते रुक्मो वचनकोरवस्महाधुतराष्ट्रस्य मन्त्रेण पित्रुस्समपांडवः॥ एतद्वै समहं मन्येतव पार्थिवं॥ नत्वां ब्रवी
 मिकार्यणां न प्राणां परिरेकृणात्॥ पथं राजन् ब्रवीमि त्वांत्यराष्ट्रस्मरिष्यमि॥ इति वदो विनाप्येत कृपाः शान्तो व
 चः॥ दीर्घमुसं वनिश्च स्मृशो वसुमोहवः॥ ॥ इति शांत्यर्पणः॥ ४॥ संजय उवाच॥ ॥ एवमुक्त्वास्ततो राजा गोतमे
 नयवास्विना॥ निःश्वस्य दीर्घमुसं वत्समीमासीद्विवांपते॥ ततामुक्तं तं स ध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महा मनाः॥ कपंशा रहतं वा
 क्यमित्युवाच परंतपः॥ यत्किं विसृज्य ददायं तत्सर्वं आवितो ह्यहं॥ कृतं वभवता सर्वं प्राणां संत्यज्य युधता॥ ग्राहमान
 मनीकानि युध्यमानं महारथिः॥ पांडविरतिनेजोऽमिलो कस्त्वामनुदृष्टवान्॥ सुहृदा यदिदं वाच्यं भवता॥ आवितो ह्यहं॥
 न मां प्रीणाति तत्सर्वं मुमूर्षोरिव मेघजं॥ देवकाराणं संयुक्तं हितं वचनमुक्त्वा मे॥ उच्यमानं महाबाहुं ह्यहं न मे विशा
 यरोच्यते॥ राज्यादिनिरुक्तोऽस्मानिः कथं सोऽस्मांश्च विश्वमेत॥ अर्जुन्युतेन नृपतिर्जितोऽस्मा निर्महाधनः॥ सकथं मम
 वाक्यानि श्रद्धया श्रूय एवमुतथादित्येन संघातः॥ रुक्मः पार्थहिते रतः॥ विप्रलब्धो रुषीकेशस्तद्वै कर्मा विचारितं म
 यः॥ श्रेयः साधनं॥ महाधन इत्यपि पावे विशेषणं ज्ञेयं॥ दिकर्मवतान विवक्षितात्र

समुन्नद्धं दीप्तं॥

वमेव वनं बुद्धिन् कथमेवानिपद्यते॥ विललाप हिय कृष्णसनामधे समेयुषी॥ न तन्मर्षयते रुक्मो न राजपहरांत
 था॥ एकप्राणोऽस्मि रुक्मो वन्योऽप्यग्नीतिमहातो॥ पुराय कृतमेवासीदद्यप्यपामित्यनो॥ स्वस्वीयं पवहतं श्रुत्वा दुः
 खं स्वपितिकेशवः॥ कृतागमो वयंतस्य समदर्थं कथं कुरुमेतौ॥ अग्निमन्योर्विनाशेन नशर्मलमनेर्जुनः॥ सकथं महितो
 यन्नं प्रकरिष्यति यावितः॥ मधुमः पांडवस्तीक्ष्णो नीमसेनो महाबलः॥ प्रतिज्ञातं वते नोयं मज्जेत न वसन्नमेत॥ उभो
 तौ वर्जनिस्त्रिंशोऽभो वा बहकं कटो॥ कृतविराजुभो वीरो यमावपियमोपमो॥ धृष्टद्युम्नः शिखंडी च कृतविरौ मया
 महा॥ तौ कथं मम हितेयं प्रकुर्यातां हि ज्ञात्वा दुःशासनं नय कृष्ण एकवत्पारजस्वलो॥ परिक्लिष्टा सनामधे सर्वलो
 कस्य पश्यतः॥ तथा विवसनां दीनां स्मरं त्यद्यापि पांडवाः॥ न निवारयिषुं शक्याः संश्रामांते परंतपः॥ यदा वशिपदी रुक्मो
 महिना शाय दुःखिता॥ उयेते पेतपः रुक्मानर्हणामर्थसिद्धये॥ त्वं दिले नित्यं दाशेते यावद्विरस्यया तनं॥ निक्षिप्य स
 नं दयं च वा सुदेव स होदरा॥ रुक्मायाः प्रेष्य च दूताश्च शृणु कुरुते सदा॥ इति सर्वं समुन्नद्धं न निर्वातिकथं व
 ना॥ अग्निमन्योर्विनाशेन संधेयः सकथं मयाः कथं वनामनुं ह्वे मां पृथिवीमागं वरां॥ पांडवानां प्रसादेन मोक्षेरा
 ज्यमकल्पं॥ उपर्युपरिविराजं ज्वलितामास्करो यथा॥ बुधिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत्॥ कथं बुक्ता स्वयं

जितानि प्राप्तानि। शस्त्रावन्धय प्रतानां शस्त्रयज्ञेयकलं स्वपररक्तं तस्मिन् मयानां॥

मोगाद्वत्वायांश्च पुष्कलानां। रुपरां वत्तयिष्यामि रुपणोः महजीविकां। नान्यस्तया मिते वाक्यमुक्तं त्रिगुं हितं मया।
ननु संधिमहं मन्ये प्राप्ता कलं कथं वना। सुनीतमनुपश्यामी सुयुद्धेन परंतप। नासिक्की वायि तुं कालः संयो दुं काल
एव नः॥ इष्टं मे वक्तुं निर्यजेद्वा विवेषु दक्षिणा। प्राप्ताः कामाः श्रुतावेदाः शत्रूणां मूर्ध्नि वसितं। नृत्या मे सुचता
स्मात्तदीनश्चा सुदृतो जने॥ नोऽस्मद्देहादिजश्रेष्ठपांडवाश्च कुमीदृशे। जितानि परं शिराश्चोणि स्वराष्ट्रमनुपालितं
। बुक्ताश्च विविधां मोगांश्चिवर्मः। मे वितो मया। पित्राणां कृतमान् नृणां पुरुषधर्मस्य वानयोः॥ न सुखं क्व वमस्तीदृक्
तोराज्यं कृतो यशः॥ इदं कीर्तिविधा तव्यासा वयुद्धे वना न्यथा। यदेयं किं त्रियस्यापि निधनं तदिगर्हितं। अधर्मः सुम
हानेन यत्कृत्या मरणां यदे। अरण्ये विमुच्येते मया मेवातनु नरः॥ कृदनाहृत्य महतो महिमानं मरुतः। रुपरां
विलभन्नास्ते जिरया निपरिहृतः॥ प्रियते रुदता मध्ये जातीनां न स पुरुषः॥ त्यक्त्वा तु विविधान् मोगानां तानां परमां
गतिं। अपि दानी सुयुद्धेन गच्छेयं शकाला कतां। शूराणामार्यदृष्टानां मया मेघनिवर्तिनां। धीमतां मत्संधानां सर्व
ेषां कृत्या जिनः। शस्त्रावन्धय प्रतानां क्वं वा मस्त्रिपिष्टे। मृदा नूनं प्रपश्यंति युद्धे ह्यस्मरसां गणाः॥ पश्यंति नृ
नपितरः पूजितां सुरसंमितानां। अस्मरोगिः परिदृष्टान् मोदमानां त्रिपिष्टे। पंथान समरे यानि शूरे श्वेवानिवर्ति

बंधूनिः समानयचारिणिः॥ सुष्ठु हिरनुकूलकारिणि। सुयुद्धेन धर्मयुक्तेन। आकाशे निवरावरणो। विदुमे द्रुमे। प्रस्ते तटे॥
मिः। अपितेः संगतं मां वियमध्याह्ने मपि। पितामहे नृदेन तथा चार्येणा धीमता। जय इथेन कर्सेन तथा दुःशासनेन
वा। घटमाना मर्दये तस्मिन् हताः शूरा नराधिपाः॥ शीरते लोदिता कंगाः। पृथिव्यां शरविकृताः॥ उत मास्त्रविदः शूरा यथा
कृत्तुया जिनः। त्यक्त्वा प्राणान्यथान्यायमिदं सप्तसु विष्टिताः॥ तिस्र्यं रचितः पंथा दुर्गमो हि सुखं भवेत्। संपतद्भिर्म
हावेगि र्यास्पदिरिह सज्जति। ये मर्दये हताः शूरा स्तेषां कृतमनुस्मरन्। कुरांतस्त्रतिमुं चानो नरा जेमन आदेधा पात
यित्वा वयस्याश्च दानय पितामहान्। जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गौर्देये क्व वा। कीदृशं तद्देवा ज्यं मम हीनस्य वं
धुनिः॥ सत्विनिश्च सुहृन्। न हि श्वपण्यपत्यवपांडवं। मोहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽप्यपराभवः। सुयुद्धेन तः स्वर्गं प्राप्स्यामि
नत दन्यथा। एवं दुये धिने नोक्ताः सर्वसंपूज्यत इव॥ माधुमाधिति राजानं कृत्रियाः संबभाषिरे। पराजयमशोचंतः कृत
वित्ताश्च विक्रमे। सर्वे विनिश्चितयो दु सुदृश्यमनमो भवन्। ततो वा हास्यमासीद्। आस्य सर्वे युद्धानि नं दिनः॥ ऊने हियो ज
नेगत्वा प्रेत्य तिष्ठंत कोरवाः॥ आकाशे विदुमे द्रुमे पश्यंति हिमवतः। शुभेः अरुणां सरस्वती प्राप्य पशुः। मनुश्च तज्जले। तव
पुत्रकृतोऽसाहाः पर्यवर्तंत ते ततः॥ पर्यवस्थाप्य वात्मानमन्योन्येन पुनस्तदा। सर्वे राज्ञ्यवर्तंत कृत्रिया कालवोदिता
॥॥ शल्पपर्वणि॥ ५॥ संजय उवाच॥ ॥ अथाहिमवते प्राप्ते स्विता युद्धानि नं दिनः॥ सच एव महा राजयो धासत्रम

प्रकृन्नशिरसमनुष्ठीषेण। व्याघ्रास्यं दुर्निरीक्ष्यं मुखं यस्याः शिष्टोक्तश्रमोः। पुष्टश्चिष्टायतनुजं। शिष्टोक्तश्रमोः। कां
ति ह्यविषयं। रुपमाकृतविशेषः। तेन सह मुखं प्रसिद्धं। तेषामिष्टार्थं परविजयित्वा कांचनोपलयोः संघातो घट
मागताः। शाल्यश्च विप्रमेनश्च शकुनिश्च महारथः। अश्वात्मा रुपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः। सुषेणो रिष्टमेनश्च
धृतमेनश्च वीर्यवान्। जयमेनश्च राजानस्ये गविष्ठवितासतः। रणे कर्त्तुं हते वीरे वासिताजितकाशिनः। नालमन्
शर्मते पुत्रादिमवंतमृते गिरं। ते बुद्धन्महितास्तवराजानं मेन्यमं निधोः। कृतयत्रो रणे राजसपूज्यविधिवत्तदा कृ
त्वासेना प्रणेतारं परं स्त्वा यो दुर्मर्दसि। येनाम्पायुक्ताः संग्रामे जयेमासु रुदो वयं। ततो दुयो धनः। स्त्रिवारं धेरश्च वरो वमं
सर्वयुद्धविभागजमेतकप्रतिमं युधि। शृंगं प्रकृन्नशिरसं कंचुग्रीवं प्रियंवदं। व्याकोशपद्मपत्राकं व्याघ्रास्यं मेरुगिरि
वं। स्त्राणो र्षस्य मशं स्कंधने च गतिस्त्वनिः। पुष्टश्चिष्टायतनुजं सुविल्ली संधनारसं। जवे बले वसदृशं मरुणा चुजवा
तयोः। आदित्यस्या र्विषा तुल्यं बुद्ध्या बोशनमासमं। कांति रुपमुखे च शिष्टिनिष्ठं ममासमं। कांचनोपलसंघाते
महदं शिष्टं संधिकं। सुवृत्रोरु कटीजं घं सुपादं स्वं तुलीनवं। स्मृत्वा स्मृत्यैव ववुराणान् धात्रियत्रादिनिर्मितं। सर्वलक्ष
णसंपन्नं निष्ठुरं श्रुतिसागरं। जेतारं तशारीणां मजेयं शत्रुभिर्बलान्॥

मा विशेषः तेन सह दं। र्स्मेन दार्धेन च शिष्टं संधिकं सुलय संधिकं॥

दशो गं। धनुः शरं कुशाश्चैव गुरुशिष्योऽनुजावुजो। नन्वात्मकके कचित्त्वे इष्टं दशधामते। चतुष्पादं विवददुकरल
दशो गं यश्च चतुष्पादमिष्टं वेदतत्त्वतः। सां गं श्वरा। तुरो वेदासम्पगात्मानं पंचमान्। आराध्यायं वकं यत्राद्वुतिरुपिर्महा
तयाः। अजो निजाया मुत्पन्नो शेणे नायो निजेन यः। तमप्रतिमकर्मणं रुपेण। महदं सुवि। यारं सर्वविद्यानां गुणास्त
वमनिदिता। तमभ्येत्यात्मजस्तु ममश्च वा मानमब्रवीत्। यं पुरस्कृत्य महिता युधि जेष्याम्यं दवान्। गुरुपुत्रो ह्यमर्षेण
मस्माकं परमागतिः॥ मवांस्तस्मान्नियो गात्रे को ह्युमेनापतिर्मम॥ ॥ शैलिरुवाच॥ ॥ अयं कुलेन वीर्येण ते जपायशा
श्रिया। सर्वगुरोः समुदितः शल्यो नोऽस्तु च मूपतिः। भागिनेया न्निजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः। महामेनो महाबाहुर्म
हामेन इवापरः। एनेमेनापतिरुत्तानृपतिरुत्तमः। तमाशक्यः प्राहुं जयेऽस्माभिर्देविः। स्कंदमिवाजिते। तयोक्ते शेण पुत्रे
ण सर्वे वनराधिपाः। परिवाप्य स्त्रिता शल्यं जयशसांश्च वक्रिरा। युद्धाय दमतिं वक्रुरावेशं च परं ययुः। ततो दुयो धन
ः। शल्यं ह्यमोऽस्त्रिवारं स्त्रितं। उवाच शंजलिः। सूत्वा रामभीष्मसमं रणे। अयं सकालः संप्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सलाय
त्रमित्रममित्रं वापरीक्ष्यते बुधाजनाः॥ सनवानस्तुनः श्वरः प्रणेतारवाहिनी मुखे। रणं वयाते भवति पांडवामदहेतसः।
भविष्यंति महामात्याः पंचालश्च निरुद्यमाः॥ ॥ शल्य उवाच॥ ॥ यत्स्वं मामन्यसे राजन् कुरु राजकरो मिति तत्। तत्त्वि
या र्थं हि मे सर्वप्राणाराजं धनाक्षि निव॥ ॥ दुयो धन उवाच॥ ॥ सिनापत्तेन वरयेत्तामहं मातुलात्तनं। सोऽस्मान्
याश्चत्वारः पादाः॥

पादिसुधांशेषस्कंदोदेवानिवाहवे। अग्निषिच्यस्वराजेंद्रदेवानामिवपावकि॥ हजहिशत्रुनरगोवीरमहेंद्रोदानवा
निवा॥ ॥ शाल्यपर्वणिशाल्यानिषेके॥ ५॥ संजयउवाच॥ ॥ एतदुक्त्वावचोराज्ञोमद्राजपतापवान्। दुर्योधनंत
दाराजन्वाक्यमेतदुवाचह। दुर्योधनमहाबाहो। शृणुवाक्यविदांवर। यावेतोमन्यसेकृष्णोरथास्तोरथिनांवराज
मनुज्याबुभावेतोबाहुवीर्यकथंवन। उद्यतां हृथिवीं सर्वीमसुरासुरमानवां। यो धयेयं रणमुत्थे संकुहः। किमुप
दुवाराविजिष्येवरणोपाथनि सोमकांश्च समागतान्। अहं मेनाप्ररोतातेमविष्यामिनसंशयः। तंव्यूहं विधास्यामि
तमविष्यंति यंपरे। इति सत्यं ब्रवीम्येपदुर्योधनसंशयः। एवमुक्तस्ततो राजा मंड्राधिपतिमंजसा। अयमिदं वचनमेना।
यामधेनुरतमत्तमाविधिनाशास्वदृष्टेनरुष्टरुपोविशोपते। अग्निषिकेततस्तस्मिन्मिहनादोमहानभूत। तवमन्ये
षवाद्यंतवादिवाणिधमारता। रुष्टाश्चासंस्ततोयोधामद्रकाश्चमहारथाः। नुष्टुबुध्यापिराजानं शाल्यमाहवशोनिनाज
यराजंश्चिरं जीवजहिशत्रुसमागतान्। तवबाहुबलं प्राप्य धार्तराष्ट्रमहाबलः॥ निवित्तां हृथिवीं सर्वीप्रशामउह
तद्विषः॥ त्वंहिशक्रो रणे हेतुं ससुरासुरमानवान्। मर्त्यधर्माण इह उ किमु सोमकसंज्ञया॥ एवं संसूयमानसुमशण
मधिपोबली॥ हर्षं प्रापतदावीरो दुष्प्रापमकृतात्मनि॥ ॥ शाल्यउवाच॥ ॥ अथवाहरणोमवीन्येवालासहयं

उवेः॥ निह निष्पामिवाराजन्वर्गयास्यामिवाहतः॥ अद्य पश्यं तु मां लोकाविवरंतं मभीतवत्। अद्य पांडुसुता सर्वे वा
सुदेवससात्यकिः॥ पंचालाश्चेदयश्चैव शिष्येपदेयाश्च सर्वशः॥ धृष्टद्युम्नः शिखंडी च सर्वे वा पिप्रमद्रकाः॥ विक्रमं ममप
श्यं तु धनुषश्च महाबलं। लाघवं वा त्ववीर्यं च भुजयाश्च बलं युधि॥ अद्य पश्यं तु मे पार्थाः सिद्धाश्च सह वारणोः॥ याद
शं मेवलंबाक्षोः संपदस्तेषु याचमो अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पांडवानां महारथाः॥ प्रतीकारपराभूत्वा चष्टंतां विविधाः।
कियाः॥ अद्य मेन्या निपांडूनां शत्रुविष्ये समंततः॥ शोणमीश्रावतिविमोसूत उच्यते संयुगे॥ विवरिष्ये रणो युध्यन् प्रिया
यंतवकोरव॥ ॥ संजयउवाच॥ ॥ अग्निषिकेतदाशाल्येतवमन्येषुमानदानकसंविषयसंकेविन्मेनिरभरतर्षम
। रुष्टाः सुमुनसाश्चिववचूचुस्तत्रसेनिकानैः॥ मेनिरेनिहता न्यायान्मद्राजवशगतान्। प्रहर्षं प्राप्य सेनावृताव।
कीमरतर्षमातां रात्रि सुखिनी सुतास्त्वत्तु विज्ञावसाभवत्। सैन्यस्य तवतं शस्त्रं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः॥ वार्धेयमब्र
वीषाक्यं सर्वं कुरुस्य शृणुवत्॥ मद्राजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रमाधवः। सेनापतिमहेश्वरः सर्वसैन्येषु मूर्जितः॥ एत
तज्ञात्वा यथाभूतं कुरुमाधवतत्कर्म। भवास्तेतावगोष्ठावविधश्च यदनंतरं। तमब्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधि
पः॥ आर्ताय निहं हं जानेतत्वेन भरतर्षम। वीर्यं चांश्च महातेजा महात्मा वविशेषतः॥ कृती च चित्रयोधी च संयुक्ता

पातासंभवंसमुद्रं॥

लाघवेनवा। यादृशीप्सोयथा। शोयोयादृक्कस्यसंयुगे। तादृशस्तद्विशिष्टोवामदराजोमतोमम। युधमानस्यतया
लोचिंतयन्निवभारतायोहारंनोधिगच्छामिउत्पत्यपंजनाधिपं। शिखंशुर्जुनमीमानांमात्वतस्यवभारता। धृष्टद्यु
म्नस्यचतथाबलेनास्यधिकोरणो। मद्राजोमहाराजसिंहद्विरदविक्रमः॥ विचरिष्यत्यनीःकालेकालःकुहःप्रजा
स्त्रिवा। तस्याद्यनप्रवक्ष्यामिप्रतियोहारमाहवे। त्वाप्ततेपुरुषव्याघ्रशाहीनसमविक्रमः। मदेवलोकेरुक्तेनस्मि
न्नान्यस्त्वतःपुमानवेत। मद्राजंरणाकुहंयोदन्यात्कुरुनंदन। अहम्यहनिषुधुंतेकोभूयंतंवलंतव। तस्मा
ज्जदिरगोशाल्यमघवानिवशंवरं। अजेयस्याप्यसोवीरोधार्तराष्ट्रणमकृतः। तविवविजयोन्ननंहतेमद्रेष्टरे
युधि। तस्मिन्नेहतेसर्वधार्तराष्ट्रबलेमहताएतकुत्वामहाराजवचनंममसांप्रते। प्रसुह्याहिमहाराजमद्राजं
महारथं। हजेहिचिनंमहाबाहोवामवोनमुचियथा। नविवात्रयदाकार्यामात्रलोयंममेतिवि। कुत्रधर्मपुरस्क
त्यजहिमद्रजनेष्टरं। नीष्मोशोणास्यवन्तीत्वाकस्यपातालसंभवं। मानिमज्जश्मगणः। शाल्यमासाद्यगोघदं॥
यद्यतेतपसोवीर्यंयद्युक्तावबलंतव। तदृशयिरणोमर्वजहिचिनंमहारथं। एतावउक्तावचनंकेशवपरवीर
हा। जगामशिविरंसायेपूज्यमानोद्यपांडवेः। केशवेउतदायोतेधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ विसृज्यसर्वास्त्रादंष्ट्रपवा

इतिशाल्याभिषेकः॥ ॥ अस्तरणमश्चमन्नाहः॥ सेनानिष्ठानिसेनाभावेनस्थितानि॥

स्नानधामेनिकान्। सुत्वारपरजनीतांनुविशाल्यइवकुंजरः॥ तेवसर्वेमहेष्टासाःपांवालाःपांडवास्तथा। कस्यस्यनि
धनेरुष्टाःसुसुसुस्तानिशंतदा। गतज्वरंमहेष्टासंतीर्त्तपारंमहारथं। बभूवपांडवेयानांसिन्यंप्रमुदितंनिशि। स्तन
पुत्रस्यनिधनेजयंलब्ध्वाचमारिषः॥ ॥ शाल्यपर्वणिशाल्याभिषेकः॥ ॥ धामंजयउवाच॥ ॥ व्यतीतयोरजन्मोत्ररा
जादुर्योधनस्तदा। अष्टवीतावकाश्चर्वान्नह्यतांमहारथाः॥ राजसुमतमाज्ञायममनह्यतसांवसुः॥ अयोजयत्रथा
सूक्ष्मपर्यधावंस्तथापरे। अकल्प्यंतवमातंगाः। समनह्यंतपत्नयः। रथानास्तरणोप्येतांश्चकुर्वन्महत्तनशः॥ वादित्रा
णावनिनदःप्रादुरासीद्विशंपते। योधनार्थं हिसेन्यानांयोधानांवापुदीर्यतां। ततोबलोनिमर्वाणिसेनानिष्ठानि
भारत। मन्त्रहान्येवददृशुस्तुक्रुत्वा निवर्तनं। शाल्यसेनापतिकृत्वा मद्राजंमहारथं॥ प्रविमज्यबलंसर्वमनीके
षुव्यवस्थिताः॥ ततःसर्वेसमागम्यपुत्रेणतवासेनिकाः॥ रुपश्चक्रुतवमचिद्रिणिःशाल्यायासोबलः॥ अन्नेवपाधि
वाःसर्वेसमयंचक्रिरतदा। ननएकेनयेद्व्यंकथंचिदपिपांडवेः॥ योहोहःपांडवेयुधेद्योवायुधंतमुक्त्वा
जेत। मयंचनिर्भवेद्युक्तःपातकिद्योपपातकिः॥ अन्योन्यपरिरुद्धिर्द्योद्व्यंसहितेःपुनः॥ एवंतेसमयंकृत्वा
सर्वतत्रमहारथाः॥ मद्राजपुरस्कृत्यत्समिन्प्रवृत्तपरान्। तथैवपांडवासर्वेद्युहसिन्यमहारणो। अन्त्यु

श्रीशाल्य०

धर्मशत्रुनेतिलोपालनं। सातान्धमिः॥

धर्मराजनेतिलोपालनासीतान्मः॥
 कोरवानाजस्योपमानाःसमेततः॥तद्वलंनरतयेष्टुष्टुवास्मिन्ममस्तंमसुहृतास्मिन्वाकारसुहृतरथकंजरां धृतराज
 उवाच॥॥द्रोणस्यनीष्मस्यविवेकस्यमयाश्रुतापातनंराममिन्द्रपुत्रःशल्यस्याथसुतस्यमाकथंरणेदतःशल्योधर्मरा
 ज्ञनसंकुप्यनीमसाननबलिनाडावाडयोधनाममा॥संजयउवाच॥॥कथंमउष्माददानांतथाणाणाश्चमद
 योःशृणुगजंस्त्रिबाहूश्चामंशंमतामम॥आशाबलंनरतीराजपुत्राणातःमद्वत्तदाहताद्राणाचनीष्मचेत्
 तपुत्रवयातिताःशल्यःपाथान्निष्णमावीत्रिदृष्यतिमारिषातामाशंरुदयेकवासमाश्चम्यन्तरेतमद्राजंनम
 रसमाश्रित्यमहारथनाथवंतंतदात्मानमन्यतसुतस्यवायदाकर्तृदत्तपाथाःसिंहनादंप्रचक्रिथारतदाराजं
 धर्मराजानाविवेशमदक्रयताममाश्वास्यतुतदामद्राजःप्रतापवान्॥कृपकृदंमहाराजसवीतानदृष्टिमता
 प्रसुष्ट्यातारणेपाथान्मद्राजाप्रतापवान्॥विडुबलंकाकुंक्षित्रंनारघ्नविरगवतर॥रथप्रवरमास्थायसिधवा
 श्चमहारथस्त्राजोन्नयवथंसातनसंनृतावारोरथेनामित्रकरीवः॥तास्तोशूणामहाराजपुत्राणातिनयप्रणुत्तपु
 याणोमद्राजान्संसुखंकृपदंशितः॥मद्राकेःसदिनौवारेःकराण्डविडुडज्जीयेः॥सवेत्तुक्रतवमचि
 विगान्निःपरिवारितः॥गौतमोदक्षिणोपाथंशकेश्ययवनिःसदन्वाहेश्चमंचालानथसेनिकारु॥

२५

अथ श्रुत्वा माष्टतान् नृकांवाजेः परिवारितः। पुण्येधिनो न वन्मधेरहितः कुरु खंगकिः। हयानी केन म हंता मो व
लश्चापि संवृतः। प्रययो मवीमोत्प नः केतव्यश्च मदारथा पाडवापि म हंघासा कृत्वा सित्यमनिदिताः। विधमभूया
मदागजतवामेन्युपाडवत् ४४ ह्युमः शिरडीचमात्य किश्च मदारथः। शल्यस्य वादिना तृममनि डडुडुग द वा
तातोद्युधिराग राजास्तेनाती केन म हंतः। शल्यमवानि डडावजिघासुत्तरतर्षना दार्हिकपुत्रमाद घास मर्जुत
ः शत्रु ४४ गदा। मंस प्रकाणांश्च बावगिता अति डडुव। गोत मंजी मासना वि। मा मकाश्च मदारथाः। अत्यद
र्तत राजे प्रजिघांसतः परा न्युधि। माडी उन्नि लुशकुनि सुसूकं च मदारथः। से न्यो म दाम। तोता डु पुतलु तुरा द वा।
ताये वासुत। शायध स्यावकाः पाडवात्रणे। अत्यवर्तं त संकुक्ष विदिधमधुधपाणयः। धृतराष्ट्र उवाच॥ ॥ हते नीम
महेशास शोकोत्समदारथः। कुरु धन्याव जिह्व पाडावायु संयुगा सुसरधे सुपतकांते सु संजय। मा मका नां पार्षा च
किञ्चिष्टमनवहपं॥ मजे प्रववाच॥ यथा वयं परराज न्युद्यय मम दस्थिताः। या दृष्टा सा हलं शिष्टं संग्रा मत त्रिबाधत।
एका दश म दस्त्राणि रथा नां नरतर्षना दश दंति म दस्त्राणि म म वि वज्रता निच। दश शत म दस्त्रा द दयानां नरतर्षना नरः
एका दश पानि सौ दल मेत त्र वानवत्। रथानां षट् म दस्त्राणि षट् म दस्त्रांश्चै कं जराः दश वाश्च म दस्त्राणि पत्रिका

शाल्य०

सांतराद्युधिनेहस्यारुढयोः सहितं॥

दीवभारत। एतच्छलं पांडवानामभवत्केषमाहवो एत एव समाजमुद्युध्यन्तरतर्पना एवं विमज्जराजेंद्रमद्राजमतेत्ति
ताः॥ पांडवान् प्रत्नुदीयामजययुद्धाः प्रमन्यवः॥ ताथैव पांडवाः शूराः सयामेजितकाचिनः॥ उपयानानरव्याघ्राः पंचाला
श्रयश्चस्विनः॥ एवमेते महा राजपरस्परबोधिषिणः॥ उपयानानरव्याघ्राः पंचालाश्चस्विनः॥ एवमेते महा राजप
रस्परबोधिषिणः॥ उपयानानरव्याघ्राः पूर्वासंध्यां प्रतिप्रमोततः प्रवृत्ते युद्धे धीररुपं नयानकं तावकानां परेषां वनि
धृता मितरेतरं॥ ॥ वात्स्यपर्वणिमुदे॥ ७ ॥ संजय उवाच॥ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुणां नयवर्द्धनं संजये
महाराजेंद्रघोरं देवासुरोपमं नगराग्नौ द्याश्चमादिनश्च महत्स्वराः॥ वाजिनश्च पराक्रांताः समाजसु परस्पर
रं नागानां भीमरुपाणा इव ताः निश्चनो महानाश्च श्रूयन्त यथा काले जलदानां नमस्तले नागिरम्याहताः केचित् शर
धारिणो वैरं पतन्त्या इव तरेण वीरा इव मारणा मदात्कटे॥ हयो धान्यादरुकाश्च रथिनस्तत्र शिक्किताः शरैः सं
घेषया मासुः परलोकाय भारत॥ मादिनः शिक्किता राजन्यरिवाय्यं महारथानां विवरं तोरणोन्मन्नं प्रासक्त्युष्टिभित्त
याध्विनः पुरुषाः केचित्परिवाय्यं महारथानां एकं बहवश्चामाद्यप्रषयेयुर्यमकृयं नागरं च वरं श्रान्येपरिवाय्यं महारथा
सांतराद्युधिने जघ्नु ईवमाणं महारथं तथा च रथिनं कुर्दं विकिरंतं शरान् बभूवुर्नागा जघ्मुर्महाराजपरिवाय्यं समंततः॥

२५

करजिः नखैः॥

नागो नागमभिदुत्य रथीवरथिनं रणे॥ शक्तितो मरनाराविर्निजघ्नुस्तत्र भारत। पादातानवमृद्ं तोरय वारणा वाजि
नः॥ रणामध्ये व्यदृश्यन्त कुर्वीतामहदाकुलं हयाश्च पर्यधावंत वामरेरुपशोभिताः॥ हंसादिमवतः प्रक्षेपितं तश्च
मेदिनीतेषां तु वाजिनं मेदिनीमिः खुरे शिश्नविशोपते॥ अशोभत यथानारीकरा॥ जिः कृतविकृता वाजिनो खुर
शहेन रथनेमिस्त्वेन नचापत्तीनां चापि शहेन नागानां हं हितेन च॥ अमवत्तादिता नृमिर्निर्घातिरिव भारत। धनुषां कू
जमानानां निस्त्रिंशानां वदीप्यताः कवचानां प्रमानिश्चनप्रजायत किं वना बहवो बाहवोः कृत्वा नागराजकरोपा
माः॥ उद्वेष्टंते विवेष्टंते वेगं कुर्वन्ति दारुणं॥ शिरशां च महाराजपततां वसुधातले॥ व्युत्ताना मिव तालेभ्यः फलानां
श्रूयते स्वनः॥ शिरोभिः पतितेनातिरुधिरा इव सुंधरा॥ तपनीयनिमित्तकालेन निनेरिव भारत। उद्वेष्टंते नयमिस्ते खुरा
तमालैः सुविकृतिः॥ व्यज्राजत महीराजसुंडरीकिरिवावता॥ बाहुनिश्चदनादिग्धिः सकेयुरेर्महाधने॥ पतितेना
तिवसुधायथाशक्रध्वजस्तथा॥ कुरुनिश्चनरं शरणां विनिकृत्तेर्महाहवे॥ हस्तिहस्तोपमिरान्यैः संवृतं तद्गंगां गंगां
कवधं शतसंकीर्णं कृत्वा मरं संकुलं॥ मेनावनंतं तु श्रुभेवनं पुष्पावितं यथा॥ तत्र यो धामहाराजविवरं तो
हमीतवत्तादृश्यंते रुधिरांक्रागाः पुष्पितो इव किंशुकाः॥ मातंगाश्चाप्यदृश्यन्त शरतो मरपीडिताः॥ पतंतस्तत्र

शाल्य०

तत्रैव छिन्नाश्वशृङ्गारो। गजानीकं महाराजवधमानं महात्मनिः। व्यदीर्यतदिशः सर्वावातनुनाधना इव ते गना
मेधसंकाशाः। पेरु रुव्यं समंततः। वज्ररुद्रा इव विभो पर्वतायुगसंक्षये। हयानां सादिभिः सार्धं पतितानां महीतले। रागा
यः स्मरुदं जपेते गिरिमात्रास्ततस्ततः। संजजरगान् मीतु परलोकवहानदी। शोणितोदारयावती ध्वजवृक्षा स्त्रिया
कर्ण। चुजनक्रोधनुः श्रोताहस्तिशिलाहयोपला। मेदोमजाकई मनीकृत्रहं सागदोडुपा। कवचोस्त्रीपसंपन्नापता
कारुचिरडुमा। वक्रवकावलीनुष्टात्रिवेणुदंडकावता। शृगाणां हर्षजननीभीरुणां नयवर्दिनी। व्यावर्तनदीरो
शक्रुस्तजयसंकला। तां नदीपितृलोकायवहंती मतिमिरवां। ते रुवाहनानि सेश्वराः परिधत्वा हवः। वरु
माने तथा युद्धे निर्मय्या देविशोपते। वतुरंगकयेधोरे पूर्वदेवा सुरोपमे। व्याक्रोशन् बांधवा स्थान्येतन्न तत्र परं
तप। क्रोशद्दिवांधवश्चान्ये मया तानि ववर्तिरे। निर्मय्या देतथा युद्धे वर्तमाने नयानके। अर्चुनो भीमसेनश्च मो
हयां वक्रतुः परान्। सावधमाना महतीसेना तव जनाधिप। अमुद्यत्तव तत्रैव योषिन्मदवशा दिवामोहयित्वा च
तोसेनां भीमसेनधनं जयि। दध्नुर्वारिजो तव सिंहनादांश्च नेदुत। शुले वज्रमहाराजैश्वर्यं धृष्टदुम्रशिखंडि
नो। धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्राजमभिदुति। तवाश्चर्यमपश्यामघोररुपविशोपते। शाल्येन संगताः शृगायदयु

१६

धंतमागशः। मासीपुत्रोत्तरभसिकृतास्त्रोडुद्धर्मादो। अत्ययातां त्वरायुक्तो जिगीषंतो बलंतव। ततो न्यवर्त
तबलंतावकं भरतर्षभाशरेः। पणुन्नंबक्रुधापांडवेर्जितकाशिमिः। वधमानावसुः सातु पुत्राणां प्रेरुतांतवमेजेदि
शो महाराजपणुन्नादृढध्वनिभिः। हाहाकारो महानजज्ञेयो धानांतवभारतातिष्ठतिष्ठेति वाप्यासीद्वा वितानां महात्मा
नां। क्रवियाणां तदानीं न्यंसंयुगेजयमिच्छता। प्राद्वन्नेव भगवति पांडवे स्तवसेनिकाः। त्यक्त्वा युद्धे प्रियान् प्राणा
न्वादनयापितामहान्। मातुलान्नागिनेयांश्च तथा संबंधिबांधवान्। हयान् द्विपांस्त्वरयांतो योधा जघ्नुः सहस्रशः। अ
त्मवाणकृता साहास्रावका भरतर्षभा॥ ॥ महाभारते शाल्यपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ तत्त्वमने बलं दृष्ट्वा मद्रा
जः प्रतापवान्। उवाच सारथिर्लक्ष्मणो दयश्चान्मनोजवान्। एष तिष्ठति विराजा पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः। कुत्रेणाधियमा
णो न पांडुरेण विराजता। अत्र प्राणपमां किंपश्यसे सारथे बलं। न समर्था हि मे यार्थाः स्त्रातुमद्य पुरोयुधि। एवमु
क्तस्ततः प्रायान् मद्राजस्य सारथिः। यत्र राजा सत्यसंधो मद्राजो युधिष्ठिरः। आपततच्च सहसा पांडवानं महकृतं
दधारिकोरणेशाल्यो वेलोद्धूतमिवास्त्रं। पांडवानां बलाद्य सुशाल्यमासाद्य मारिषा व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिंधोर्वेग
इवाचलं। मद्राजं तु समारदृष्ट्वा युधाय विष्टितां कुंजरवः स न्यवर्तंत मृत्युं कृत्वा निवर्तन्त। तेषु राजनिवृत्तेषु च

१७

शल्प०

ह

दानीकेषु भागशः। प्रावर्तत महारोहः संग्रामः शोणितोदकः। समार्कं चित्रमेनं न कुलो युद्धमर्दः। तौ परस्परमासाद्य
चित्रकार्षु कधारिणो। शरतोपिः सिषिचतुस्तोपरस्परमाहवे। नंतरं तत्र पश्यामि पांडवस्येतरस्य वा। उल्लोकतास्त्रि
बलिनोरथवर्षा विशा वरदो। परस्परवधे च त्रिच्छिद्रा त्रिषणतत्यारो। चित्रमेनं सुमध्वेन पीतेन निशितेन वा न कु
लस्य महाराजमुष्टिदेशे क्तिन हनुः। अथेनं क्तिन्नध्वानं रुक्मपुत्रः शिलाशितः। त्रिभिः परेरसंधांतो ललाटवि
समाप्येयत्। अयांश्चास्य शरिणीद्वेः प्रेषयामास मृत्यवे। तथा ध्वजं सारथिं च त्रिभिस्त्रिभिरपातेयत्। मयं तु भुजनि
मुक्तेर्ललाटे स्त्रिभिः शरैः। न कुलः शुशुभे राजंस्त्रिष्टंग इव पर्वतः। मक्तिन्नध्वान् विरथः। त्वङ्गमादाय चर्मधार
या दवातरहीरः शिलायादिव केसरी। पश्यामापतत सस्य शरदृष्टिमासजत्। न कुलोप्यस्य सत्तां विचर्मणा
लघुविक्रमः। चित्रमेनं रथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः। अङ्कं रुरो ह महाबाहुः। सर्वाभ्यन्तस्य पश्यतः। मुकुटं लं
मुमुकुटं सुन संसायते कृणु। चित्रमेनं शिरं कशदया हरतयां डवः। सपपातरथोपस्ते दिवाकर समप्रभः। चित्रमे
नं विशासं तं दृष्ट्वा तत्र महारथाः। साधुवादस्वनांश्च कुः सिंहनादांश्च सुष्कलान्। विशासं चातरं दृष्ट्वा कस्य पुत्रो म
हाराथो। सुषेणः सत्यमेनश्च सुवन्तो निशितां करान्। ततो मधावतां हर्षं पांडव रथिनां वरि। जिघांसंतो यथा

२७

नागं व्याघ्रो राजन् महावने। तावत्प्रवर्षतां तीक्ष्णे दावयेनं महारथं। शरीरान् सस्यग स्यातो जीमूतो सलिलं
यथा। मशरिः सर्वाता विहृष्ट रुष्ट इव पांडवः। अन्यत्कार्षु कमादाय रथमारुह्य वीर्यवान्। अतिष्ठतरणोत्तरः
कुहरुप इवांतकः। तस्यातो भ्रातरौ राजन् शरिः सन्नतपर्वभिः। रथं विशाकली कर्तुं समाराधो विशांपतो तत
ः। प्रहस्य न कुलश्च त्रिभिरुत्तरोरगो। जघान निशिते लीक्षितः सत्यमेनस्य वाजिनः। ततः संधाय नाराचं रुक्मपु
त्रं शिलाशितं। धनुश्छिद्राजं ह मत्यमेनस्य पांडवः। अथान्तरथमास्त्राय धनुदायाय वापरं। सत्यमेन सुषेण
श्चापांडवं पर्यधावतां। अविध्यं ताव संधांतो माझी पुत्रः प्रतापवान्। आत्मा हान्यां महाराज शराभ्यारणमूर्धनि
। सुषेण सुततः कुहः पांडवस्य मह हनुः। विच्छेद प्रहसन् युद्धे कुरधेण महारथः। अथान्यदनुगदाय न कुलः
क्रोधमूर्क्षितः। सुषेणं पंचमिर्विधा ध्वजमेकेन विच्छिदे। सत्यमेनस्य वधुहं स्तावापंचमारिषा। विच्छेदतरसा युद्धे
तत उच्चुक्कुशुर्जनाः। अथान्यदनुगदाय शत्रुघ्नं मारसाधनं। शरिः संकादयामास समं तात्यां दुर्नदनां सन्निवार्य
तुतानुवाणा न कुलः परवीरह्य। सत्यमेनं सुषेणं वधा। आत्मा हान्यां मविध्यता तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक् पृथक्
निहृगिः। सारथिं चास्य राजे इति विविधुः शरैः। सत्यमेनोरथे पांडव न कुलस्य धनुस्तथा। पृथक् कशराभ्यां वि

२८

दरुतहस्तः प्रतापवान्। सरथेतिरथसिद्धयश्चकिंपरामृशत। सगदिहं डामकं वायांतेनधौतां मुनिर्मला। लेलिहा
नामिव विभोनागकन्यामहाविषा। सुमुद्यम्पविक्रेपमन्यसेनस्यसंयुगे। सातस्य रुदयं संख्ये विभेदज्ञातधानृपा
सपपातरथा नृमिसगतसत्त्वोत्पवेतनः। नातरं निहतं दृष्टा सुषेणाः कोधमूर्कितः। अस्मवर्षकुरिस्सुसंपादातं पांडुनं
दनं। नकुलं विरथं दृष्ट्वा शिपदेयेमहारथः। सुतसोमोभिदुष्टावपरी सनपितरं रणे। ततो धिरुह्यनकुलः सुत
सोमस्यतरथं। शुशुभे भरतश्चेष्टे गिरिस्तद्वके मरी। सोमका मुकिमादाय सुषेणां समयोधयता तावुमोशरव
र्षान्यां समाकाद्या परस्परं। परस्परवधेयं चक्रतः सुमहाराथे। सुषेणा सुततः क्रुद्धपांडवं विशिखिविभिः। सु
तसोमं च विज्ञात्वा बाहोरु रमिवाययत्। ततः क्रुद्धो महाराज नकुल परवीरहा शरिस्तस्य दिशः सर्वाद्या दयामा
सवेगवत्। ततो गृहीत्वा तीक्ष्णायं मर्दवं दंष्टुतेजनं। सवेगयुक्तं विक्रेपकर्म पुत्रस्य संयुगे। तस्य तेन शिरः कायाक्र
हारं नृपसत्तमा पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत्। महतः प्रापतश्च जत्र कुलेन महात्मना। नदीवेगादिवास
मस्तीरजः यादयो महान्। कर्मपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य व विक्रमं। प्रदुष्टावभयासेना तावकी भरतर्षभतां तु मेना
महाराजमद्राजः प्रतापवान्। अपालय इणे श्वरः सेनापतिरिदमः। अग्नीस्तस्मिन् महाराज बवस्वायववादि

नी। सिंहनादं दंष्ट्रं कृत्वा धनुः शरं वदालुणं। तावकाः समरे राजत्रकता दृढध्वनिना। प्रसुद्यूरगतीं सूसमं ताहि
गतवथाः। मद्राजं महेष्ठां परिवाय्य समंततः। स्त्रिताराजन्महात्मानो यो दुकामाः समंततः। सात्किभीमसेन
श्चमाडी सुत्रो वपांडवो। युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य स्त्रीनिषेवमरिंदमं। परिवाय्य रणे वीराः सिंहनादं प्रवकिरे। वा
राशहरवांश्चोयानक्षेत्राश्च विविधा मुकुः। तथैव तावकाः सर्वमश्रुतिमंजसा। परिवाय्य सुसंख्याः पुनर्यु
द्धमरोचयन्। ततः प्रवृत्ते युद्धं मीरुणां मयवर्द्धनं। तावकानां परेषां वमृत्सुं कृतानि वर्त्तनं। यथा देवासुरं युद्धं
वर्मासीद्विशोपते। अग्नीतानां तथाराज नृपमराष्ट्रविवर्द्धनं। ततः कपिधजो राजन हत्वा संसप्तकात्रणे। अम्प
इव ततां सेनां कोरवी पांडुनंदनः। तथैव पांडवा सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः। अम्पधावततां सेनां विसृजंतः शिता
नशरान्। पांडविरवकीर्णानां सस्मोहः समाजीयतं। नच जजुरनीकानि दिशो वा विदिश सथा। आहूयमाणानि
शितिः शरैः पांडवो दिते। हतप्रवीरा विधस्ता कीर्यमाणः समंततः। कोरव्यवध्यत वसूः पांडुपूजैर्महाराथैः। त
थैव पांडवैः सेना शरैराजन्ममंततः। रणे हन्यत पुत्रिस्तितशोथ महस्त्रयः। ते सेने नृशमंतत्वे वधामने परस्परं। व्या
कुले समपद्येतां वर्षा सुमरिता विवा। आविवेशत तस्तीव्रतावकानां महद्भयं। पांडवानां च राजे इतथा भूते महाह

शाल्य०

कालदंडति। कालः समयः॥ दंडो दंडनि॥

हात्मानं वेगेन न्यपतच्चगां। ततो वृकोदरः कुहः शल्यं विद्याधमममि॥ पंचमिः सहदेव सुनकुलो दशमिः शरिः॥ शिपदे
याश्च शत्रुघ्नश्चरमात्राय निशरिः॥ अथ वर्षमहावेगं मेघा इव महीधरां ततो दृष्ट्वा उद्यमानं शल्यं पाथिः समंततः॥ कृत
वर्मा रुपाश्च वसंकुहावन्मधावतां उत्तरकश्च संहावीर्यः शकुनिश्चापिमोबलः॥ समयमानसुशनकेरश्च वामा
महाबलः॥ तव पुत्राश्च काशेन जुयुधुः शल्यमाहवे। नीमसेनं विनिर्विधा कृतवर्मा शिली सुखे॥ वारावर्षेण महता
कुहः। रूपमवारयता। धृष्टदुष्प्ररूपः कुहो वारावर्षे रताडयता शिपदेयांश्च शकुनिर्यमो वापि गिरमयात। दुय्ये
धनो युधांश्चैष्ट्याहवे केरावाकुनो। समयया दुयते जाः शरिश्चाप्यहनहली। एवं दंडं शतान्यामंस्वदीयानां प
रिः महाघोररुपाणि वित्राणितत्र तत्र विशापते। कृष्णवस्त्रविजघानाश्चान्नो ज्ञोभीमस्य संयुगो। सोवतीर्यरिषोपला
हताश्चः पांडुनंदनः॥ कालो दंडमिवोद्यम्य गदापाणि रयुधुधत। युयुधसहदेवस्य जघानाश्चैष्ट्यामहराट। ततः शल्यस्य
तनयं महादिवो सिनावधीत। गोतमः पुनराचार्ये धृष्टदुष्प्रमयो धयता। अयं चान्तो मसं चान्तो यत्रवान्यत्र वत्तरं। शे
पदेयां सथावीरानेके कंदशमिः शरिः॥ अविध्यदाचार्य सुतोनाति कुहः समयत्रिव। पुनश्च नीमसेनश्च जघाना
श्चासथाहवे। सोवतीर्यरिषाहं संहताश्च पांडुनंदनः॥ कालो दंडमिवोद्यम्य गदा कुहो महाबलः॥ पोथयामासुरगा

२०

अथ वृकृतवर्मा॥ कृतवर्मा विवस्त्रुमरया तस्मादपाकमात्। शल्यो विराजन् संकुहे निष्कृन्तो मकपांडवान्। पुनरेव शिति
वीरणो मुधिश्चिरमपीदृयत्। तस्य भीकुहो रणे नीमसं दृष्ट्वा दशन कुहः॥ विनाशाय मिसं धाय गदामादत्र वीर्यवान्। यमदं
दुप्रतीकाशं कालरात्रिमिवोदितां गजवाजिमनुष्याणां प्राणांत करणी प्रति। हेमपदपरिहिता मुक्तां प्रज्वलितामिव। त्रिको
व्यालीमिव। सुग्रावज्जकल्यामयो मयी॥ वेदनागुरुपंकाकां प्रमदामीप्सितामिव। वसामे दोस्त्र दिग्धंगी जिह्वा विवस्वतीमिव।
पुष्टं टारवशातं वासवीमशनीमिव। निमुक्ताशी विषाकारं पूसंगि जमदिरपि। त्रामनी रिपुसिन्यानां ससिन्यपरिहर्ष
णी॥ मनुष्यलोके विख्यातां गिरिं गंगवदारिणी॥ यथाकेलाशमवने महेष्टुरं सख्यं बली॥ अक्रयामास कोतेयः संकुहम
लकाधिपं। ययामायामयानृषान् सुबहुनां धमादने। जघानश्च द्युकां कुहो मंदारये महाबलः॥ वार्यमाणो पिव कृमिर्षि
पद्याः प्रियमास्त्रितः॥ तां वज्रमणिरत्राद्यामष्टास्त्रिवज्रगिरवां। सुसमुद्यम्य महाबाहुः शल्यमस्य इव इरो। गदया
युक्कुशलसयादारुणनादया। पोथयामास शल्यस्य चतुरोश्चान्महाजवान्। ततः शल्यो रणे कुहः पीने वक्ष्यमिने
मरं। निवर्त्तारनरणे वीरो धर्ममितास्य सोभगात्। वृकोदरस्त्वसं चान्तस्तमेवो हृत्य तोमरं। यंतारं मद्राजस्य निर्विने
तेदतनोरुदि। समिन्नमर्मा रुधिरं वमन् विवस्त्रमानशः॥ ययानाभिमुखो दीनो मद्राजस्त्वपाक्रमत्। कृतप्रतिरु

२१

शाल्य०

अथाकामदवतीर्षीः हयर्कं रुद्रं आवर्जितगदिनामितगदोः॥
तं दृष्ट्वा शल्यो विस्मितमानसः गदामाश्रित्य वीरात्मा प्रत्यमित्रमविकृतः॥ ततः सुमनसः पार्थिवीमसेनमपूजयन् तदृष्ट्वा
कर्मसंयामेघोरमक्लिष्टकर्मणः॥ ॥ शाल्यपर्वणि ॥ १० ॥ मंजयववाच ॥ पतितं प्रेक्ष्य यं तारं शल्यः सर्वयसीग
दोः॥ अदाय तरसाराजं सारो गिरिवाचलः॥ तं दीप्तमिव कालाग्निपाशहस्तमिव तं कंमद्यं गमिव किलाशं सवज्रमिव
वासवं॥ मशूलमिव हयर्कं च नेमन्ममिव हि पं॥ जवेनाभ्यपतन्ममः प्रसूयामहं तीगदोः॥ ततः शंखप्रणादस्तु रथ्याणां वस
हस्तशः॥ सिंहनादेन मंजये श्वराणां हर्षवर्धनः॥ प्रेक्षंतः सर्वतस्तो हियो धायो धमहादिपे॥ तावकाश्च परे विवसा
धुमाधितिपूजयन्॥ नहि मया धिपादन्यो गमाशय दुर्नंदनात्॥ वोढुं मुमहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे॥ तथा मया धिपस्या
पि गदावेगं महात्मनः॥ वोढुं मुमहते नान्यो युधियो धो रकोदरात्॥ तो दृष्ट्वा विवर्तमानं डलानि विचरेत्तुः॥ आवर्जितो
गदाहस्तो मद्राजर्षकोदरात्॥ मंडलावर्तमानं भुगदा विहरणं शुचं॥ निर्विशेषमभूच्छूदंतयोः पुरुषसिंहयोः॥ तं दृष्ट्वा
ममथिः श्वाचिर्बभूव भयवर्दिनी॥ अग्निज्वालि रिव ब्रह्मपट्टिः॥ शल्यस्य सागदा॥ तथैव चरतो मार्गान्मंडलेषु महात्म
नः॥ विद्युदभ्रप्रतीकाशा भीमस्य शुशुभे गदा॥ ताडिता मद्राजिन भीमस्य गदया गदा॥ दह्यमाने वाद्यराज न्यस
जे पायकार्षिणः॥ तथा भीमेन चाल्यस्य ताडिता गदया गदा॥ अंगारवर्षं मुमुचे तदधुन मित्रमवत॥ दंतिरिव म

आवर्जितग
दोहस्तोपः

२१

हाहाकृतः हाहाकारिणः॥ दिवसे विबुधवचनं॥

नागोऽंगोरिव महर्षीणो॥ तोत्रिरिव तदान्योन्यं गदायां निजघ्नतुः॥ तो गदानि हतिर्गात्रिः कृणो न रुधिरोक्ति
तो॥ प्रेक्षणीयतरावासां पुष्पिता विवकिंशुको॥ गदयामद्राजेन मम दक्षिणमाहतः॥ भीमसेनो महाबाहुर्ब
वचालवलो यथा॥ तथा भीमगदावगिस्ताशमानो मुकुमुकुः॥ शल्यो न विव्याथ राजदंतिने वहतो मिरिः॥ शु
शुवेदि कुमर्वा सुतयोः पुरुषसिंहयोः॥ गदानि पात संक्रादो वज्रयोरिव निस्वनः॥ निदृष्ट्वा सुमहावीर्ये समुक्षित
गदावुतो॥ पुनरंतरमार्गं लोमंडलानि विचरेत्तुः॥ तथा न्येन्यपदानां सन्निर्यातो भवत्तयोः॥ उद्यम्य लोहदंडाभ्यां
निमानुषकर्मणोः॥ प्रार्थयानि तदान्योन्यं मंडलानि विचरेत्तुः॥ क्रिया विशेषं कृतिनि दर्शयामास तु सदा॥ अथो
द्यम्य गदयोरे मद्यं गविवर्षति॥ तावाजपुत्रन्योन्यं यथा नू मिव लेवलि॥ तो परस्परवेगाच्च गदाभ्यां नृश विक्र
तो॥ युगपत्पेतनुर्वीगवुना विदधुजा विव॥ उभयोः सेनयोर्वीरसदा हाहाकृतो भवत्तु॥ नृश मर्माणपि हतवु
भावासां सुविक्रतो॥ ततः स्वरथमारोप्य मद्राणामृषमेवली॥ अयोदाहकपः शल्यं नृसर्मायो धना दय॥ क्वीवव
दिकलत्वा तु निमेषात्पुनरुक्तिः॥ भीमसेनो गदायलिः॥ समाकृत्य तमद्रयं॥ ततस्तु तावकाः श्वरानानाशस्त्र
समायुताः॥ नाना॥ वादित्रशस्त्रेण पांडुसेना मयोधयन्॥ भुजाबुद्धित्यशस्त्रं च शस्त्रेण महता ततः॥ अस्मद्व

२२

शाल्यपर्वणि
॥ १० ॥

अधिउपरि॥

महाराज उयोधनपुरोगमाः॥ तदनीकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पांडुनंदनाः॥ प्रययुः सिंहनादेन उयोधनपुरोगमान्॥
 तेषामापततां नृसंघं तत्र स्तेनरतर्षनाः॥ शमेन चेकितानं विविध्या धरुदये नृशं॥ सपपातराथोपस्ते तवपुत्रे
 एताडितः॥ रुधिराघपरिक्रिन्नः प्रविश्य विपुलं तमः॥ चेकितानं हतं दृष्ट्वा पांडवानां महारथाः॥ असक्त
 मभ्यः वर्षतशरवर्षाणि नागशः॥ तावकानामनीकेषु पांडवाजितकाशिनः॥ अचरंत महाराज प्रकराणि
 यामंततः॥ कृपश्चरुतवमचिमौ बलश्च महाबलः॥ अयोधयन्धर्मराजं मद्राजपुरस्कृताः॥ भारवाजस्य
 हेतारं नृरिवीर्यपराक्रमं॥ उयोधनो महाराज धृष्टद्युम्नस्यो धयतः॥ त्रिमाहस्वारथाराजं सवपुत्रेण चोदि
 ताः॥ अयोधयंत विजयं दोगा पुत्रपुरस्कृताः॥ विजयो धृतसंकल्पाः समभित्यक्तजीविताः॥ प्राविशं स्तावकारा
 जन्तुं सा इव महाशरः॥ ततो बुधमनूदोरं परस्परवधे चिगां॥ अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यैतिवर्द्धनं॥ तस्मि
 न प्रवृत्ते संयामे राजबीरवरकृपे॥ अनिलेनेरितं घोरमुत्तासोपाधिर्वरजः॥ श्रवणात्तामध्यानां पांडवानां वकीर्त्तनात्
 परस्परं विजानीमो यदयुधं त्रभीतवत्॥ तदजः पुरुषव्याघ्रशोणितेन प्रशामिते॥ दिशश्च विमलाजसु स्तस्मिन् समभि
 शामिते॥ तथा प्रवृत्ते संयामे घोरभीरुभयानके॥ तावकानां परेषां च नासीत् कश्चित्पराश्रुवः॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वा

मधि

२२

पिंडोयासः॥

पार्थयंतो जयं युधि॥ सुयुद्धेन पराक्रांतानराः स्वर्गमप्नीप्सवः॥ भर्तृपिंडविमोक्षार्थं भर्तृकाये विनिश्चिताः॥ स्वर्गं
 सक्रमनमोयोधा युयुधिरेतदा॥ नानारुपाणिशस्त्राणि विसृजंतो महारथाः॥ अन्योन्यमधिगर्जंतः प्रहरंतः परस्परं
 हतविध्यत गृह्णीत प्रहरधुनिरुंततः॥ इति स्मवाचः श्रयंतं ते तव तेषां वविवने॥ ततः शाल्यो महाराज धर्मराजं युधिष्ठि
 रं॥ विव्याध निशिते वीरणे दंडुकामो महारथः॥ तस्य पाथो महाराज नाराचा चिव उर्द्ध्वः॥ मर्मागुह्नि उपमर्मजो नि
 चखानहमन्निवाघाचार्य पांडवं वारो दंडुकामो महायशः॥ विव्याध सधर्मरेकुक्षो बकुभिः कंकपत्रिभिः॥ अथ
 नृयो महाराज शरैरानतपर्वणा युधिष्ठिरं समाजघ्रे सवीसित्यस्य पश्यतः॥ धर्मराजोऽपि संकुक्षो मद्राजं महायशः॥
 विव्याध निशिते वीरणेः कंकवर्हिणा वाजितेः॥ चंडासनं च सप्तत्यासूतं वनवभिः शरैः॥ दुर्मतेन वडुः षष्ट्या निजघान
 महारथः॥ वक्ररुहे हतेश-स्यः पांडवेन महात्मना॥ निजघान ततो राजंश्चेदी चिपंव विंशतिं॥ सात्यकिपंव विंशत्या
 भीमसेनं च सप्तभिः॥ माघीपुत्रोऽज्ञातनाजो विव्याध निशितेः शरैः॥ एवं विचरतस्तस्य संयामे राजसत्तमः॥ सोऽपि यच्छि
 तान् पार्थः शरानाशी विद्योपमानः॥ धजाग्रं वास्यममरे कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः॥ प्रमुखे वर्त्तमानस्य भस्त्रेनापाहरद्
 याता पांडुपुत्रेण चितस्य केतुं क्तिन्नं महाहवे॥ निपतंत मपश्यामगिरिचंगमिवारुतं॥ ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पांडुरव

३३

३४

व्यवस्थितं संकुहो महा राजो भूकरवर्षं मुमो वहा शाल्यः सायकवर्षेण यर्जन्य इव वृष्टिमान् अथ वर्षदमेया त्याक
त्रियर्षभः सात्यकिमीमसेन च माही पुत्रो वपांडावो एकैकं पंचमिर्विधा युधिष्ठिरमपीदयता ततो वाराण मयं ज
लं विततं पांडवो रमि अथा यश्च महा राज मेघजालमिवोक्तं तस्य शाल्यो रणे कुहो बाणे सन्नतपर्वभिः दिश
ः प्रकादयामास प्रदिशश्च महारथः ततो युधिष्ठिरो राजा वाराण जाले पीडितः बभूव रुन विक्रान्तो जंभो वृत्रहणा
यथा ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ ११ ॥ संजय उवाच ॥ पीडिते धर्मराजे तु महा राजेन मारिषा सात्यकिमीमसेन
श्च माही पुत्रो वपांडावो परिवाय्य रथिः शाल्यपीडयामासुरादवे तमेकं वक्रनिर्दृष्टा पीडमानं महारथिः सा
धुवादो महान् जज्ञे मिहाश्वाश्चामन्यदृष्टिताः आश्चर्यमित्यभाषंत मुनयश्चापि संगताः श्रीमसेनो रणो शाल्यं च
त्यचूतं पराक्रमे एकैतविद्यो बाणेन पुनर्विव्याध सप्तभिः सात्यकिश्च शतेनेव धर्मपुत्रपरीक्षया महेष्टरमथाक
र्यमिहनादमथा नदत्तान कुलः पंचमिश्चिनं सह देवश्च सप्तभिः विधातं तु तत्सूक्ष्मं पुनर्विव्याध पंचभिः संनता
गेरणे यत्तः पीडितस्तिर्महाराथिः विरुष्य कार्मुकं धारं वेगघ्नारसाधनं सात्यकिं पंचविंशत्या शाल्यो विव्याध मारिषा
श्रीमसेनं द्विसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा ततः पविशितं चापं सह देवस्य ध्विनः कृत्वा न ह्येन समरे विव्याधेनं त्रि

सप्तभिः सह देवस्य समरे माउलं नूरिवर्षं स मज्जमन्य दनुः कृत्वा पंचभिः समता यत्त शारे राशी विषाकारे ज्वलंतं
ज्वलंतं संनिभिः मारयित्वा समरे शरेणानतः पर्वणा विव्याध नृश संकुहं संवभूयस्त्रिभिः शारेः श्रीमसेनस्य
पुत्रा सात्यकिर्नवभिः शारेः धर्मराजस्तथा षष्टा गात्रे शाल्यं समार्षयत् ततः शाल्यो महा राज निर्विहस्तिर्महाराथ
ः सुखावरुधिरं गात्रे गेरिकं पर्वतो यथा तांश्च सवन्मिहेशान् पंचभिः पंचभिः शारेः विव्याध तस्मा राजं स दधुत
मिवामवत् ततो परेण न ह्ये धर्मपुत्रस्य मारिषा धनुश्चिकेद समरे सज्जं स सुमहाराथः अथान्य दनुगदाय धर्मपुत्रो
महाराथः साश्च स्रुतधजरथं शाल्यं प्राक्कादयत् करिः सकाद्यमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः युधिष्ठिरमथा विध
दृशमिर्निशितः शारेः सात्यकिस्तु ततः कुहो धर्मपुत्रे शरादिनो मद्राणामधिपं शूरः शारिधिः समवारयत् समाय
केः प्रविक्ते दहुरेण महदनुः श्रीमसेनमुखास्ताश्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् तस्य कुहो महा राज सात्यकिः सत्यवि
क्रमः तोमरे प्रपयामास स्रुतं दंडमहाधनं श्रीमसेनो यना रात्रं ज्वलंतं मिव पन्नगं नकुलः समरे शकिं सह दे
वो गदां सुभां धर्मराजः शतघ्नी तु जिह्वां सुः शाल्यमादवे नाना पतत एवां सुपंचानां विभुजस्युतानां सात्यकिश्च
हितं शाल्यो न ह्येन शिकेद तोमरं श्रीमसेनप्रहितं चापिशरं कनकभूषणं द्विधा विक्ते द समरे कृतहस्तः प्रतापवान् ॥

शल्प०

नकुलप्रेषतांशकिं हेमदंशं मयावहं। गदां वसहदेवेन शोधिः समदारयत्। शराभ्यां वशतघ्नीतां राजशक्तिं
दमारता। पश्यतां पुत्राणां सिंदनादं ननादवा। नमस्यते तु शिनेयः शत्रो विजयमाहवे। अथान्पुनरादायमा
त्यकिः क्रोधमूर्च्छितः। द्वाभ्यां महेश्वरं विधास्यारथिं च त्रिमिः शरैः। ततः शल्पो महाराजसर्वं स्नानं दशभिः शरैः। विधा
धमुत्तं शं कुदसो विरिवमहादिपानाते वायमाणाः समरे मद्राजामहारथाः। नशेकुः प्रमुखे स्नातुं तस्य शत्रुनि
षूदनाः। ततोऽयं धिनो राजा दृष्ट्वा शल्पस्य विक्रमं। निदनाभ्यां डवान्मेनेपां वालाहयस्त्रयानां ततो राजन्महाबाहु
मीमसेनप्रतापवान्। संत्यज्य मनसा प्राणान्महाधिपमयो धयत्। नकुलमहदेवश्चात्यकिंश्च महाबलः। पा
रिवायति दाशल्पं समं ताद्यकिं कुरुः। सवतु निर्माहृष्टासिः पांडवानां महाराथेः। वृत्तस्नातयोधयामास मद्राज
ः प्रतापवान्। तस्य धर्ममुनो राजन कुरु प्रेममहादेव। चकरं जघानाश्च मद्राजस्य पार्थिव। तस्मिन्नुनिदने श्वरेव
करं हेमहारथे। मद्राजातिबलवानसि निकांस्त्वकिं कुरु। समाह्वयं सतस्मात्सुराजवीर्यवसिनिकानां विन
यामास समरे धर्मराजो युधिष्ठिरः। नदि कुहोरणो राजा कुर्येत बलममा ततः सरथनागाश्ची पांडवाः पांडुपूर्वज
महेश्वरं समायेडुः पीडयंतः समंततः। नानाशास्त्रो बबहुलां शरवृष्टिमुत्तितां। व्यधमसमरे राजामहात्राणी वमारुतः॥

२४

ततः कनकपुंखां शल्पकिं वियुक्तां। शरवृष्टिं मपश्यामशलमानामिवायतीति शरामद्राजेन प्रेषितारणम्
ईनि संपतंतः स्मद्वपंतेशकुनानां वजाइव। मद्राजधनुर्मुक्तिः शरैः कनकमूषणैः। निरंतरमिवाकाशं संबभूव ज
नाधिपानपांडवानां तस्माकं तत्र कश्चिद्यदृश्यते। बाणां धकारे महती कृतं तत्र महादेव। मद्राजेन बलिना नाघ
वाकुरवृष्टिभिः। लोडमानं तथा दृष्ट्वा पांडवानां बलास्त्वं। विस्मयं परमं जग्मुर्देवगंधर्वदानवाः। सवतुतां सर्वतोय
त्राकुरैः संपीड्य मारिषा धर्मराजमवच्छाद्य सिंदवघ्ननदनुकुरः। तेष्ठत्राः समरे तेन पांडवानां महाराथाः। नशेकु
स्तदा युद्धे प्रसुद्यातुं महाराथा धर्मराजपुरोगा सुग्रीमसेनसुखारथाः। नजकुः समरे शैल्यश्वरं शल्पमाहवशो
भिनं॥ ॥ इति शल्पपर्वणि॥ ॥ २५॥ संजय उवाच॥ ॥ अर्जुनोर्द्विगुणविद्यो युद्धे बहूनि राश्यानिः। तस्य वातुव
रिः श्वरेस्त्रिगुणानां महाराथाः। शिणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः। तथेतरास्महेशमानशभ्याशभ्याधने
जयः। नृयश्चिवमहाबाहुः शरवर्षैरेवा किरत। शरकंठकितासेपुं उता वकाभरतर्षमानजकुः समरे पार्थवध
मानः शितिः शरैः। तेर्जुनं शरवर्षेण शोणपुत्रपुरोगमाः। अयोधयंत समरे परिवाय्य महाराथां। तिस्रुकिं ताः
शरागजन्काक्षस्त्रविभूषिताः। अर्जुनस्य रथोप स्तंभूरयामासरंजसा। तथा कालो महेशासो वृषाभिस

२५

वसवध्विनां। शारेवीं वद्विउत्रांगो प्ररुष्टा मुहडुर्मदाः॥ कवरं रथवका गिरथयो क्राणि वा विमो। युगं विवाउ
कं वं शरभूतमभूत्तदा। नितादृशं दृष्टपूर्वराजनिवापि वच्युतं। यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचकिरे। सरथः सर्व
तोभातिवित्रपुल्विशितिः शारेः॥ उक्ताशानिः सप्रदीपं विमानमिव भूतले। ततोर्कुनो महाराजशारेः संप्रतपर्वमि
॥ अवाकिरत्तां पृतनां मेघो दृष्टा यथा वलं। तेवधमानाः समरे पार्थनामां कितेः शारेः॥ पार्थभूतममन्यं तं प्रे
माणास्तथाविधं। ततोर्कुनशरज्वालो धनुः शस्त्रे निलो महान्। संप्रतपर्वममन्यं तं प्रे
पततो वापि युगानां च धरातले। नृणां गणां पताकानां ध्वजाणां च रायिः सह। इष्टानां मनुकषणां त्रिवेणनां च
भारता। क्राणामथ यो क्राणां प्रतोदानां च सर्वशः॥ शिरसां पततां चिक्कुंडलो मीषधारिणां। सुजानां च महाराजजं
धानां च महस्त्रशः॥ छत्राणां च जनेः सार्धं मुकुटानां च राशयः॥ समदृश्यं तपार्थस्य रथमार्गे शुभारता। तत्र कुहस्य प
र्थस्य रथमार्गे विशो पते। अगम्य रुपा पृथिवीमां सशो गित कर्दमा। बभूव भरतश्चेष्ट रुद्रस्या क्रीडनं यथा। मीरुणां
वासजननी शूराणां हर्षवर्धनी। हत्वा तु समरे पार्थः सहस्रे देस मंततः॥ रथानां सवरुथानां विधूमो गिरिवज्वा
लनः। यथा हि भगवानग्निं जंगदग्धा वरावरं। विधूमो दृश्यं ते राजं सथापयामि महारथः॥ क्षिणिसु समरे दृष्टा पांडुः

वस्य पराक्रमं रथेनातिपताकेन पांडवं प्रत्यवारयत्। तावुमो पुरुषव्याधिष्ठेताः शौर्यिनां वरा। समीयुस्तद्धराहं
परस्य रवधिषिणे। तयो गसीन्महाराजवाणवर्षं दुरासदं। श्रीसूतानां यथा दृष्टिस्तपां ते भरतर्षभ। अन्योन्यं स्पृहि
नातिउशारेः सन्नतपर्वमिः॥ ततः कुतुर्धन्यो न्यं शृंगाम्नां दृष्टमा विवा। तयो युद्धं महाराजविरं सममिवाभवत्। अ
स्त्राणां संगमं शिवघोरस्तत्राभवत्पुनः॥ ततोर्कुनं द्वादश मीरु कम्पुंखेः सुतेजनेः॥ वा सुदेवं वदश मिर्धे गिरिव्या
धभारता। ततः प्रहस्य बीभत्सु व्याक्रियं कुं डिवंधनुः॥ मानयित्वा मुकुतं तु युगपुत्रं महाहवे। व्यष्टस्तथं च केस
व्यसाची महारथः॥ मृदु पूर्वततश्चिने विमिर्विद्याधमायुकिः॥ हत्वाश्चुतुरथेतिष्ठन् शरणं पुत्रस्तदा स्मयन्। मुमत्सं
पांडुपुत्राणां यद्विक्रेपपरिघो यमं। तमायतंतं सहसा हेमपटु विनृषितं। चिह्ने देस सधावीरः पार्थः शत्रुनिबर्ह
णः॥ सक्तिं न सुमलं दृष्ट्वा क्षिणिसु परमकोपनः॥ अददे परिघं शरत्रा गं दशिवरो यमं। विक्रेपविदपाथायि क्षेणि
युद्धविशारदः॥ तमेतकमिव कुहं परिघं वेह्य पांडवः॥ अर्जुनं स्वरितो जज्ञे पंचमिः सायकोत्तमिः॥ सक्तिः पत्ति
भूमिपार्थवाणिर्महा मृधेदारयन् पृथिवीं शराणां मनां मीववभारता। ततो पारे सिनिबणिगे इणि विद्याधपांडवः
मोतिविद्यावलवता पार्थेन सुमहाबलः॥ अस्मं चान्तस्तदा क्षिणिः। पोरुषेत्वेयवस्थितः॥ सुरयं तु ततो राजन्नारक्षजो

शिल्प०

महारथः॥ अवाकिरुचिवातेः सर्वकृत्रस्य पश्यतः॥ ततस्तु सुरयो ह्याजो पंचालानां महारथः॥ रथेन मेघघोषेण
कोणिमेवाभ्यधावता विकर्षन्निधनुः श्रेष्ठं सर्वभारमदं दंडं॥ ज्वलनाशी विषनिभिः शरिश्चेन मवाकिरता सुरयवी
क्ष्यं कुहमापतंतं महारथं॥ बुकोधममरेद्रिणि दंडाहतं वोरगः॥ विशिखं नृकुटीकवा सफिणी परिमं निहन
ते वीक्ष्य सुरयं रोषादुज्यामवमृज्य च॥ मुमावती दलं नाराचं यमदंडममद्युतिं॥ सतस्य हृदयं निन्वा प्रविवेशाति
वेगितः॥ शकाशनिरिवोऽष्टाविदार्य धरणी तलांततः सपतितो भूमिना रावेत समाहतः॥ वज्रेण वयथा शृंगं प
र्वतस्य निपातितं॥ तस्मिंस्तु निहतं वीरे द्रोणपुत्रः प्रतापवान्॥ आरुह्य रथं हस्तं तामवरधिनां वरः॥ ततः स
क्राम हाराजणि गदवदुर्मदः॥ अकुनयो धयामास संसन्नकचनोरणो॥ तत्र बुधं महद्वासी देकस्य वक्रुस
ह॥ मध्यं दिनं गते सूर्ये यमराष्ट्रविवर्धनं तत्राश्रयं मयश्चासृष्टातेषां पराक्रमं॥ यदेको युगपदीरान्ममयोध
यदकुनः॥ विमर्दे सुमहानासीदकुनस्य परिसह॥ शतक्रतो रथ्या पूर्वमहत्सो देत्यसेनया॥ ॥ इति शिल्पपर्वणि
॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥ दुर्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नस्य पाषतिः॥ वक्रतुः सुमहद्बुधं शरशक्तिममाकुलं तयोराश
न्महाराजशरधाराः महत्स्रवाः॥ अंबुदानी यथा काले जलधाराः समंततः॥ राजा तु पाषतिविधा शरैः पंचमिराश्रुगैः॥

२६

शोणहंतारमुग्रैः पुनर्विद्याधमस्रभिः॥ धृष्टद्युम्नस्तु ममरेवलवान् दटविक्रमः॥ सप्तस्या विशिखानां विदुर्योधनमपी
डयतापीडितं चेत्पराजानं सोदयति रतर्षना॥ महत्या सेनया साधं परिववुः स्मयार्थं॥ सातेः परिहृतः शरः सर्वतो
मिराष्ट्रं नृशं॥ अवरसमरे राजदृश्यं नृत्वा लाघवं॥ शिखंडीकृतवस्त्राणि गोतमं च महारथं॥ प्रभङ्गैः समा युक्तो यो
धयामास ध्वनिना॥ तत्रापि सुमहद्बुधं धोरु पविशोपते॥ प्राणां त्यज्यतां युद्धे प्राणास्तुता मिदेवने॥ शल्पस्तु शर
वर्षाणि विभुं च सर्वतो दिशं॥ पांडवान् पीडयामास ससात्यकिहृकादरात्॥ तद्योनिं वशमो बुधेयमनुत्पराक्र
मो॥ योधयामास राजेंद्रधिर्योनिं ववलेन च॥ शल्पसायकनुत्तानां पांडवानां महामृधा॥ त्रातारं नाध्यगच्छंतं केचित्तत्र
महाहृदं रथाः॥ ततस्तु नकुलं शूरोधर्मराजे प्रपीडिते॥ अमिडुद्राववेगेन मातुलं मादिनंदनं॥ आकाशममरे श
ल्पं नकुलः परवीरहा॥ विव्याध चिनंदशनिः स्मयमानः स्तनोतरे॥ सर्वभारसविवाणोः कर्म्मरिपरिमां क्रीतेः॥ स्वर्णपुं
त्वेः किलाधोतेर्दनुयं च बोधितः॥ शल्पस्तु पीडिते स्तेनस्वमीयेण महात्मना॥ तकुलं पीडयामास पत्रिमित्रं नय
वमिः॥ ततो युधिष्ठिरं राजा भीमसेनो यसात्यकिः॥ सहदेवश्च माद्रेयोमद्राजमुपादवन्॥ तान्यापतत एवाशुप
रयाणां च यत्नैः॥ दिशश्च विदिशश्चैव॥ कं पयानां शुभेदिनीं॥ प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरमित्रजिता युधिष्ठिरं

२७

अल्प०

त्रिभिर्विधाभीमसेनं वसुमित्रिः॥ सात्यकिं वशतेनाजोमहदेवं त्रिभिः शरैः॥ ततस्तु मशरं वापं न कुलस्य महात्मनः॥
मडे श्वरः कुरप्रेण तदा विहेदमारिषा॥ तदशीर्यते विक्रिन्नं धनुः शल्यस्य मायके॥ अथात्पदं नुगदायमासी
पुत्रो मदारथः॥ मद्राज रथं नृसंघैरयामास पत्रिभिः॥ युधिष्ठिरस्तु मडे शं महदेवस्तुमारिषा॥ दशनिर्दशनिर्वाणैः
रस्येनमविधत्तं॥ भीमसेनस्तु तं पद्या सात्यकिर्न वनिः शरैः॥ मद्राजमनिद्रुत्य जघ्नतुः कंकपत्रिभिः॥ मद्राजस्ततः
कुहः सात्यकिर्न वनिः शरैः॥ विव्याध नृयः सप्तत्याशराणां नतपर्वणां॥ अथात्पदं मशरं वापं मुष्टौ विहेदमारिषा॥
दयं श्ववतुरः संखे प्रेषयामास सत्यवे॥ विरथं सात्यकिं कृत्वा मद्राजो मदावलः॥ विशिखानां शूतेनेन माजघात
प्रतापवान्॥ मासीपुत्रोऽनुसंमैरराष्ट्रो भीमसेनं वपांडवं॥ युधिष्ठिरं वाकोरव्यविव्याध दशभिः शरैः॥ तत्राहुतमप
उपासमद्राजस्य पौरुषं॥ यदेतं स हिताया घनिम्यवर्तत संयुगे॥ अथात्पदं यमास्त्रायमात्यकिः सत्यविक्रमः॥ प
डितान् पांडवान दृष्ट्वा मद्राजवशं गतान्॥ अग्निद्रुदाववेगेन मद्राणामधिपं वली॥ आपतं तं रथं तस्य शल्यः स
मिति शोभनः॥ प्रत्युद्यत्योरायनि वसतो मत्तमिव द्रिपं॥ समन्निपातस्तु उलो बभूवाहुतदर्शनः॥ सात्यकोऽथैव श्वर
स्य मद्राणामधिपस्य च॥ शीयादृशो विपुलादृत्तः शंबरामरराजयोः॥ सात्यकिः प्रहस्य समरे मद्राजं व्यवस्थितं॥

वृत्तिहेपोविधिहेपातिशयः॥

विद्याधरशमिवाणेस्तिष्ठतिष्ठेतिवाब्रवीत्। मद्गरजस्तुसुनृशंविधत्तेनमहात्मना। सात्यकिं प्रतिविद्याधवित्रपुंसे
ः शितेः शारेः। ततः पार्थमहेशासाः सात्वतामिहृतं नृपं। अथ इव त्रयिस्सुसंमात्रुलंबधकास्यथा। ततश्चासीत्पराम
ई सुमुलः शोणितोदकः। शृगगां द्यूधमानानां सिंहानामिव नर्दतां। तेषामासीन्महाराजव्यतिक्रमः परस्परं। सिं
हानामिमिषेस्तृणांकुजतामिव संयुगे। तेषां रणे मदास्त्राधिराकीर्णाविमुधाभवत्। अंतरिक्षं वसहसा बाणानृतम
भूतदा। शरंधकारं वक्रधारुतंतत्रममंततः। अघ्रच्छायेव संजज्ञे शरिर्मुक्तिर्महात्मनिः। तत्र राजं कुरे मुक्तिं निमुक्ति
रिव पन्नगेः। स्वर्णपुंखेः प्रकाशद्विर्विरोधं तदिशस्तदा। तत्राद्भुतं परं वाक्कशत्यः शत्रुनिबर्हणः। यदेकः समरे हरे
यो धयामास विबहूना। मद्गरजनुजोऽष्टाष्टैः कंकवर्हणवाजतेः। संपतद्भिः शरिर्घोरैरवाकीर्णतमेदिनी। तत्र श
त्यरथं राजन विचरंतं मदाहवे। अथ यथा मयथा पूर्वशक्रस्यासुरसंक्रये॥ ॥ इति शल्यपर्वणि॥ १५॥ संजय उवाच
॥ ॥ ततः सित्योन्नवविनो मद्गरजपुरस्कृताः। पुनरस्य इव न्यार्थान्वेगेन महतारणे। पीडितास्तावकाः सर्वे प्रधावं
तोरणोत्कटाः। क्रुणेनेव त्रुपार्थांस्ते बहून्वात्ममलोडयन्। ते वधमानां कुरुभिः पांडवानावतस्त्रिरे। निवर्णमा
णानीमेन पश्यतोः कृष्णार्थयोः। ततो धनं जयः कुहः कृपसहपदानुगोः। अवाकिरुहोद्येण कृतवर्माणमेव च।

शकुनिसददेवश्चसमित्यसमवारयत। नकुलः पार्श्वतः स्त्रित्वा मद्गजमावेकताडिपदेयोश्च नूयिष्टं समवारय
 त। शोणपुत्रवपावालाः शिखंडी समवारयत। भीमसेनसुगजानंगदापाणि रवारयत। शल्पसुमहमित्येनकुंती
 पुत्रो युधिष्ठिरः। ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तद। तावकानां परेषां च संग्रामे शनिवर्तिनां। तत्र पश्यामेहकर्मश
 ल्यस्यातिमहद्गुणः। यदेकः सर्वसित्यानिपांडवानामयुध्यत। व्यदृश्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरममीयतः। रणे वंदम
 सोभ्यामेशानिश्चरद्वयहः। पीडयित्वा तु गजानंशारे गशी विषोपमिः। अश्वधावत्सु नभीं मंशरवर्षैरवाकिरत।
 तस्य तस्माच्च वंद्यतां तथैव वक्तुं तां। अयं जयत्रनीकानि परेषां तावकानि वा। पीडमाना सुशल्पेन पांडवाः।
 शक्तिरुताः। प्रद्वं तरणं हित्वा कोशमाने युधिष्ठिरे। वध्यमानेषु तीक्ष्णैः सुमद्गजेन पांडवः। अमर्षवशमापन्नो म
 द्गजो युधिष्ठिरः। ततः पौरुषमास्त्राय मद्गजमपीडयत। जयो वा सुवधो वेति कृतबुद्धिर्महारथः। समाकृयाव
 वीं सर्वास्त्रा दत्तं कृत्स्नं वमाधवं। भीष्मो शोणश्च कर्णश्चैवात्येष्टयिवीक्षितः। कोरवार्थं पराक्रान्ताः संग्रामे नि
 धनंगताः। यथा भागं यथो आहं भवंतः कृतपौरुषाः। नागो वशिष्ठ एकोयं मम शल्यो महारथः। सोहमद्य युधाजे उ
 माशं मे मद्मैकेश्वरं। अत्र यत्मानं समह्यं तत्सर्वं निगवामिवः। चक्ररक्षा विमोक्षणे मम माद्वती सुतोः॥

अज्ञेयो वासवेनापि समरे वीरसंमतो। साधिमो मातुलं युद्धे कृत्रधर्मपुरस्कृतो। मदर्थं प्रति युध्येतां माना हि मय
 संगारो। मां वा शल्यो रणे हंता तं वा हं मद्म सुवः। त्वं हि सत्यामि मां वां गी लोकवीरानि बोधत। योऽप्यहं मातुलेनाद्य
 कृत्रधर्मैर्गपायिवाः। स्वयं सममि संधाय विजया येत यरायवा। तस्य मे न्यधिकं शस्त्रं सर्वोपकरणं निव। संयुजं तु
 रथे किं प्रशास्त्रवदय योजकाः। शिने यो दक्षिणं वक्रं धृष्टद्युम्नस्तथोत्तरं। दृष्टगोपो न वत्स्य मम पाथे धिनं जयः। पुरा
 मरो ममाद्या सुभीमः शस्त्रं हृतां वरः। एवमन्यधिकः शल्यो ह्यविष्णो मिमहा मृधा एव मुक्तास्तथा वक्तुः सर्वगतः।
 ध्रिये पिताः। ततः प्रहर्षः सित्यानां पुनरासीत दासृधे। पंचालानां सोमका नाम स्यानां च विशेषतः। प्रतिज्ञां तां च
 संग्रामे धर्मराजस्य पूजयन्। ततः शंखाश्च मेरी श्च शतशश्चैव पुष्कलान्। आवा दयंत पंचालाः सिंहनादां श्रुनेदि
 रे। ते न्यधावंत संरक्षामद्गजं तरस्त्रिनः। महता हर्षे जनायनादेन कुरुपुंगवाः। फादेन गजघंटानां शंखानां निव
 देन वा दृश्यं शस्त्रमहता नादयंत श्रुते दिनी। तान् सत्यगृह्णात्युच्यते मद्गजश्च वीर्यवान्। मद्गमे घा निव वक्तुं तं
 लावं मोदया बुभुक्षे। शल्पसुमरश्चाधीधर्मराजमरिंदमं। ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानि। तथैव कुरु राजा
 पिप्रहृष्टरु विरंधनुः। शोणो पदेशाच्चिविधां दृश्यानां महामनाः। ववर्ष शरवर्षेण विविधं लघुवसुधुचुनचास्य

शाल्य०

विवरंकश्चिददशविरतोरगो। तावुमोविविधिवर्णोस्ततःकातेपरस्परं। शाहीलावामिषप्रेष्यपाकांताविवाहवे।
जीमसुतवपुत्रेणारणाशोडेनमंगतः॥ पांचाल्यः सात्यकिश्चिवमाडीपुत्रोवपांडवो। शकुनिप्रमुखात्रीरान्युत्तरका
अमंततः॥ तदासीनुपुलंयुद्धं पुनरेवजयिष्यामि। तावकानां परेषां वराजकुर्मवितेतवा। युधिष्ठिरसुभीमस्यशरेणातत
पर्वणा। विह्वेदादिउपसंयामेधुजं देमविभूषितं। मकिंकिणी कजालेनमदतावारुदडिना। पपातरुविरंमंस्वामीम
मेनस्यमानदा। पुनश्चापिधनुश्चित्रंगजराजकरोपमं। कुरेणाशितधीरणां प्रवकर्त्तनराधिपः॥ सक्तित्रधन्वातेज
सीरथशक्त्यासुतंतवा। विभेदारमिविक्रम्यमरथोपसृज्याविशत। तस्मिन्मोहमनुप्राप्तेपुनरेवहृकोदरः॥ यंउ
रस्यशिरःकायाकुरप्रेणादरनुदा। दतस्मतादयास्तस्यमरथमादायभारताव्यद्वंतरणाराजन्हाहाकारस्ततोभ
वत। तममधावत्रोणां धीशेणपुत्रोहमहारथः॥ कृपश्चकृतवमविपुत्रंतवपरीश्वरः॥ तस्मिन्विलुप्तितेसिन्धुवस्ता
स्तस्यपदावगाः॥ गांडीवधन्वाविस्फार्यधनुस्तानहंतंछरेः॥ युधिष्ठिरसुमदशममधावदमर्षिः॥ स्वयंसेवोद
यन्नश्वाहंतवस्मिन्मनोजवानातत्राहुतमपश्यामकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरः। पुगभूतामृडहंतोयत्तदादारुणोभवत्।
विराट्कसुकिंतेयोवेपमानश्चमनुता। विह्वेदयोधानि शितिर्भीह्वेः। शतमहत्त्वशः॥ पांशुप्रसुदियासेनातातांज्येष्ठः॥

२५

पांडवः॥ शरिण्यातयशजन्गिरीनवजिरेवोत्रामेः॥ माध्वसूतधृतरथात्रयिनःपातयन्वहून्। अक्कीडदेकोवल
वान्यवनसोयदानिवा। माध्वारोहांश्चतुरगान्यत्रीश्चैवमहत्सुशः॥ व्यपोषयतसंग्रामेकुक्षोरुडःपश्यनिवा। शून्यमा
योधनंरुत्वाशरवर्षिःममंततः॥ अम्यइवतमइंतिष्ठशाल्येतिवावृवीत्। तस्यतश्चरितंदृष्ट्वा संग्रामेभीमकर्मणा
वित्रेसुसावकाः सर्वे शाल्यस्त्वेनंमुमस्ययात्। ततस्मोतुसुमंराष्ट्रोप्रध्याप्यमलिलोडवि। समारुयतदान्योन्यंभ्रम
यंतिममीयतुः॥ शाल्यसुशरवर्षेणयुधिष्ठिरमवाकिरन्। मइराजंनुकिंतेयःशरवर्षेरेवाकिरत्। बहूरेपतांतदा
राजन्कंकपत्रिभिर्गहंवे। उद्भिन्नरुधिरावीरिमइराजयुधिष्ठिरः। पुष्पिताविवरेजातेवनेशात्मलिकिंशुको।
दीप्यमानोमहात्मानोनेदनुयुद्धमुदीरो। दृष्ट्वा सर्वाणि सित्यातिनाथवस्यंस्तयोर्जयं। हत्वामडाधिपं पाथाप्रो
क्ष्यतेद्यवसुंधरा। शाल्योपिपांडवंहत्वादद्याहुयैधनायगां। इतीवनीश्वयोनामूद्योधानांतत्रभारताप्रदक्षिणम
भूस्ववंधर्मराजस्ययुध्यतः॥ ततःशरशतंशाल्योमुमोवाय्ययुधिष्ठिरः। धनुश्चासुशिलयेणवाणेननिरकृततासो
न्यत्कामुकमादायशाल्यंशरशतिस्त्रिभिः॥ आविध्यत्कामुकंवाप्यकुरेणानिरकृतता। अथाप्यनिजघ्नानांशुशुरेनतप
र्वभिः॥ द्वाभ्यामतिशिराभ्यामुमोवपासिसारथी॥ ततोमदीप्यमानेनशीतेननिशितेनवाप्रमुखेवर्त्तमानस्यभस्मेन

३५

शाल्य०

मादरधजंततः प्रमसंतयेत्येदो यो धिनमरिंदमाततो मशधिपंशिणिगभ्यवर्त्तथाकृतं। आगेप्यस्वरद्यं विवत्
रमाणाः प्रडुवे। मुक्कर्ममिवतो गत्वा नर्दमाने युधिष्ठिरे। स्त्रित्वा ततो मडपतिरन्यस्यंदनमास्त्रितः। विधिवत्का
लिते दिवं महां बुदनिनादितं। मक्रयंत्रोपकरणं द्विषतां लोमद्वर्षणं॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ १५॥ संजय उवाच
॥ ॥ अथान्यहं नु रादाय बलवद्देगवत्तरं। युधिष्ठिरं मडपतिर्विधा सिंह इवानदत। ततः मशरवर्षणादमेया।
त्मा कृत्रियान कृत्रियर्षभः। सात्यकिं दशनिर्विधाभीमसेनं त्रिस्तथा। महदेवं त्रिनिर्विधा युधिष्ठिरमपीडयत्।
तां स्तानत्यानहं दद्यामांसांश्चान्नरथकुंजरानां। कुंजरा कुंजरा गेहानश्चान्नश्च प्रयायिनः। रथांश्च रथिभिः सार्धं
जघान रथिनां वरः। बाहूश्चिच्छेदयत्तथा सायुधानकेतना निवाच वारवमदीयो धिस्तीर्णां वेदी कुशिरिव। तथा
तमुरिस्त्रिभ्या निघ्नं मृत्युरिवान्तकं। परिवबुद्धं च कुदा। पांडु पंचाल सोमकाः। तं भीमसेनश्च शिनेश्च न प्रामाद्यात्
पुत्रोपुरुषप्रवीणो। समागतं भीमवलेन राजापय्यं हिमन्यो न्यमथा कृतं। ततस्तु शूराः समरे नरैरु मडश्च
रं प्राप्य युधां वरिष्ठं। आवाय्य विनं समरे नृवीरं जघ्नुः। शारेः पत्रिमिरुयवेगो॥ मरुद्वितो भीमवलेन राजा मा
डी सुताभ्यामथ माधवेन। मशधिपं पत्रिमिरुयवेगो स्तनांतरे धर्मसुतो निजघ्ना। ततो रणे तावकानां रथोद्याः

३०

महत्स्वने च प्रतिमप्रभाव इति महत्स्वने त्रेण प्रभावमुपमित्य प्रभावांतरापेक्षया प्रभावस्ये इत्यलङ्कारः। रूपकं धनतीति
संवीक्ष्य मशधिपतिं शरात्री पय्या विबुधैः प्रवराः सर्वशस्त्रदुष्प्रेधिनस्यानुमते समं तात्। ततो दुतं मडजनाधिपार
णो युधिष्ठिरं मशनिर्मविधत्तां तं वापि पार्थ नवनिः पृथक्तेः विव्याध राजंस्तु सुले महात्मा। आकर्ष्य प्रसायितं
प्रमुक्तेः शारे स्तथा संयति तिलाद्योतिः। अन्योन्यमाच्छादयतां महाराथो मशधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च। ततस्तु हर्षं
समरे महाराथो परस्परस्योतरमीक्ष्यमारणो। शारे नृवं विव्यधुर्दपोत्तमो। महाबलो शत्रुभिरप्रधृष्यो। तयो
र्दुर्जयं तिलनिश्चनो महात्महं इव जगानि तुल्यनिस्वनः। परस्परं बाणगणोर्महात्मानोः प्रवर्षतोर्म इपपांडु
वीरयोः। तौ वेरुव्याघ्रशिखप्रकाशो महाबलेष्टा मिषगृहिना विवा विषाणि नानागवरा विवोत्तो नतकुतुः
संयुगजातदप्ये। ततस्तु मशधिपतिर्महात्मा युधिष्ठिरं भीमवले प्रमह्य। विव्याध वीरं रुदयेति वेगं शरेण मूया
ग्रिममप्रभेण। ततोति विहाय युधिष्ठिरस्तदास्तु संप्रयुक्तेन शरेण राजन। जघान मशधिपतिर्महामुदवलेनेकपम
ः कुरुणा। ततो मुकुर्त्ता दिवपार्थे वं डोलन्नामं जां क्रोधनेनैवं संरक्तनेव॥ शतेन पार्थविरितो जघान महत्स्वने प्रतिमप्रभा
वः॥ त्वरंस्ततो धर्मसुतो महात्मा शाल्यस्य कुक्षेन वनिः प्रयक्तेः। नित्याद्युरस्तापनीयं ववर्मजघान वद्विस्वरितः प्रा
यक्तेः। ततस्तु मशधिपतिः प्रहृष्टो धनुर्विकृष्य प्रमजत्प्रयक्ते। शस्या कुराभ्यां वतथिवराजश्चिच्छेदवोपंकुरुपुंग
रूपकालं कारधनिः॥

३०

शाल्य०

विशिष्टे विविचे वावर्म्मीणी पडुवर्म्मीणी। मन्त्रहानीयः मन्त्राहः। प्रकंधउयसुत्य॥
वस्य। नवंतनोत्तमरे प्रगृह्य राजाधुवेरितरं महात्मा। शाल्यं दिवि व्याधुरेः समं ताद्ययामदेनो नमुविंजितो मे
तत सुशाल्यो नवनिःपृषाक्ते मीमस्य राजशुधुधिरस्य। निरुत्य। शरोडे पडुवर्म्मीणी नयो विदारयामासुजो म
हात्मा। ततो परेण ज्वलना कृते जसादुरेण राजो धुवुरुन्ममाया रुयश्चतस्येव जयान स्रतं पद्भिः शारेः सो निमुखं प
पात। मडाधिपश्चापियुधिरस्य शरिश्चु निर्निजघानवाहान्। वाहंश्चदत्वा व्यकरोन्महात्मा यो धरुयं धर्मसुत
स्य राजा। तथा कृते राजनि मीमसेनो मडाधिपस्य शततो महात्मा। कित्वा धुवेर्गवता शरेण दाम्या मविध्य सुनृशं
नरं इंद्राया परेणास्य जहार यंतुः काया स्त्रिः मन्त्रहनीय मध्यात्। जयानवाश्चाश्चरः सुशीघ्रा सदानं शकुपि
तो मीमसेनः। तमग्रणीः सर्वदुर्दराणां मेकं वरं तं ममरेति वेगं। मीमः शतेन व्यकिरुहाराणां माडी पुत्रः सह देवस्य
स्थिव। तिः मायके मोहितं वीक्ष्य शाल्यं मीमशारेण स्य वकर्तव्यं मीमसेनेन निरुच्यवर्मा मडाधिपश्चर्म मह
स्वतारं प्रगृह्य पञ्चवरथा न्महात्मा प्रकं द्युक्ती सुत मन्मथावत। कित्वा रथे वां न कुलस्य स मोधुधिरं मीमवलो मथावत
। तं वापि राजानमथोत्पतंतं कुदं यथिवांतकमापतंतं। धृष्ट दुस्रोऽपि पदेयाः शिखंडी शिनेश्च न ज्ञासदमापरीयुः। अ
था स्यवर्मा प्रितिमं न्यहंत इमीमहात्मा दशभिः पृषाक्तेः। खड्गवमस्तेन वकर्तुं मुष्टेन दन्त्ररुष्ट स वस्ये न्यस्य मध्ये।

31

को दिशूति
पावः॥

को दिशूति नयं करं गोविंद वाक्यं शाल्यो दुर्जयस्य यावध इति॥

तत्कर्मनामस्य ममीह्यो धास्ते पांडवानां प्रवरारथौघाः। नादं प्रचकुर्वाशुस्मयंतः शंखाश्च दध्नुः शशिसन्निका शारः।
तेनाश्च शस्त्रेन विनाशो नतथा मिश्रं बलमप्ररुष्टं। स्वेदनिश्चतं रुधिरासि तां गं वि संज कल्ये च तथा विषसं। सम
राजः सदमाविकालो नामाग्रैः पांडवयोधसुख्यैः। युधिष्ठिरस्य निशुखं नवेन सिंहो यथाशृगहेताः प्रयातः। मधुर्मा
राजानि हताश्च सूनः। काधेन दीप्तः ज्वलनप्रकाशः। दृष्ट्वा तु मराधियति सद्रसं समन्मधवं तमरिबलेन। गोविंद वाक्यं
रितं विचिंत्य दधेमतिं शाल्यविनाशनाय। मधुर्मराजो निहताश्च सूनराय धितिष्टु शक्तिमेवास्तिकाक्षत्रं। नत्रापि शाल्य
स्य निशम्य कर्ममहात्मनो नागमथावशिष्टं। रुब्रामनः शाल्यवधेयतात्मा यथाक्रमिडावरजस्य चक्रे। मधुर्मरा
जो मणि दे मदेडो जयादशक्तिं कनकप्रकाशं। तेनैव हस्ते सदमावि हत्य मडाधियं कुहमनातिरेक्षत्। निरीक्षितो वै
नरदेवराजा हतात्मनानि हंत कल्पवेण। अत्र न यदस्म समदराज स्रदहृतं मे प्रति नातिराजत्। तत सुशक्तिं रुचि
रो यदेडामणिं प्रवालोज्ज्वलिता सुदीप्ता। विक्षेप वेगा सुनृशं महात्मा मडाधिया यप्रवरः कुरुणा। दीप्तमाथेतां मह
तावलेन सविष्कुलिगां सदमापतेती। प्रेक्षंतं सार्वभौमः समेतादि बोधुगां तमहतीमिवोत्का। तां कालरात्रीमिव पाश
हस्ताय मस्य धात्रीमिव चोय रुपा। सवृ सदेडो प्रति मामुमोघां ससक्तं यं ता युधिधर्मराजः। गंधस्त्रगयाशनयाननोजनेर

शाल्य

मतोमार्गेणधर्मेण। प्रतियहायस्त्रीकारय॥
न्यवितां पांडुसुतिः प्रयत्नात्। संवर्त्तकां प्रिप्रतिमो नृत्तं तं कृत्वा त्यामयवंगिरसा मिवायां। ईशानदेतोः प्रतिनिर्मितां तां वृष्टारि स
णामसुदेहं नृणां। नृस्यं तरे चोधि बुजलाशया निप्रसस्य नृतातिनिदेउमीजां। घंटापताकामणि वज्रनाजे विहृय विवां न य
नीयदेडां। वृष्टा प्रयत्ना त्रियमेन कृसां बसहिषा मंत करीम मोघां। वले प्रयत्ना रधिरुवेगां मंत्रैश्च घोरेर निमं चयनात्। सम
र्क मागेण सता पारणवधाय मडा धि पते स्त सती। दतो सिपाये त्रिगर्जमाना रुद्रो धकायां तकरेय एषु। प्रसाय्य वाजि
सुहृदं सुपाणिः क्रोधेन वृत्त निवधर्म्म राजः॥ तां सर्वशक्त्या प्रदितां स्वशक्तिं युधिष्ठिराणा प्रतिवीर्यवीर्या। प्रतियहायानि नतई
शाल्यः सम्यग्धृता मग्निरिवात्पधारे। मातस्य वपीणि विदार्य शुक्लधुरो विशालं च तथैव निचा। विवेकागां तोयमिवा प्रसक्तं यशो
विशालं वृपते ईहंती। नामाहिकसां स्पृतिनिःसृतेन प्रस्यं दता च वृणा मं नवना मसिक्तगात्रा रुधिराणामो नृको वोरथा स्कंद
दतो महादिः प्रसाय्य वा ह्रस्वरथा रुतो गां मतिन वर्यमा कुरुनं दनेना महेऽवाह प्रतिमो महात्मा प्रजाद तं शृंगमिवा च लं स्प
। बाहू प्रसाय्या निशुखो धर्म्म राजस्य मद्राट्। ततो निपतितो नृमा विं दधृज इवो हितः॥ मतथा स्रुतिन सर्वो गो रुधिरे
णाम सुक्षितः। प्रसुजुत इव प्रेमणा नृस्य सनरे वृगवः॥ प्रियया कांतया कांतः पतमान इवोर मिचिरं चुक्का वसुमतो प्रिया
कांता मिव प्रतुः॥ सत्वे रंगेः समाहिष्य प्रसुत इव सो नवत्। धर्म्म धर्म्मात्मना युधे निहतो धर्म्म सृजुता। सम्यग्धु त इव

३२

स्त्रिष्टः संवर्जितः। अल्प एवाचा दितवंतः॥

स्त्रिष्टः प्रजांतो प्रिरिवाधर शल्यं विनिचरुदयं विप्रसुक्ता बुधधरं। प्रजांतमपिमडे शंलक्ष्मार्ते वयं सुं च तात तो बुधि
क्षिप्त्वा पमादायं ड सम प्रतं। व्यधमहिषतः सख्यगरुत्मानि वयं नृणां। देहांशु निशिते र्ज्ञै र्निशानां शरकृणात्। त
तः पार्थस्य बाणो घेरा वृताः सितिकास्तव। निमालिता हाः। सित्वं ता नृशमन्यो न्यमहिताः॥ स्यंदं तो रुधिरं देहे विंशस्वा
बुधजीविताः॥ ततः शल्ये निपतिते मद्राजा त्मजा बुवा। न्वातुः सर्वे शुणैस्तु लोरथा पांडवमन्ययात्। विव्याध वतर
व्याघ्रो नाराजे र्बहु निस्त्ररत्। दतस्याय विनिचात्रुश्चि कौर्षु सुं दधर्म्म दः। तं विव्याधाश्यागेः पडिई मं राजस्वर निवे॥
का र्षकं चास्य विठे दक्षु रान्यां धृज मेव च। ततो स्य दप्यमान न सुहृद न शिते नव। प्रसुखे वतमान स्य नद्वना पाद र चिरः
। स कुंडले तद्दृशे पतमानं शिरो रथात्। वृण्यक्षय मिदवाप्य पतंतं स्वर्ग वासिनां तस्या पक्कष्ट शीर्षत चरीरं पतितं र
थात्। रुधिराणा वसिक्तां गं हृष्टा सैन्यं मनज्यता। विचित्रकवचे तस्मि द्दते मद्र पा त्मजे। हाहाकारं विकुबीणाः क
रवो विप्र डडुवुः॥ विप्रसुः पांडव नया ड जो धसा स्तथा नृश। तां स्तथा नज्य तस्वस्ता र्को रवा चरत र्षन। शिने नृशा।
किरद्या लोरन्यवर्त्तमात्किः। तमायां तं म हृष्टा सम प्रमस्यं ड रास दं। दाई क्यस्त्र रितो राजन्य त्पट् क्लाद नीतवत्॥

३३

शाल्य०

१ त०

नोयमेतौमहात्मानौवासीयावपरानितौ। दार्दिकमात्यकिश्चैवमिहा विवमेशकौ। इतिविमलानामिश्वाख्यंतौ परस्परं।
अविनिर्विरस्यस्य दिवाकरसमप्रनौ। चापमार्गवलो हूता नार्गगाहृष्टि मिहयोः। आकाशे समपश्याम पतंगा निवशी घृ
गात्। मात्यकिं दशनिर्विधा दयाश्चास्य त्रिनिःशारे। चापमाकन विवेद दार्दिको न तपर्वणा। तत्रिकृतं धनुः श्रेष्ठमपाम्यमि
निषुगवा। अन्य दक्षविगनवलवत्तरमाधवः। दारायधनुः श्रेष्ठं विष्टः सर्वध्विना। दार्दिकं दशनिर्वीणैः प्रत्य वि ध्यक्त
नांतर। ततो रथं सुमेघा च विद्या न ह्यः सुपत्रि निः। अश्वां सम्या वधीत्सु। नोचपा। क्षिमा रथी। मद्रा जे दते गज विर
थे कृतवर्मणि। ड्यो धनवलं सर्वं पुनरासात्पराश्रुत्। तत्परे नाव दुधंत सेन्ये न रजसा हता। वले तु दत नृ पिष्टं तत्र
दामात्पराश्रुत्। ततो अरुतां तो पशुपत्र जो नृ मं स सु वि तं। विविधैः श्रेणित स्या विः प्रशांतं डुरुष र्षना। ततो ड्यो
धनो दृष्टान्तं सुवल मंति कात्। जवेनामततः पाथानेक सवनिवारयत्। पांडवान्मरया दृष्टा धृष्टद्युम्न च पा र्षतः॥
अनंतं घडरा धर्षागते वीरौ रवाकिरत्। तं परनाम्यवर्तंत मया हस्तु मिवागतं। अथात्परं यमास्त्राय दार्दिको धिन्य
वर्तता। तता दुधिष्टिरा राजा चरमाणो महारथः। चतुर्विजिघाता स्यात्पत्रि निः कृतवर्मणा। विव्याध गौतमं वा पिषडिर्न

३३

र्षनैः सुतेज नैः। अश्वात्मा ततो गता दताश्च विरथारुतं। तमपो वा दार्दिकं स्वरथेन दुधिष्टिरात्। ततः शारद तो शानिः प्रत्य वि
धृष्टु धिष्टि रं। विव्याध वा अत्रि शिते स्रया शानिः शिला सु रैः॥ एवमेतन्महाराज सुदृशो यमवर्तन। तव डुम्न त्रिते राजन्मह
प्रम्य नारता। तस्मिन्मदे चास्त्रवरे विरास्ते संग्राम मध्ये ऊरु षुंगवेन। पाथीः सामताः परम प्रहृष्टाः शंखान्मद धुर्द नमी ह्य शाल्यं
दुधिष्टि रं च प्रशशं सुराजौ उरा सुरा वृत्रव धेया यं दं। वक्रश्च नाना विधवा द्युश द्वा विना दयं तो वसुधां समं तात्॥ ॥ इति श
ल्यपर्वणि शाल्यवधः॥ १६॥ मंत्रय उवाच॥ ॥ शल्ये तु निदते राजन्मद्रा जपरा तुगाः। रथाः समशता वारा नि र्य सुर्मद
तो वलात्। ड्यो धन सु हिर दमारु स्या वल संनिजं। जवेना धियमाणे न वी त्यमानश्चामारेः। न गंत व्यं न गंत व्य मिति मजानवा
रयत्। ड्यो धने न ते वीरा वाय्य माणाः पुनः पुनः॥ दुधिष्टि रं जिघां संतः पां हतां प्रा विश हले। तत्र श्वराम हारा जकृत विना। सुयो
धने। धनुः शं म दक्षत्राम द्युधंत पांड विः। शुनो च नि दते शाल्यं धर्म उत्र वेपी डितं। मद्रा ज पिघा म कै र्म डका तां महारथे
॥ आज गामततः पाथी गां डी वं विक्षिप हतुः॥ एरय न यद्यो वेणा दिशः सवाम हारथः। ततो र्जु नश्च नी मश्च माद्रा पुत्रौ च
पांडवौ। मात्यकिश्च नरव्या घ शोप देयाश्च सर्वशः। धृष्टद्युम्नः शिखं डी च यं चालाः सह सोमकेः। दुधिष्टि रं प रा संतः म
मतात्पर्यं चारयत्। तम मंतात्परि वृताः पांडवाः। उरुष र्षनाः। हो नयं निम्नतां सेनां मकराः सागरं तथा। वृक्षा निवमहा

शाल्य०

वाताः कं पयंति स्म तावकाः। उरो वाते न गंगे वसो न्यमाणामहानदी। व्यसो न्यततदागत्रं पां इनां धृतिनी तुनः। प्रस्कंदाम
नामदती मदात्मानो मदारयाः॥ प्रवृत्तश्च तत्र तत्र कुरु राजो युधिष्ठिरः॥ आतरः पांडवाः सुराहं पतिने हके वत। पंचाला वामद
वीर्याः शिरवडी वामदारयाः॥ धृष्टद्युम्नो यशो ने यो जौ पदे या मदारयाः॥ एवता वा दिनः सुराहं पदे या मदारयाः॥ अन्य प्रवृत्त
सुधानश्च मद्राजपदा तुगाः। राधेश्वर पतिनेः केचि केचि त्रैर्महा धृतिः। प्रवृत्तं तम मास्ता वका निहता पारेः। अलोक्य
पांडवा सुदेयो धराजन्म मेततः॥ वायमाणा यदुवीरास्तद्वचने गानारत। डयो धिन सुता वीरा वास्या मा ममा वयसः न वास्य
मनं कश्चि न च के मदारयाः। ततो गंधार राजस्य पुत्रः शकुनि रज्जवात्। डयो धिनं मदार राजवचने वचन हर्मः॥ किंच वः प्र
हमाणा नम द्राणां हन्यते वलं। ननु कमेतम मरे वृथि निष्ठ निजारत। मदि तेनां मयो ह्यमित्येवं समयः कृतः॥ अथ कस्मात्
गने वं प्रतो मर्षय मे वपा। डयो धिन उवाच॥ वायमाणा मया हर्षे ने व व कुर्वन्मम। एते हि मदि नाः मर्वे प्रस्कन्नाः पा
डवादिनी॥ ॥ शकुनि वीच॥ ननु नृः शासनं वाराणे कर्तव्यमर्षिताः॥ अलं को हुतये तेषां नायकाल उपेक्षितुं। मा
म सर्वे नमं नृय मवाति रथ ऊं जराः। परित्रातुं मदेष्टा मा न्यद्राज पदा तुगाः। अन्योन्यं परिरक्षा मयने तम दता वपा
एवमर्वे तु संवि त्प्रययु र्यत्र सेनिकाः॥ एवमुक्तस्ततो राजा वले तम दता वतः। प्रयायो सिं हना देन कं पयंति वसुंधरा

३४

उल्लंघ्य विरोधं। दस्ता हस्तं रुदिति॥

हस्तविधतय हस्तो तप्रहरधं निरुतता। इत्यासीनुसुलः शस्त्रवामे न्यस्य नारत। पांडवाश्चुरो हृष्टा मद्राज पदा तुगाः। स
हितान् न्यवर्तत उल्लंघ्य मस्त्राय मधर्मं। ते सुहृन्नां द्रो वारा दस्ता हस्तं विज्ञापते। निहताः प्रवृत्तं तम द्राज पदा तुगाः॥ त
तो नः संघाता नंदता मद्रास्तरस्त्रितः॥ हृष्टाः किल किला शस्त्रं कर्तुं नहि नाः। एतः अथोक्षिता निरुं दानि समहं पत सर्व
शः। पपात मदती वोल्कामधो वादि त्पमंडलात्। राधेर्माये तु गा न्ते अति दूतैश्च मदारयेः॥ अथैर्नि पति तैश्चैव संस्तवा
नृहं सुधरा। वाता यमानैश्चुरो दुगा सक्ते स्त तस्ततः॥ अहं पत मदार राज या धस्तत्र रणा निरत्रय वकान् नथा क्व सि द
वदं सुरागात्रो। रथा र्धं के छिदादा य दिशो दश विडु डुः॥ तत्र तत्र वृहं पते योक्तेः क्लिष्टा स्मवाजिनः। रथिनः पतमाना ह
हं पते वृष्टमम। गगनात्प्रच्युताः। सिंहाः खण्डानां मि व संक्षये। निहते च चश्च रश्च मद्राजा उगे वौ। अस्माना पतत श्वैव
हृष्टा पाथ मिदारयाः॥ अन्य वर्तते वेगेन जय ददाः प्रहारिणः॥ वारा शस्त्रं कवा विमिश्रा शंख निस्त्रानेः॥ अस्मा
स्तु पुनरासाद्य लक्ष्मलक्षः प्रहारिणः॥ शरासना निधु चाना सिं हना दान्य बुकुशुः॥ ततो हत मति प्रेक्ष्य मद्राज वलं मदत
। मद्राजं च सम र हृष्टाश्च रं निपा तितं। डयो धिन वलं सर्वं पुनरासात्परा सुखं। वध्यमानं मदार राज पांडवैर्कित काशि निः

३५

अल्म०

दिशोनेशसंज्ञांतं नमिंतं दृढचिन्तिः॥ ॥ इति सत्यपर्वणिः॥ ॥ संज्ञय उवाच॥ ॥ पतिते युधि दुर्धर्म
इराजे महारथे। तावकास्तव पुत्राश्च यशोविभुत्वाभवन्। वणिजो नाविजयायां यथागाधसंवेदः॥
अपारे पारमिष्ठं तोहते शूरे महात्मना। मइराजे महाराज विवस्नाः शरविक्रताः॥ अनाथानाथमिष्ठं तोमृ
गाहिमिंहादिता इवावृषा यथा नमश्चंगाः शीर्णं दंष्ट्रा गजा इव। मध्याक्रे सत्यपायमजिर्जिता जातशत्रुणा। न
सत्तात्तमनीका निवनवराजन् पराक्रमे। आसीदु दिर्हीतशाल्ये तव यो धस्य कस्यचित्। भीष्मशेरोचनिहते स्त
तपुत्रे च नारता। यदुत्वं तव यो धानां मयं वासी दिशां पते। त इयं सवनः शोको नूय एवा न्यवर्त्तत। निराशा ह
जयेतस्मिन् हते शाल्ये महारथे। हतप्रवीरा विधत्तानि रुद्राश्च शितेः शलेः॥ मइराजे हते राजन् यो धास्ते प्रा इव
नृभयात्। अश्वा नन्यो गजानन्ये रथानन्ये महारथः॥ अरुह्य जवसंपन्नाः पादनाः प्रा इव चयात्। हिमा हस्ताश्च मा
तंगा गिरिरुपा प्रहारिणः। संप्रा इव हते शाल्ये अकुशां गुष्टवोदिताः। ते रणा इरतश्चेतावकाः प्रा इव नृदिश
॥ धावंतश्चाप्यदृश्ये तश्च समाना शराहताः॥ तान् नममान् दुता नृणां हतो आहान्यराजितान्। अस्म्य इवंतपंचाला
पांडवाश्च जयिषिणः। बाणशरवराश्च वसिष्ठः

३५

नादाश्च पुष्कलाः। शंखनादश्च शूराणां दारुणः। मम पद्यता दृष्टुकोरवं सितं नयत्रसं प्रविदुतां अन्त्यो न्यं समजापंत
पंचालाः पांडविः सहः॥ अद्य राजा मत्पुत्रिर्जिता मित्रो युधिष्ठिरः। अद्य दुर्योधनो हनो दीप्रायानृप निश्रियः। अद्य
त्वाहंतं पुत्रे धृतगष्टो जनेश्वरः। विक्रले पतिता नमो किंचिदप्रतिपदातां। अद्य जानातु को ते यं समर्थं सर्वध्विना
। अद्यात्मानं बुद्धिर्मेधागर्हयिष्यति पापकृता। अद्य कुतुर्वचः मत्स्यरातां। बुवतो हिं हितां अद्य प्रवृत्तिपाथाश्च प्रवृ
भूत उपावरता विज्ञाना तु नृयो दुःखं यस्याप्यं पांडुतंदानः। अद्य रुक्मस्य महात्म्यं जानातु समदीपतिः। अद्या कुतं ध
नुर्धपे धोरं जानाति संयुगा। अश्वाणां च वलं सर्वध्वाकोश्च बलमाहवे। अद्य ज्ञास्यति मीमस्य वलं धोरं महात्मनः॥ हते
दुर्योधने युद्धे शक्रेण वासुरे मय्या। यकृतं मीमसे ननु दुःशासनवधतदा। नान्य कर्त्ता स्तिलोके हते हते मीमं महाबलो ज्ञा
नीता मद्यजेष्टस्य पांडवस्य पराक्रमे। मइराजे हतं शुत्वा देविरधिपु रामदं। अद्य ज्ञास्यति संग्रामे मांडीपुत्रो वपांड
वि। निहते सोवले शूरे गांधारे सुवसर्वशः। कथं ते यं जयोनस्य। द्येषां यो दधनं जयः। मात्य किमी मसे नश्च धृष्ट
नश्च यार्थतः॥ डियदीत नयाः पंचमांडीपुत्रो वपांडवि। शिखंडी वमदेष्टा सोराजा विवयुधिष्ठिरः। जेषां च जगता
नाथो नाथः कृष्णो जनाईनः। कथं ते यं जयोनस्य। द्येषां धर्मव्याश्रयाः। भीष्मशेरोचकसंचिमइराजानमेव

वा। अथान्यात्रपतीश्वरनिशतशेषमहत्त्वः। कोन्यः शकोरगेजेउमृतेपाथीयुधिष्ठिरतायस्यनाथोऽरुषीकेशः
 सदाधर्मयशोनिधिः। इत्येवंवदमानास्तेदर्वेणमहनाष्टनाः। प्रणुनासावकान्बुद्धेसंजयाः पृष्टतोच्चयुः। धनंजयाख्या
 नीकमभ्यवर्त्ततवीर्यवानामाडीपुत्रोवराकुनिमात्यकिश्चमहाबलैरथः। तान्नेरुद्रवतः सर्वात्रीममेनभयादि
 ताम्। दुर्योधनस्तदास्तमब्रवीदस्मिन्निति। मामतिकमनोपाथीधनुष्याणिरवस्थितः। जघानसर्वमित्याना
 श्चमाद्यानप्रतिपादय। जघनेवर्त्तमानेहिकोतेयोमाधनंजयः। नोअहदेत्यविक्रान्तवेलामिवमहोदधिः। पश्य
 मित्यमहत्सूतपांडुविसमन्निष्ठुतां। मेन्यरेणुसमहृतं पश्यस्वेनममंततः। सिहनादांश्चबहुशः शृणोद्योगमह
 मयाना। तस्माद्याहिरानिःस्तनजघनेपरिपालयन्। मयिस्थितेवममेरुधुधमानेवपांडवं। पुनरावर्त्ततेस्तमा
 मकंबलमोजसा। तच्छ्रुत्वातवपुत्रस्यशराग्रसदृशंवव॥ सारथिर्देमसंछन्नानशानिश्चरन्वोदयन्। गजाश्च
 रनिभीहीनास्तक्रात्मानः पदातयः। एकविंशतिमाहस्त्राः संयुगायावतस्त्रिगानादेशसमुच्चूतानानानगरवासि
 नः। व्यवस्थितातदायोधाः शर्ययंतोमहद्यशः। तेषामापतन्तत्रसंरुष्टानां परस्परं। संमर्दः सुमहानजज्ञेघोररुयो
 भयानकः॥ नीमसेनतदाराजनधृष्टद्युम्नवपार्षते। बलेनचतुरंगेणानादेश्यात्यवारयन्। नीममेवाभ्यवर्त्ततरणेनेषु

पदातयः। प्रह्वेडास्फोटसंरुष्टावीरलोकंयियामवः। आसाद्यनीमसेनंउसंरुद्धायुद्धुम्भदाः। धार्तराष्ट्राविनेदुर्हिना
 न्यावाकथयक्रथां। परिवार्यरेणोमीमंनिजघ्नुस्तेसमंततः। सवधमानः समरेपदातिगणसंहताः। नवचालततः स्त्रा
 नात्मन्मेनाकड्वपर्वतः। तेषु। कुष्ममहाराजपांडवानांमहारथे॥ निरुद्धीउप्रचक्रुर्दियोधांश्चात्यानवारयन्। अ
 कुधतरणमीमानिराधेः यस्यपस्थितेः। सोवतीर्यरथावृक्षपदातिः समवस्थितः। जानरुप्रतिष्ठन्नाप्रहम
 हतीगदा। अवधीत्तावकान्प्रयोधानंदंरुणिरिवान्तकः। रथाश्चद्विपहीनां सुताक्षीमोगदयावली एकविं
 शतिमाहस्त्रान्यदातीनवपोथयन्। हत्वातत्पुरुषानीकंमीमसत्पराक्रमः। धृष्टद्युम्नंपुरस्सत्यनविरास्य
 त्यदृश्यन्। पादातानिहताभूमौशि। शिरेरुधिराकिताः। संमग्राश्चवातेनकर्णेकाराः सुपुष्पिताः। तानापुष्पा
 जोपेतानानाकुंडलधारिणः। तानाजात्याहतास्तत्रनानादेशसमागताः। पताकाधजसंछन्नपदातीनामहद्भुजा
 निवृत्तविबभौरोद्घोररुपनयानकं। युधिष्ठिरपुरेगास्तुसर्वासेन्यमहारथाः। अत्रधावमहात्मानंपुत्रंदुर्योध
 नंतव। तेसर्वतावकान्दृष्ट्वा महेष्टासांपराशुखानानात्यवर्त्तततपुत्रंवेलेवमकराजयंतदद्भुतमपश्यामनवपु
 त्रस्यापौरुषं। यदेकं सहितापार्थानवमेकुरन्निवन्निष्ठु। नातीदृशयन्तंउरुतबुद्धिपलायने। दुर्योधनः सकंसेन्य

किं सतेन किं गतेन। पलायितेन। किमाहेये। आहेयक विनत्वो। योग्यद्वार प्रकाश्यम्॥

मन्त्रवीर्यशक्तिः। नतं देवं प्रवृत्त्या मिष्टिवां पर्वतेषु वा। यत्र जातान्न बोद्धव्यः पांडवाः। किं सतेन वः। अल्पं च बल
मिनेषां कृत्वा वृत्तिः। यदि सर्वत्र तिष्ठामो कुरुवंतो विजयो भवेत्। विप्रयातां सुवो निजान् पांडवाः। कृतकि
त्विषाः। अनुसृत्य हनिष्यंति श्रेयो नः। समरे स्मितां। शृणु धंरु त्रियाः। सर्वे यावन्तो न समागताः। यदा शूरं च मीरुं च मा
रयन्त्यंतकः सदा। को नु मृदो न युध्येत पुरुषः। कृत्रिय ब्रुवः। श्रेयो न नीम सैनस्य कुहस्य प्रमुत्वे स्मितां। सुखः सां ग्रामिको
मृत्युः कृत्रधर्मो न युध्यते। जिते ह सुखमाप्नोति हतः। प्रेत्य महाफलं। न युद्धं धर्माच्चैव। स्वर्गस्य कोरवाः।
अविरेणो वदो कान् हता युद्धे ह वा स्यथ। श्रुत्वा तु वचनं तस्य पूजयित्वा वपायिवाः। पुनरेवा स्य वचनं पांडवानां तदा
यितः। ताना पतत एवाशु मृदातीकाः। प्रहारिणः। प्रत्युद्युस्तदा पाथ जय गृहाः। प्रमत्सवः। धनं जयोरथेना जावम
वीर्यवान्। विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गां डी वं व्याप्ति पदनु॥ माही पुत्रोति शकुनिं सात्यकिश्च महाबलः। जवेना
भ्यपतन्वी रायता विता वकं बलं॥ ॥ इति शतपथ पर्वणि॥ ॥ मंजय उवाच॥ ॥ मन्त्रिहृत्वे बालोद्युत शालो
स्तेष्ठ गणाधिपः। अल्पवर्तनं संकुहं पांडुनां सुमहद्वलं। आस्ता य सुमहानां गं प्रनिर्न पर्वतो यमं। दृष्टुमि
रावत प्रत्यम मित्राणामर्हन्। यो सोमहा न न इकुले प्रसृतः। सुपुत्रितो धार्तराष्ट्रानित्यं। सुकलितशस्त्रवि
निश्चयजिः सदा पवाह्यः। समरेषु राजन्। तमास्मि तो राजवरो वचन्यथो दयस्वः। स विता तयांते। स तेन नाग

प्रवरेण राजन् सुद्ययो पांडु सुतान् समंतात्। शितिः पृष्ठा किं विदद्वारवापि महं इव ज प्रतिमि सुघोरिः। ततः शरा
न्वि सज्जतो महारण्यो धांश्च राजन् यतो यमाय। नास्यांतरं ददृशुः। स्वपरे वा यथा पुरा वज्रधरस्योदित्याः। एरावगास्य
वचमं विमृष्टो दित्याः। पुरा वामचस्ये वराजन्। ते पांडवाः। सोमक संजयाश्च तमे कनागं ददृशुः। समंतात्। सह
स्वसो विविरे तमे कं यथा महं इत्यगज समीके। संज्ञायमाणं तु बलं परेषां परीत कल्पं विवसि समंतात्। निवा
वतस्व समरे नृशं नया हि मृद्यमानं तु परस्परं तदा। ततः प्रनमो मह सामहा वमं। मा पांडवी तेन नराधिपेते। दि
शश्च तस्यः सह सा प्रधा विता गजे इवे गंत मपारयंती। दृष्ट्वा च तां वेगवती प्रनमो सर्वे त्वदीया युधियो धमुत्वाः। स पूज
यंतश्च नराधिपं ते शस्त्रान् दधुः। समि सन्निकाशान्। श्रुत्वा निना दं त्वथ कोरवाणां हर्षा हि मुक्तं महं खशसिः। मेनाप
तिः पांडव संजयातां पंचाल पुत्रेन समर्ष कोपात्। ततः सुतं धिदिरदं महात्मा प्रत्युद्योत्वरमाणो जयाय। जं नो यथा
अक्रम मागमेवेनागं इमे रावरा मिदवाह्यं। तमापतंत महसा वदृष्ट्वा पंचाल राजं युधिराजमिहः। तं विदिपं प्रेषया
मा सन्नं संविधा वराजन् दुपदात्मजस्य। यतं हि पंसह सात्मापतंत मविधद। इमि प्रतिमिः पृष्ठा किः। कस्मरिभ्य
तिर्नि शितिर्ज्वलद्भिर्नाराव मुख्यस्त्रिभिरुग्रैर्वीरैः। ततो परात्पंच शितान् महात्माना राव मुख्यान विमर्षजं कुं नोसेते

सुविहः परमहियोगोतदापरावृत्त्यं प्रदुवे। तंतागाराजंमहमाप्रपुत्रंविश्वमागंघ। निरुह्यशास्त्रो
 कां कुतिः प्रेषयामा मन्त्रं पंचाल राजस्यप्रदीप्य। दृष्ट्वा पतंतं सदसा जुनागं धृष्टमुनः स्वरयाही प्रमेव
 गदां प्ररुह्य शुजवेन वीरो भूमिं प्रपन्नो मय विह्वलांगः। सतं रथे मविमूषितं गंसां मसंतं सदसा विमूढा उक्लिप्य
 हस्तेन मदादियोपिविपोथयामास वसुधरातले। पंचाल राजस्य सुतं स्मृष्ट्वा तदादितं तागवेरगातेनातमस्य धाव
 अहमाजवेन जीमः शिखंडी च शिनेन नृणां शरिश्च वेगं सदसा निरुह्य तस्यासितो ह्या पततो गजस्य। स संगृहीतो
 रथिनिर्गजो विचवालति वीर्यमाणाश्च संख्य। ततः दृषक्ता नृवर्ष राजा स्यो यथारश्मिजालिः समंतात्। तिरा
 शुगेर्वधुधमाना राथोद्याः प्रदुबुसु सत्रततश्च सर्वे। तत्कर्मशास्त्रस्य समीपं पंचाल मस्यात् पश्यं जयाश्च।
 हाहाकारेनादयंतश्च सर्वे द्विपः समंतात् पुरुधुर्न राण्याः। पंचाल राजस्वरितश्च शूरो गदां प्ररुह्य वल्लभं गुत्थ्य
 । समं च मंता रतश्च युवा नीजवेन वीरो नृमसारनागं। ततस्त्वेनागंधराणी धरा मंदस्ववंतं जलदप्रकाशं। गदां समा
 साद्य नृशं जघान पंचाल राजस्य सुतलरत्नी। स भिन्नकुंभः सदसा विनष्टो भुत्वा नृनृत्तं कृतं जं विमूचन। पया
 तनागो धरणी धरातः किति प्रकं वपे चलितो यथादिः॥ निपात्य माने नृतदागजं देहादाकृतं तव पुत्रस्य मेमे।

म'शास्त्रराजस्य शिनि प्रवीरो जहार नृह्वेन शिरः शितेन। कृतो त्रमांगो सुधिसास्त्रेन पपात नृसो सदनागरात्।
 यथादिशुंगं सदसा प्रपुत्रं वृजं देवाधिपको दितेन॥ ॥ इति शल्पपर्वणि॥ ॥ ५॥ संजय उवाच॥ ॥ तस्मिं
 सुनिहतेश्वरे शास्त्रे समिति शोभने तत्राभ्यहलं वेगाघातेनेव महाधुमः। तत्पुनसंवलं दृष्ट्वा कृतवर्मा महारथ
 ॥ दधारममरेश्वरः शत्रुसैन्यं महाबलः। स निहत्वा सुते वीरा दृष्ट्वा सास्त्रेन माहवे। शिलोपमस्त्रिं राजकीर्यमा
 रां शरिर्बुधिततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुणां पांडवे सह। निहत्वा नां महाराज मृत्यु कृत्वा निवृत्तं। तत्राश्रयं मह
 बुद्धं सास्त्रेन स्पष्टैः सह। यदि को वारयामास पांडुसैन्यां दुरासदां। तेषामन्यो नृसुहृदां कृतं कर्मणि दुष्करे। मि
 दनादः प्ररुशनां दिवस्पृक्षु महा नृत्तं। तेन शश्वेन विव्रताः पंचाला भरतर्षभा शिनेन स्यामहाबाहुरवपद्यत
 मोत्सकिः। सममासाद्य राजानं कृमकीर्तिमहाबलं। सप्तभिर्निशितैर्बाणै रनयद्यमसादनं। तमायां तं महाबाहु
 प्रक्षिपंतं शितान् शराना जवेनाभ्यपतहीमान् दार्ढ्यः शिनिपुंगव। तौ सिंहाविव नृदीतो ध्विनोरथिनां वारो। नृ
 न्योन्यमाभिधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणो। पांडुवाः सह पांचाले र्यो शश्वान्यनृपोत्तम। शुककाः समपद्यंत यो धेरि
 समागमे। नाराचिर्वसंदंति शूरस्य धक महाराथः। अग्निजघ्नुरन्योन्यं प्ररुश विवकुंजरौ। वरेतो विविधान्मागानि

शान्द०

हादिकसिनिपुंगवो॥ मुकुगदयतामेतोवागवृथापरस्परं॥ वापवेगवलोदृतांमार्गिणादृष्टिसिंदयो॥ आका
शसमपश्यामपतंगानिवशीयमान॥ तमेकं सत्कर्मणामासाद्य रुदिकात्मजः॥ अविधनिहितेर्वाणोश्चतुर्मिथ
उरोहयाना॥ सदीर्घबाहुः संकुक्षस्तोत्रादितस्वद्विपः॥ अथानिःकृतवर्मणामविधायरमेषुभिः॥ ततः प्रसायितोस्य
ष्टिः कृतवर्माशिलाशितिः॥ सात्यकिं त्रिनिगदत्यधनुःरकेनचिह्निदे॥ निरुतंतदनुःश्रेष्ठमपास्यशितिपुंगवः॥ अन्यथा
दत्तवेगेनशितेयः सशरंधनुः॥ तदादायधनुः श्रेष्ठंवरिष्ठं सर्वध्विनां॥ आरोप्य च महावीर्यं महाबुद्धिर्महाबलः॥ अ
स्यमाणधनुषश्चेदनकृतवर्माण॥ ऊपितोतिरथाः शीघ्रं कृतवर्माणमभ्ययात्॥ ततः सुनिशितिर्वाणोर्दशभिः शि
निपुंगवः॥ जघानसूतं वाशंश्च ध्वजं वकृतवर्माणः॥ ततो राजन्महेष्वासः कृतवर्मा महारथः॥ हताश्चासूतं संप्रेक्ष्य
रथाहमपरिहृतं॥ शेषेण महताविष्टः शूलमुद्यम्यमारिषाविक्रेप्युज्ज्वेनजिघांसुः शितिपुंगवं तच्छूलं सावतो ह्य
जो निविद्यनिशितिः शारे॥ वृत्तिं पातयामास मोहयन्निवमाधवं॥ ततो परागमहेन रुद्येन समताडयत्॥ मयुदेयुमुधाने
न हताश्चाहतसारथिः॥ कृतवर्मा कृतास्त्रा धरणीमवपद्यत्॥ तस्मिन्सात्यकिनावीरेहरेद्ये विरथे कृतो समपद्यत्
सर्वेषां सैन्यानां सुमहद्वयं॥ पुत्रस्य तव वात्यर्थं विषादसमपद्यत्॥ हतसूते हताश्चेतु विरथे कृतवर्माण॥ हताश्चेतु

३१

समालक्ष्य हतसूतमरिंदमं॥ अन्यथा वक्रयो राजन् जिघांसुः शितिपुंगवं॥ तं वारोप्य रथोपस्थे मिसतां सर्वध्विनां॥ अ
थोवाहमहाबाहुः स्रुक्षमायोधनादपि॥ शितेयविहिते राजन् विरथे कृतवर्माण॥ दुर्योधनं बलं संपुनमगती
त्यगच्छुर्वं॥ तत्परेनावबुध्यंतं सैन्येन राजसाहते॥ तावकाः प्रदुता राजन् दुर्योधनमृतेनृपं॥ दुर्योधनसुमं
रुभं सत्त्वलमंतिकान्॥ जवेनाभ्यपतद्वृक्षं सर्वांश्चितान् च वारयत्॥ पांडुश्च सर्वान् संकुक्षे धृष्टद्युम्नश्च पाषाणं॥
शिवं डिनं शिपदेयाः पंचालानां च ये गणाः॥ केकयान्सोमकाश्चैव पंचालांश्चैव मारिषा॥ असंख्यं मंदुराधर्यः॥
शितेः शस्त्रे वारयत्॥ अतिष्ठ दाहवेयं त्रा सुवस्तवमहाबलः॥ यथा यज्ञे महा नमिर्मंडितः प्रकाशवान्॥ तं पर
तावपद्यंतमस्य मृत्युमिवाहवे॥ आथान्परथमास्त्राय हादिकः समपद्यत्॥ ॥ इति शान्दपर्वणि॥ ॥ संजय उवाच
॥ ॥ पुत्रसूते महा राजरथस्वारथिनां वरः॥ दुरुसहो बभौ युधेयथा रुद्रः प्रतापवान्॥ तस्मै वाणमहासि सुप्रह
त्राहमवन्मही॥ परंश्च सिधिविवाणे हरि निरिवपर्वतान्॥ नवमोत्तिष्ठमा कश्चित्पांडवानां महादेव॥ देयोगजोरथो
वापियोस्य वाणोर विकृतः॥ पंचं हि समरेयोधं प्रपश्यामि विशांपते॥ मनुवाणे श्रितो नृदिपुत्रेण तव नात्तना॥ यथासि
न राजसासमूहं तेन वाहिनी॥ अन्यदृश्यत संवृत्ता तद्यावाणोर्महात्मनः॥ वाणभूता मपश्याम हृष्टि वी हृष्टि वीपतो दुर्यो

३२

शान्प०

धनेन प्रकृतां किं प्रहस्येन ध्वनिना ते सुयोधमहत्वे सुतावके सुपरेषु वा एको दुयो धनश्यामी सुमानि निमतिर्ममात्मा
तुतमप्युपासतव पुत्रस्य विक्रमः मय देनं महिना पाथाना चवर्तत भारता युधिष्ठिरशतिताना जिविष्याधनरतप
म। नीमसेनं वसुधामहदेवं वसुधामिः। न कुलं ववतः घृष्टा धृष्ट द्युम्ने वपं वमिः। मन्त्रिर्दोषे देयांश्च निनिवि
व्याधमात्यकिं। धनुश्चिह्ने देनस्येन महदेवस्य मारिषा तदपास्य धनुश्चिह्नमासी पुत्रः प्रतापवान्। अध्यात्मधावन
राजानं प्रहृष्टान् महदनुः। ततो दुयो धनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः। न कुलसुतता वीरगजानं न वमिः पुनः। धोर
रुपिर्महिषा सो विव्याध धवननादव। मात्यकिश्चापि राजानं शरैः गानतपर्वणा। दोषे देयांश्चि मन्त्र्याधर्मराजश्च
पंचभिः। अथोत्पाना नीमसेनश्च शरैः राजानमादयत्। समं तात्कीर्यमाण सुशरवर्षिर्महात्मभिः। न ववालमहाग
जसर्वसिन्धुस्य पश्यतः। लाघवं सोष्टवं वापि यवीर्यं विवमहात्मनः। अतिमर्वाणि भूता निदृश्युः सर्वमानवाः। धार्तरा
ष्ट्रापि राजे इयात्वा तु सल्यमंतरं। अथ श्यामाना राजे इपर्यवर्तंत दंशिताः। तेषां मापततां धोर सुमुलः समजायत॥
कुर्वन्सहिममुद्रस्य प्रावृद्धाले यथानि शि। समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितं। प्रसुद्युमीदृशसाः प्राडवानाहता
यिनः। नीमसेनरणे कुहं शरणं पुत्रो न्यवारयत्। ततो वारोर्महाराज प्रभुक्तिः सर्वतो दिशं। ना ज्ञायं तरणो वीरानदिश

४०

न्या केपकविनत्ववियोगपहारकाष्टस्याप्रमित्रयोः मदवाहिनोः। आसक्तं गाढं लभं। इंदियेरिंदस्य परमात्मनो सि
ः प्रदिश सथाः। तावुमो कुरक म्माणा बुभुक्षारतः दुःसाहो। धोर रुपमयुधेनां रुतप्रतिकृतिरिगे। त्रामयंतौ जगत्सर्व
न्या केपकविनत्ववो। शकुनि सुरेणो वीरो युधिष्ठिरमताडयत्। तस्याश्चाश्चुगहत्वा सुबलस्य सुताचुविना
दं चकार बलवान् सर्वसिन्धुनिकं पयत्। एतस्मिन् तरे वीरराजानमपराजितं। अथो वाहरणो राजन्महदेवः प्र
तापवान्। अथान्यं श्यामास्तधर्मराजो युधिष्ठिरा न कुनिनि विष्टा धा पुनर्विव्याध पंचभिः। न नादवमहा
नादं प्रचरं सर्वध्विनां। तद्युद्धमभूच्चित्रं धाररुपं च मारिषा इकृणु प्रीतिजननं मिह्वारणामवितं। उत्सुकसुमहे
षामनकुलमुद्रदुर्मदं। अथ्युद्रवदमयात्मा शरवर्षिर्ममंततः। अथि न न कुलशूरः। सो बलस्य सुतरणो। शरवर्षण
महता समं तात्कीर्य वारयत्। ततो वसुधामहाराजो कुलपुत्रो महारायो। यो धयं तावपश्यतां परस्परकृता गासा। तथै
व कृतवर्मा बुभुक्षानयं शत्रुतापनां। यो धयन्तु श्यामराजन्मलं शक्रद्वहवो। दुयो धनो धनुश्चित्वा धृष्ट द्युम्ने संसु
गो। अथि नं किन्नध्वानं विव्याध। निशितैः शरैः। धृष्ट द्युम्नो पि समरे प्रहृष्ट परमायुधं। राजानं योजयामास परस्य
तां सर्वध्विनां। ततो युद्धं महद्वासी संश्या मे नरतर्षना। प्रमित्रयो र्यथा सक्तं मत्तयोर्वनहस्तिनोः। गोतम सुरेणो कु
हो दोषे देयां न्महाबलानां। विव्याध वक्रभिः शूरः शरैः सन्नतपर्वभिः। तस्योत्तरमवद्युद्धमिंदियेरिव देहिनः।
गोः। देहिनः ताम्यो वं इत्येदं हि त्वाभिमानापन्नस्य। इंदिया लिकिल आत्मानं जित्वा नाना दुःखज्वाला जटिले॥

विषयकृतमुक्तिरेवमुक्तिरिति आत्मावन्दियाणि नित्यापरमानन्दमाप्नुमि कृति तेषामेवं विददमानानां विषयाः सदायाः तद्वत्सत्त्वात्मानः । तच्च इत्यादिमात्मना सह युद्धं । आत्मप्रहारः । तस्य स्यात्तत्त्वत्वेनेन श्रुयते तन्नाशनादमिति यावत् । तस्य युद्धस्य विशेषणं । घोररूपमिति घोरं दुःखमेव रूपं यस्य । इन्द्रिये रागद्वेषप्रतिताः प्रतिपदेरुते कृतिविद्यातस्य दुःखमेव रूपं वा कुपति । असंदायं तत्त्वज्ञानादवगच्छमेधादि निरूप्यं हं रणी । यन्निर्मयादां अतिक्रान्तिविधिनिषेधं । अतीवमर्षमाकम्पवर्मानं । इव शब्दस्तस्य देशकालपात्रवस्तानेदनानां तत्त्वज्ञानात् । वशाद्विषया यथात्मदुःखं तथा अस्वतिरो धनं समुच्चि घोररूपमसंवायं निर्मय्य । दमतीव वाते वतं पीडयामासुरिन्द्रियाणीव बालमं । स च तान् प्रति संयच्छन्त्ययो धृष्टदाहवे । एवं वित्रमभू युद्धं तस्यतिः सदृशरता उच्चायोच्चा यवयथा देहिनामिन्द्रिये विमो । न गच्छेन्नरेः सार्धं दंतिनां दंतिनिस्तथा । दयादये स्ममा युकारथिनो रथिमिस्तथा । संकुलं वा भव युद्धं घोररूपं विज्ञापते । इदं वित्रमिदं घोरमिदं रोडमिति प्रमो । युधान्यासन्महाराजघोराणि व बकुनिव ॥

नोति । बालिशमप्रतिपन्नतरं । उच्चायुदेहं द्रियमनो बुद्धिस्त्वुच्चेषु रुषेस्त्वित्वा प्रकाशीनूय चीमया उच्चा न स्यारथी स्थान स्मेकायुताया यावज्जीवं कर्त्तव्यतायामाह । युद्धं यथा क्व विशेषणमनुवर्त्तनीयं । तद्यथा । आत्मन्त इन्द्रियास्य युद्धं विषयदोषदर्शनत्वादिष्य निवर्त्तनमसंदायं विषयनिवर्त्तनस्य निवर्त्तनत्वात् । निर्मय्यदि । विधिनिषेधकमय्यादिनिवर्त्तकमतीत्यवर्त्तते । आदेशेनेनेति न्यायेनाति क्रान्तस्त्वन सस्यमेदं । इव शब्दस्य परमो कृष्टतो प्रेक्षायां वशाद्विदुः स्वस्य समूलस्य निवृत्तिं समुच्चिनोति । घोरं नयानकं । रोडं संहारं ॥

ते समासाद्यममरे परस्परमरिंदमाः । विषयधुश्च वज्रधुश्च समासाद्यमद्वहवे । तेषां शस्त्रसमूहं तं रजसीव महत्त्वं ता प्रवते नो हं ते राजन् धावद्दिश्याश्च सादिभिः । रथेनेमि समुद्धतं निःश्यामि श्यापिदंतिनां । रजःसंध्यात्रकलिलेदि वाकरपथेयायो । रजसा तेन संपृक्तेनास्करे निष्पत्तीरुते । संक्लादिना भवद्भूमिसेव श्वरामहारयाः । युद्धं तदि वसं वृत्तं नीरजस्कं समंततः । वीरशोणितमिक्तायां नूमो नरतसन्नमानदाशाम्यन्नतस्तीव्रं तद्वज्रो घोरदर्शनां ततोप श्यं महाराज हं युधानिमारता । यथा प्रायं यथा श्रेष्ठं मध्याह्ने विमुदारुणा । वर्मणां तत्र गते इव हृत्पतो ज्वलाः प्र म्नाः । शब्दः सुत्रमुलः संख्ये शराणां पतनामभूत् । महावेणुवनस्येव दह्यमानस्य सर्वतः ॥ इति शिल्पपर्वणि ॥ संजय उवाच ॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके । अजयत बलं तत्र तव पुत्रस्य पांडवेः । तां सुयज्ञेन महता सन्निवार्य महारथानां पुत्रास्तया ध्यामासुः पांडवानां मनीकिनी । निवृत्ताः महसा योधास्तव पुत्रप्रिये पिता ॥ मन्त्रिहतेषु तेषु वं युद्धमासी सुदारुणं । तावकानां परेषां वदेवा सुररणोपमं । परेषां तव सितेवानासीत्क श्रित्यगद्गुषं खः ॥ अनुमानेन युद्धं ते संज्ञा सिद्ध परस्परं तेषां क्रयो महानासीद्युधतामितरेतरं ततो मुष्टि रोगराजाक्रोधेन महता युतः । निपगीषमाणाः संग्रामे धार्तराष्ट्रान् मराजकान् । त्रिभिः शारदंते विधारुक्म

मदंडाः समानोयुलदंडाः॥

पुंखेः शिः लाशितेः चउ निनिजधानाश्चिनारावानरुतवर्मणः॥ अश्वत्थामावहादिक्यमपोवहयशस्विनाः अथश
रुतोष्टानिः प्रत्यविध्ययुधिष्ठिरं॥ ततोदुर्योधिनोरागरथान्मप्रशतात्रणेः प्रेषयद्यत्रगजाविधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ तत्र
रथिनिर्गुक्तामनोमारुतरंदमः॥ अथमदवतसंगामोकोतेयः स्मरथप्रति तेममेतामहागजपरिवार्ययुधिष्ठिरं॥
अदृशमायकेश्चकुर्मैषाद्वदिवाकरं॥ नामृष्यंतमुसंस्थाः शिखंडिप्रमुखारथाः॥ रथिभ्यजविमुक्तिः किंकिणीजा
नमंद्विः॥ अजगुरग्निरकंतः कंतीपुत्रेयुधिष्ठिरं॥ ततः प्रवदतेरोडसंगामः शोणितोदकः॥ पांडवानांकुवणावयमरा
ध्वविवर्द्धनः॥ रथासंघशतानहत्वाकुरुणामाततायिनोपांडवाः मदपांवालिः पुनरेवाम्पवारयन्तातत्रयुद्धंमद्वद्वा
सीतवपुत्रस्यपांडुविः॥ नवनस्तादृशं दृष्टं निववाप्रिपरिश्रुतं॥ वर्तमाने तथा युद्धे निर्मय्यादिसमंततः॥ वधमानेषुयोध
पुतावकेषितरेषुच॥ निनदश्चुवयोधेषुशंखवाय्यैश्चप्रतिः॥ उरुष्टिः सिंदनादि अगर्जितेनवध्वनिना॥ अतिप्रह
दं युद्धेचदिद्यमानेषुमर्मसु॥ धावमानेषुयोधेषुजगृह्णुमारिषा॥ मंहारेमर्वतोजातेपृथिव्यांशोकसंभवे॥ वकीन
पुत्रमस्त्रीसीमंतोदतैररोतदा॥ निधर्मयादिततोयुद्धेवर्तमानेषुदारुणे॥ प्रादुरासन्निनाशायतदोत्पाताः सुदारुणाः॥
चवालशदं कुवणासपर्वतवनामहा॥ मदंडाः मोक्षुकाराजकीर्य्यमाणाः समंततः॥ उक्ताः पेउर्दिवोभूमा

वाहत्यरविमंडलं॥ विषयाताः प्रादुरासन्निविः शर्करकर्षणः॥ अश्वणिमुमुबुन्नागावेपमुश्चाभवद्दृशं॥ एतावो
राननादृत्पसमुत्पातासुदारुणाः॥ पुनयुद्धायसमंमयक्रत्रियास्तत्पुरवधाः॥ रमणीयेकुरुकेचेपुणेस्वां
यियासवः॥ ततोरांधारराजस्यपुत्रः शकुनिरब्रवीत्॥ युधध्वजयातायावत्पृष्टोहस्मियांडवानाततोतः संप्र
यातानांमदयोधास्तरस्विनः॥ दृष्टाः किलकिलाशस्मकुर्वतापरेतथा॥ अस्मासुपुनरासाद्यलक्षलक्षदुग
मदाः॥ शोरासनानिधुवंतः शरवर्षैरवाकिरन्ततोदतंपरिराजन्मदराजबलंतवदा॥ दुर्योधनबलं दृष्ट्वापुनरा
सीत्यराक्षुखं॥ गांधारराजसुपुनर्वाक्यमादततोवली॥ निवर्त्तधूमधर्मतायुधधंकिंस्तेनवः॥ अनीकंदशमाह
स्वमस्थानोभरतर्षभा॥ असीजांधारराजस्यविमलप्रासयोधिना॥ बलेनतेनविकम्पवर्तमानेजनकये॥ पृष्टतः पा
डवानीकमम्यप्रतिशितिः शरिः॥ तदन्वसीववातेनद्विष्यमाणं समंततः॥ अभज्यतमहाराजपांडुनांमुमहहलं
॥ ततोयुधिष्ठिरः प्रेष्यमंगस्वबलमंतिकात्॥ अथमदंयैवोदयदय्ययः मददेवमहाबलं॥ असीसुबलपु
त्रो नोजघनंपीडुसंस्तितः॥ सेनानिपूदयत्येषपश्यपांडवदुर्मतिं॥ गच्छत्वादिपदेयेश्चशकुनिं सोबलंजहि
रथानीकमहंधयेपांवालीं सहितानयः सर्ववाजिनश्चमहत्तया॥ पादाताश्च त्रिमाहस्वाशकुनिंतेरतो

जहितोगजाः मस्रताया पयाति निराहताः॥ पंचवाश्वसदस्त्राणि महदेवश्ववीर्यावान्। पादाताश्च त्रिमाहस्य
 शिपदेयाश्च सर्वशः॥ रणे त्वम् इव लेख्यशकुनिं युद्धं स्मदं। ततस्तु सो बलोरजत्रभ्यतिकम्पपांडवानां जवान
 पृष्टतमेनां जयपृष्टप्रतापवान्। अश्वा रोहास्तु मे स्त्राः पांडवानां तरस्त्रिनां। प्राविशामो बलानीकमभ्यतिकम्प
 तात्रयान् तितत्रमादिनः शूरा सो बलस्य महद्वलं। गजमध्ये वतिष्ठंतः शरवो र्धिरवाकिरन्। तदुद्यतगदाप्राप्तमा
 कापुरुषमेवितं। प्राध्ववर्तत महद्गुहं गजकुर्मं वितेतवा उपारमं तज्याशदाः प्रहकारयितो भवान्। नदिस्त्रेष्वा
 परेषां वा विशेषः प्रहृत्य दृश्यत। शूरवाकु विसृष्टानां शक्तीनां भरतर्षभ। ज्योतिषा मि वसं पातमपश्यन्
 कुरुपांडवाः॥ कृष्टमिर्विमलाश्च मिश्रतत्र तत्र विशांपते। संपतंती निराकाशमावृत्तं वक्रशो भवता प्रामां
 पततां रज नरुपमासी अमंततः॥ शलमाना मिवाक्का लोतदा भरतसत्तम। रुधिरै कित सवां गा विप्रहृदि निर्यं
 हतिः॥ हयाः परिपूतं ति स्मृता नवोद्युसदस्त्राः॥ अन्वोत्समं नि विशाश्वसमासाद्य परस्परं। अविहताः स्मृद्वयं
 ते वमंतोरुधिरं मुखैः॥ ततो न ववृमो घोरे सैन्ये नूरजसा हते। तानपक्रमतो शकंतस्माद्देहाद रिंदमान्। अश्वात्राज
 मनुष्याश्च तमसा संहते सति नृमो निपतिताश्चान्ये वमंतोरुधिरं वक्राकेशाकेशिसमालमान शोकश्चेष्टितुं नराः॥

अन्वोत्समश्च पृष्टेभ्यो विकर्षतो महाबलाः। मस्त्रा इव समासाद्य निजचुरितरेतरं। अश्वेभ्यश्च पुरुषं तव हवोत्रगतामवः॥ समो
 निपतिताश्चान्ये वदवो विजयेषिणाः॥ तत्र तत्र वद्व्यंत पुरुषाः शूरमानिनः॥ रकोक्तिं त्विच्छुत्तिरपकृष्टशिरोरुदिः॥
 अदृश्यत मही कीर्त्त्या शनशाद्य सहस्रशः॥ पूरं न शक्यं तत्रासी कुंभश्चैन केन वित। हस्पा रोहर्देते राश्वरा हते वमुधात
 ने। रुधिरै कित सत्रादि रात्रा त्रिरुद्धा युधिः॥ नाना प्रहरणैर्घोरैः परस्परवाधेभिः॥ सुमन्त्रिकृष्टैः संग्रामे हतत्रयिष्ट
 सैनिकैः। ममुकुर्वंत तो युधामिबलोद्य विशांपते। पद्मादस्त्रिहृये शिष्टिरपाया कृकृ निस्ततः॥ तथैव पांडवानी कं रुधिर
 णाममुक्तिं। पद्मादस्त्रिहृयेः शिष्टिरपाया कृतवाहनं। अश्वा रोहास्तु पांडुनाम बुवक्रधिरौहिताः॥ सुमन्त्रिकृष्टाः सं
 ग्रामे नृयिष्टं त्यक्तजीविताः॥ ते ह्वाकं रथे यो दुंकुत एव मदागजैः॥ रथान्ये वरथान्यां कुंजरान् कुंजरानपि। प्रतियानो
 दिशकुनिः स्वमनीकमवस्थितः॥ तपुनः सो बलाराजा सुहृमस्यागमिष्यती। ततस्तु शिपदेयाश्च तव मत्तामहादिपाः॥
 प्रययुर्ध्रं त्रयां चाल्मो धृष्टद्युम्ना महारथः॥ महदेवो पिकांते योरजो मेघे ममुच्चितो रकाकी प्रयायोतत्र यत्र राजा यु
 धिष्ठिरः॥ ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सो बलपुनः॥ पार्थतो म्मदन कुहो धृष्टद्युम्नस्य वाहिनी। तस्तु नस्तु पुलं सुहृ
 प्राणां स्पृक्षाम्मवर्तत। तावकानां परेषां वपरस्परवाधेषिणां ते ह्यन्वोत्समविकृतं तस्मिन् चौरसमागमेः॥

शाल्य०

प्रतिष्ठानां पिष्टेभ्योऽतिपिष्टानां तेनेव वेष्टनेन ॥

योधाः पर्यपतन्नाजन्तशोथमहस्त्राः ॥ अमिनिष्ठिद्यमानां शिरालोकसंकये प्रादुरासीन्महाशस्त्रालातं
पततामिव ॥ विमुक्तानां शरीराणां मित्रानां पततां बुविमायुधानां बवाकृतानां वविशंपते ॥ आसीद्वदवशश्च
महाध्वो महर्षणः ॥ निघ्नं तो निशितेः शस्त्रिर्चादनुत्रान्निघ्ननपि ॥ योधाः परिपतंति स्म यथा मिषकृते रवगाः ॥ अ
न्योन्यं प्रतिसंरञ्जः समामाद्य परस्परं ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति निघ्नन्महशः ॥ संहतेनामनन्त्रोश्च शरीरेदिगता मुनिः ॥ हया
ः परिपतंति स्म शतशोथमहस्त्राः ॥ स्फुरतां प्रतिपिष्टानां मश्चानां शीघ्रवारिणां ॥ सनतां वमनुष्पाणां सन्नानां वि
शंपते ॥ शकृष्टि प्राशवाष्टुमुसः समजायता ॥ मिदतां परमस्मृतिराजन्तुर्मन्त्रिते तव ॥ अमानिभूताः संरञ्जः
शतवाहाः पिपासिताः ॥ पिक्ताश्च शितेः शस्त्रिण्यवर्तन्ता वकाः ॥ मन्त्रारुधिरगंधेन बहवो न विचेतमः ॥ जघुः
परांश्च काश्चिदप्राप्तान्प्राप्तानंत राना बहवश्च नातप्राणाः ॥ कृत्रियाजयश्च दिनः ॥ नृमोवाप्यपतन्नाजन्तशरद्वि
मिराहताः ॥ वृकश्च धृष्टगालानां मुले मोदते हनि ॥ आसीदलक योधोरस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ नगश्च कायसंकु
नृमिरासीदिशंपते ॥ रुधिरदकचित्राचनीरुणां मयवर्दिनी ॥ अमिनिः पृष्टिरोः शस्त्रे लक्ष्मणा पुनः पुनः ॥ तावकाः
पांडवेयाश्चताम्यवर्तन्तारता ॥ प्रहरंतो यथाशक्ति यावन्प्राणस्यधारण ॥ योधाः परिपतंति स्म वमंतोरुधिरं वरणाः ॥

धध

परिक्षिप्य निरुध्वा सर्वशः सर्वैः ॥ अथ स्नात्वा परंतः कलिलेधने ॥

शिरेश्चहीत्वा केदोश्च कबंधश्च वद्वपता ॥ उद्यमं वशितं वज्रं रुधिरं परिक्षुतं ॥ अयोधितेषु बकुषुकबंधेषु जनाधिप
तथा रुधिरगंधेन योधानकश्च मलमाविशतामदी नूतेततः ॥ शस्त्रे पांडवानां महदलं ॥ अस्यावशिष्टेषु रागैरस्य वर्त
तमिबलः ॥ ततोऽन्यथा वंस्वरिताः पांडवा जयश्च दिनः ॥ पराजयश्च नागाश्च समादिनश्चोद्यता युधः ॥ कोष्ठीकृत्य च
प्येनं परिक्षिप्य च मर्वशः ॥ शस्त्रिर्नानाविधिर्जघुमुद्यपारंति तीर्षवाः ॥ त्वदीयां स्नातुं संप्रेक्ष्य मर्वतः समनिहुतान
॥ माश्च पत्रिदिपरथाः पांडवान सिद्धु बुबु ॥ केचित्पदातयः पक्षिर्मुष्टिनिश्च परस्परं ॥ निजघुः समरे शूराः क्रीणाश्च
स्ततोऽपतन्तारथेभ्योरथिनः पेषुर्दिपेभ्यो हस्तिमादिनः ॥ विमानेभ्यश्च वृष्टाः सिद्धाः पुण्यपुण्याद्यथा ॥ एवमन्योन्यमाय
स्नायोधान्मुर्महामृधे ॥ पिदन्नाद्वयंश्च पुत्रानपितथापरे ॥ एवमासीदमर्थादं युद्धं नरतमत्रमा ॥ प्रासासिबाणक
लिलेवर्तमानमुदाहरेण ॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ २॥ संजय उवाच ॥ ॥ तस्मिन् शस्त्रे मृदो जाते पांडवे निहतैव
ले ॥ अश्वैः मघ्नशितेः शिष्टैरुपावर्तन्तमिबलः ॥ मया त्वावाहिनीं तस्मिन् बवीत्ययन्युधि ॥ युध्यधमिति संरुष्टाः
पुनः पुनरिंदमाः ॥ अष्टकं नृत्रियां स्तत्र कसराजामहारथः ॥ चाकने सुवचः श्रुत्वा तउचुर्नरतर्षना ॥ अतो निष्ट
तिकिरयोरगामध्ये महारथः ॥ यत्रैतश्चु महच्छत्रं पूर्णं चंद्रममप्रभं ॥ यत्रैते सततजगारथास्तिष्ठंति दंशिताः ॥

शल्प०

यत्रिषशसुभुनःपृक्तन्यनिनदोपमः। तत्रागच्छुतंगजंस्ततोऽप्यथकोरवं। एवमुक्तसुतेःशुतेःशकुनिः। सोबलसा।
 दा। प्रययोतत्रयत्रासोपुत्रसवनराधिपामर्वतः। संदृतोवीरेः। समरेषनिवर्तिनः। ततोऽप्योर्ध्वनंदृष्टारथानीके
 व्यवस्थितं। मर्यासावकांस्वर्गनदर्थयनशकुनिसनः। इयोर्ध्वनमिदंवाक्यंरुष्टरुपोविशंपते। रुतकार्यमि
 वात्मानंमन्यमानोब्रवीन्नृपः। जहिराजत्रयानीकमद्याः। सर्वेजितामया। नात्यक्काजीविउंसंवेमक्येनेउंयुधिधि
 रः। हतेतस्मिन्नयानीकेपांडवेनामिपातिते। गजानेतानदनिष्पामः। पादातीयेतरांस्तथा। शुत्वाउववनंतस्यतावका
 जयगृहिनः। जवेनाम्यइवनरुष्टः। पांडवानामनीकिंनो। सर्वेविधृतदृणीराः। प्रगृहीतशरासनाः। शरासनानिधु
 वानाः। मिहनादंप्रचकिरे। ततोऽप्यतलनिर्घोषः। पुनरामीदिशंपते। प्रादुरामीकृगणावमुमुक्तानांमुदरुणा
 । तान्स्मीपगतानदृष्ट्वाजवेनोद्यतकार्मुकानां। उवाचदेवकीपुत्रं। कुतीपुत्रोर्ध्वनंतयः। द्योदयाद्यानसंचातः। प्रवि
 शितंबलासर्वं। अंतमद्यगमिष्यामिशत्रुणांनिशितेः। शारेः। अष्टादशदिनाम्यद्युदस्यम्यजनाईनावर्तमानस्यम
 हतः। समासाद्यपरस्यरे। अतंतकल्याधजिनीभूताद्येषामहामना। कयमद्यगतायुधेपश्यदेवतयाविधाममुद्रक
 ल्युबलंधार्तराष्ट्रस्यमाधवा। अस्मानामाद्यसंजातंगोप्यदोपममयुत। हतेजीम्वेउसंदध्याकिंवस्यादिहमाधवः॥

४५

तत्रतक्तवान्मूढोधातर्गराष्ट्रः। सुबालिशः। उक्तंभीषेणामहाकंहितंपथ्यंवमाधवं। तच्चापिनामोरुतवाववीतबुद्धिः। सुयो
 धनः। तस्मिंसुनिहतेभीषेप्रस्युतधरणीतले। नजानेकारणंकिंचुयेनयुधमवर्तत। मूढांसुसर्वथामन्येधातर्गराष्ट्रसुवा
 निशानापतिगोशतनोः। पुत्रायकार्षुः। मगरंभुनः। अतंहतंवनिहतेशेराब्रह्मविदांवरे। राधेयेवविकर्त्तव्येनेवा
 शाम्यतविममं। नूरिश्रवशिशाल्येवशास्त्रेविवजनाईना। अवंतेपुववी। रपुनिवाशाम्यतविममं। जयइयेवनिहते
 वगृयेवाप्यलायुधे। बाह्लीकेमोमदत्तेवनिवाशाम्यतविममं। मगदत्तेहतेशरेकांबोजेवमुदकिरे। दुःशामनेव
 निहतेनिवाशाम्य। त्वविममं। दृष्ट्वावनिहतान्शरान्पृथक्मांडलिकान्प्राप। बलिनश्चरणेरुह्मनिवाशाम्य
 तविममं। अक्रिदिणीपतीनदृष्ट्वाभीमनेनेनयानितान्। मोहाद्यदिवालोभात्रिशाम्यतविममं। कोउराजाकुलेजा
 तः। कोरवेयोविशेषतः। निरर्थकंमहाहिरंक्रयदिन्यः। सुयोधनात्। युगातोम्यधिकंज्ञात्वावलतः। शौर्यतोपिच।
 अमुदः। कोउयुधेतजानत्याज्ञोदिताहितं। यत्रतस्यमनोहासीत्ययोक्तस्यहितंवचः। प्रशमेपांडविः। सार्धंमोत्य
 स्यपुयात्कथा। येनशांततवोभीषोशेराविदुरएवव। प्रत्याख्याताः। अपमस्यार्थकिंचुतस्याद्यनेषजं। मोहा
 येनपितादृष्टः। प्रत्याख्यातोजनार्दनातथा। मानाहितंवाक्यमाधमाणादितिषिरी। प्रत्याख्याताह्यमकृत्यसकस्माजि

४

५१. ५१. १.

शल्प०

तिरुक्कं निश्चयेनोक्तं। अत्रुमानेन युक्ता। मध्यात्मा समवादेन॥

वये हवः। कलांत करणो व्यक्तं जात एष जनादेनः। तथा स्पष्ट एते वेष्टानी तिष्ठेद्विष्णुपते। निषदास्पतिनोराज्यमिति मेम
तिरुक्कुता उक्तो हं ब्रह्म शसात विदुरेण महात्मना। न जीवन्त्यास्पते नागंधार्त्तराष्ट्रकथं वनायावत्प्राणानधारयति धृतरा
होपिमानदाता वसुष्मा सुपायो सो विवरिष्यति पापकं। न वशको त्प्राणने उमृते सुहेतमाधवा। इत्यब्रवीत् स दामा।
हिविदुरः सत्यदर्शनः। तस्यैव मद्यजानामि व्यवसायं दुरात्मनः। यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना। यो हि श्रुत्वा वच
स्यं जामदग्न्या दद्यात्तथा। नास्य मन्यत दुर्बुद्धिर्धनं शशुखे स्थितः। उक्तं हि वक्तुमिः सिद्धिर्जनमात्रे सुयोधने। ए
नं प्राप्य दुरात्मानं कुरुयं कुरुगमिष्यति। न हि देववचनं तेषां निरुक्तं विजनादेनं। कुरुयाता हि राजानो दुर्योधनकृत
नृशो मोक्ष सर्वात्रिणो यो धान्निहनिष्यामि माधवा। कुरियेषु हतेषां मुन्ये च शिविरेकतो वधावयवात्मनो म्यामि
संयुगं तो वयिष्यति। तदंतं हि न वेदिरमनुमानेन माधवा। एवं पश्यामि बर्हिर्भविंत्यस्य जया स्वया। विदुरशस्य
धवा को न वेष्टया वदुरात्मनः। संया हि भारता चौरया वदन्मि शितिः शारेः। दुर्योधनं दुरात्मानं वाहिनी वास्य
संयुगे। हेम मद्य करिष्यामि धर्मराजस्य माधवा। हवित दुर्वलं मे त्प्राज्ञं राष्ट्रस्य पश्यतः। असीषु हसो दाशार्हः
स्तथा कस्य साविना। तदालोचममित्राणामभीतः। प्राविशद्गणेशराशतवनं घोरं शक्तिकं टकसंभृतं॥

धर्

गदापरिघपंथानं रथनागमदहुसुं। हयपत्रिलाताकीर्णाहमानो महायशाः। अरोधन्नवगोविंदो रथेनातिपताकि
नातिहयापाडवा राजचहंतो कुनमाहवे। दिक्कुसर्वास्वदृश्यंतदाशार्हेण प्रचोदिताः। ततः प्रायाइथेनाजोमव्यसा
धीपरंतपः। किरन्वारशतां स्तीक्ष्णान् वारिधारा इवांबुदः। प्रादुरासीन्महांस्तुहः। शराणां नतः पर्वणां। इषुनिता
इमानानां समरे सव्यसाविना। अमकृतस्तनुत्रेषु शरोधाः प्रापतन्मुवि। इंशानि समस्य शार्गां दीवप्रेषिताः श
राः। न रात्राणां समाहृत्य हयाभ्यापि बिभ्रं पते। प्रपतंतरणे वाणाः पतंगा इव घोषिताः। असीन्सर्वमवच्छत्रं गां
दीवप्रेषितेः शारेः। न प्राजायंत समरे दिशो वा विदिशो पिवा। सर्वमासीजगत्सुसंधार्यनामां। कितिः शारेः। रुक्मपुत्रे
स्तिलधोतिः कम्पारिपरिमा कितिः। ते दह्यमानाः पार्थिनया वृश्नरकुंजरः। ममाक्ष्मीदंताकोरव्यावधमानाः शिते
ः शारेः। शरवापधरः पार्थः प्रज्वलन्निवभारताददा। हसमरे यो धातुककुमगिरिव ज्वलन्। यथावतां ते वनागे।
विस्मयः कुरुकुदहेतुकस्मातिः सुघोषः। सुरिदुमं शुक्लतावितानं नृशसमृद्धोज्वलनः। प्रतापी एव सता रावण
ः प्रतापी शार्ङ्गिर्ब्रह्माववती गतेजा। ददाहसवंति वपुत्रमेनामसृष्टमाणास्त रसातरस्वी। तस्यैव वः प्राणहरः सुमुक्ताना
मकृत्तैवर्मसुरुकमुत्वाः। न स द्वितीयं प्रमुमो ववाणं नरहयेवापरमदिपेवा। अनेकरुपाकृतिभिर्हिवाणोर्महारथानी

शाल्य०

कमनुप्रविश्यामएवकस्तवपुत्रमेतां जयानादेत्यानिववज्रपाणिः॥ इतिशाल्यपर्वणि॥ संजयउवाच॥ अ
स्यतां यतमाना। तांशृगणामनिवर्तितां। संकल्पमकरोन्मोघां गंडीवेन धनेजयः॥ इंशानिममस्पर्शानविषह्यान्महि
जसः॥ विसृजन्त्युपतेवाणान्चारो मुं वनिवां बुदः॥ तस्मिन्मरुतेष्टवधमानंकिरीटिना। संप्रदुशवमंग्रामातवपुत्रस्यप
उपतः॥ हतधुप्यारिषाः केविदतस्ततासथापरे। नप्रेषायुगचक्राकाः केविदासत्रिशांपते। अन्येषां सायकाः क्रीणा
स्तथान्येशरपीहिताः॥ अकृतायुगपके वित्याइवत्रयपीहिताः॥ केवित्युत्रानुपादायहतनृयिष्टवाहनाः॥ विबुक्
शुः पिद्वतयेसहायनपरेषुनः॥ बांधवासुनरव्याघ्रनाहं संबंधिनस्तथा॥ दुदुबुः केविदुसज्यतत्रतत्रविशांपते। त
हवोत्रभृशं विदामुद्यमानामहारयाः॥ विष्टनंतः स्मदृश्यतेपार्थवाणहतातराः॥ तानन्येयमारोप्य आश्यास्याथमु
कुर्वकं। विशांताश्च विदृष्टाश्च पुनर्युद्धाय नजिरः॥ तानपाश्र्पगताः केवित्युनेरेव युयुसवः॥ कुर्वतस्तवपुत्रस्य
शासनं सुदुर्मदाः॥ पानीयमपरेपीत्वापय्य आस्यववाहनं। वसतिगिरिममारोप्य कविदुर्ततसत्रमासमा।
आस्यारन्नादृत्रिद्विपिबिरेपिच। पुत्रानन्येषुनर्युद्धमरोचयन्। मक्रुपितारथानके विद्यथा मुखं विशां
पते। आसुत्यपांडवातीकं पुनर्युद्धमरोचयन्। तेश्वराः किंकिणीजालेः समाकृन्नावसापिरे। त्रिलोकविजयेयुक्ता

धृ

यथादिनेयदानवाः॥ आगम्यसहमाकेविश्येः स्वसर्वविश्रुपितिः॥ पांडवानामनीकेषुधृष्टद्युम्नमयोधयन्। धृष्टद्युम्नो
पिपांचाल्यः शिषंडीवमहारथा। नाकुलिश्च शतानीकोरथानीकमयोधयन्। पांचाल्य सुततः कुहः सित्येनमहता
वृत्तः॥ अम्यइवसुमेकुहां स्तावकानंदं मुद्यतः॥ ततस्त्वापततस्तस्यतवपुत्राजनाधिपारोमघाननेकाचिप्रेषयामा
भारताधृष्टद्युम्नस्तनोराजं सवपुत्रेणध्विना। नाराचिर्बकुमिः किंप्रवाकोरुरसिवाप्यितः॥ सोतिविदोमहेशासतोवाहित
इवद्विपः॥ तस्मात्वांश्चतुरोवाणोः प्रेषयामासमृत्यवे। माराथस्यास्यनह्येनशिरंकायादपाहरत्। ततोदुर्योधनोराजापृ
ष्टमारुह्यवाजिनः॥ अपाक्रामदुतरथोनातिदूरमरिंदम। दृष्ट्वाबुद्धतविकांतं स्वमनीकं महाबलः॥ तवपुत्रोमहारा
जप्रयायोयत्रसोबलः॥ ततोराथेषुनयेषुत्रिमाहस्त्रामहाहिपाः॥ पांडवानाश्चिनः पंचसमंतात्पर्यवारयन्। ते
वृत्ताः समरेपंवगजानीकेनभारता। अशोभंतनरव्याघ्रयोद्वाघाघानेरिव। ततोर्कुनोमहाराजलज्जलकोमहा
बुजः॥ विनिर्योराथनिवस्थताश्चः कृष्णसारथिः॥ तेः समंतात्परिवृतः कुंः पर्वतोपामः। नाराचिर्विमालेस्ती
क्ष्णुः गजानीकमपोययत्। तात्रेकबाणनिहतानपश्याममहागजान्। पतितानपात्यमानांश्च निनिन्नासव
साचिना। भीमसेनसुतान्दृष्ट्वा तागन्मत्तगजोपमः॥ करेणगृह्यमहतीगदामस्यगमदली॥ अथासुत्परथावर्ण

दंडपाणि रिवंतकः। तपुद्यतागदं दृष्ट्वा पांडवानां महारथं। वित्रे सुतावका मेन्याः शरुन्मूत्रे प्रसुक्तवुः। अविमं च बलं
 सर्वगदाद सेवुकोदरे। गदया नीममेनेन मित्रकुंभा न्नखलान्। धावमानानपश्याम कुंजरानपर्वतोपमान्।
 प्रधाव्य कुंजरा सेतु नीममेने गदाहताः। पेत्रार्त्तस्वरं कृत्वा किंचपका इवा इयः। तान् मित्रकुंभा सुबहुं स्वमा
 णानि न स्मृतः। पतमानां सुमं प्रेक्ष्य वित्रे सुसवामेनिकाः। युधिष्ठिरोपि संकुंक्षमा डीपुत्रिव पांडवाः। पृथुपतिः शि
 तिबीणोर्जुनो विगजयोधिनः। धृष्टद्युम्नश्च समरे पराजित्यनराधियं। अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठसमाश्रिते। दृष्ट्वा च
 पांडवान् सवान् कुंजरेः परिवारितान्। धृष्टद्युम्नश्च समरे महमर्षिः। प्रमदकेः। पुत्रः पंचालराजस्य जिघासुः कुंज
 रात्पत्यो। अदृष्ट्वा उरथानीके दुयोधनमरिंदमं। अश्वात्मारुपश्चिवरुतवर्मा वसामतः। अपश्यन् रुत्रियां स
 त्रकृत्तु दुयोधनो गतः। अपश्यमाना राजानं वत्समाने जनक्ये। मद्याना निहतं तत्र तव पुत्रं महारथः। विषण्ण
 दनात्तत्पार्यपृच्छंते सुताः। आहुः केचिदस्मृते प्रयातो यत्र सो बलः। अपरे तव पुत्रे स त्रुत्रियां शक्तिः। दुयोधने
 न किं कार्यं इह धृष्टद्युम्न इति जीवति। सुधधुमदिताः सर्वे किं वाराजा करिष्यन्ति। ते कृत्रियाः कृतेर्गात्रे हतं नृपिष्ट बांधवाः॥
 शत्रेः संपीड्यमानाश्च नातिव्यक्तमिवाबुवन। इदम सर्वं बलं। हस्त्रो येन स्म परिवारिताः। एते सर्वे गजान् हन्त्वा अपायं

तिस्म पांडवाः। शुत्वा उवचनं तेषामश्वात्तमामहाबलः। जित्वा पंचालराजस्य तदनीकं दुरुमहं। रूपश्चरुतवर्मा वि
 प्रययुर्यत्र सो बलः। रथानीकं पतित्य ज्यश्रराः सुदृढध्विनः। ततस्तेषु प्रयातेषु धृष्टद्युम्नपुरस्कृताः। आययुः
 पांडवा राजन् विनिघ्नतः स्मतावकान्। दृष्ट्वा तु ताना पततः संप्ररुष्टा त्महारथान्। पराक्रान्ता सथावीरा निराशं जी
 विते तदा। विवर्णमुखं हयिष्टममवत्रावकं बलं। परिकृणवन् न दृष्ट्वा तानहं परिवारितान्। राजवबलेन संगेन
 त्यक्त्वा जीवितमात्मनः। आत्मना पंचमोयुधं पंचालस्य बलेन हतं। स्मिन्नेशे व्यवस्थाप्य त्रशारहतः स्तितः। संप्रयु
 द्धवयं पंचकिरीटिशरपीडिताः। धृष्टद्युम्नमहानीकं तत्र नो मूढाणं महता। जितास्ते न वयं सर्वे व्यपया मरणात्तत
 :। अथापश्यं मात्य किंतु पायां तं महारथं। रथे शुभुः शतिवीरो मावात्स्य इव दाहवे। धृष्टद्युम्ना दहं मुक्तः कथं वि
 श्रान्तवाहनात्। पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकयथा। तत्र युद्धमनूहो रं मुकुर्वा मितिदारुणं। मात्यकिसुमहाव
 कर्म महत्वापरिहृदं। जीवयाहमगृह्णान्मां मूर्च्छितं पतितं तु वि। ततो मुकुर्वा दिवत ऊजानीकमवधत्ता गदया
 नीममेनेन नाराचिरकुं निनवा। प्रतिपिष्टिर्महानागोः समं तात्पर्वतोपमे। तानि प्रसिद्धे वगतिः पांडवानामजाय
 तारथमागां सतश्चक्रे नीममेनो महाबलः। पांडवानां महाराज व्यपकर्षन् महागजानां अश्वात्मारुपश्चिवरुतव

शाल्य०

मविमात्वत॥ अथपंतोरथानीके दुयोधनमरिंदमं राजानं मृगयाया सुसुवपुत्रं महारथं॥ परित्यक्तवपंचालं प्रयाताय
वसो बलं॥ राजोदयति संविज्ञावर्त्तमाने जनकये॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ २४ ॥ संनयतवाच॥ ॥ राजानीके हते
तस्मिंस्तु दुपुत्रेण मारता वधमाने बले दिवभीमसेनेन संयुगो वरंतं च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिंदमं दंडहस्तं य
था कुहमंतकं प्राणहारिणं॥ समेत्य समरे राजन दहत शेषाः सुतास्तव॥ अदृष्टमानो कोरये पुत्रे दुयोधने तवः सो
दराः सहिता नृत्वा भीमसेनमभिध्वनत् दुर्मर्षणः श्रुतांतश्च जितो ह्रिबलोरविः॥ जयसेनः सुजातश्च तथा दुर्विष
होरिहा॥ दुर्विषो च ननामा च दुष्प्रधर्षतायै ववाश्च न वद्विमहाबाहुः सर्वेषु हविशारदाः॥ इत्येते सहिता नृत्वा त
वपुत्राः समंततः॥ भीमसेनमिदुत्पलरुधुः सर्वतो दिशो ततो भीमो महाराजस्वरथं पुनरास्थितः॥ सुमोच निविता
तवाणान् पुत्राणां तव मर्मसु॥ ते कीर्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे॥ भीमसेनमपाधे धन्यवणा दिवकुंजरो
ततः कुहोरगो भीमः शिरो दुर्मर्षणस्पृहं॥ कुरप्रेण मम मया तु श्रुतांतया मासमृतले॥ ततो परेण मध्येन सर्वाभरण
॥ इमे दिनाः श्रुतांतमवधी श्रीमस्त॥ वपुत्रं महारथं॥ जयसेनं ततो विद्यानागवेन हसन्निव॥ पातया मासाकोर
वंधो पस्ताद रिंदम॥ सपपातरथा राजन्मोक्षसमसारव॥ श्रुतवचिततो भीमं कुहं विव्याध ते सुतः॥

धर

शतेन गृध्रवाजानां शराणां ततः परेण ततः कुहोरगो भीमं जेवं ह्रिबलं रविं॥ त्रीनेतां त्विनिगतं हृदिषा मिप्रतिमैः
शरैः॥ ते हतान् पतद्भूमौ स्यंदने सो महारथाः॥ वसंतं पुष्पशबलानि कृत्वा इव किं शुकाः॥ ततो परेण मध्येन नाराचे
न परंतप॥ दुर्विषो च ननामा हस्यप्रेक्षयामासमृत्यवे॥ सहतः प्रापतद्भूमौ स्वरथा इधितं वरः॥ गिरिस्तु कुटजो मयो
मारुतेनेव पादपः॥ दुष्प्रधर्षततश्चि वसुजातं वसुतो तवा॥ एकिकं न्येवधी संत्येदास्यां हस्यां च मृसुख्ये॥ तोशि
लीमुखविद्यागोपे तत्र रथमन्नामो॥ ततः परंतमपरमनिर्वीक्ष्य सुतंतवा॥ न ह्येन प्रतिविव्याध भीमो दुर्विषहं रणो॥
मपपात हतो वा हान्यपतां सर्वध्विनां॥ दृष्ट्वा च निहतान् आदन् वक्रुने के न संयुगो॥ अमर्षवशमापन्नः श्रुत
वभीममभ्ययातः॥ विह्वलमुमदवापं कर्त्तुं रविनूषितं॥ विसृजन्मायकांश्चि वविषा मिप्रतिमान् वक्रुनाम
तुराजन्धनुश्चि त्वापां इव स्यमदा मृधे॥ अष्टानं छिन्नध्वानं विशत्याममवाकिरत्॥ ततोऽप्यहं नुरादाय भीमसेनो
मदा बलः॥ अवाकिरत् वसुतं तिष्ठति ह्येति वाबवीत्॥ महदासीत्तयो युद्धं विव्रुपं भयानकं॥ यादृशं समरे पूर्वजं
भवामवयोर्वनो॥ तयोस्तत्र शरैर्मुक्तेर्यमदंडनिमिः शतेः॥ समाकृत्वा दिशं सर्वास्त्रं सर्वादिशस्तथा॥ ततः
श्रुतवसिं कुहो धनुरादाय सायकैः॥ भीमसेनं रणो राजन्वाक्कोरु रमिवाय्ययत्॥ सोतिविमहाराज तवपुत्रे

राधचिनाभीमः संवुद्धमेरुचः पर्वणी वमहोदधिः ततो नीमोरुषाविष्टः पुत्रस्य तव मारिषा मारयि चतुरश्याश्वा
 चारणेति न्येयमक्यं विरयं तं समालक्ष्य विचारिवेली मवाहितेः अवादे मैकिरदमेयात्मा दर्शयन्त्याणि लाघ
 वं श्रुतवा विद्योराजनाददेत् कुवर्मणी अथास्माददतः खड्गं शतचंद्रं च मानुमतः कुरप्रेण शिरः कायात्मा तया मास पांडवः
 छिन्नोत्तमां गम्य ततः कुरप्रेण महात्मनः पपात कायः मरणादमुधामनुनादयन् तस्मिन्निपतिते वीरे तावकाभयमो दि
 ताः अस्मद्वंतं संग्रामे नीममेतं युयुसवः तातापतत एवाशुहतरोषा हलास्यवाता दंशितः प्रतिजयादनीममेतः प्र
 तापवानाते तु तविसमासाद्य परिव्रुः समंततः ततस्तु संवृतो नीमस्तावके निशितेः आरिः पीडयामास तां सर्वा
 न्महस्त्रा कृद्वाशुरानाततः पंचशतान् हत्वा स वरुणात्महारयाना जघान कुंजरानी कं पुनः सप्तशतं युधिह
 त्वादशमहस्त्राणि पत्नीतां पमेषु निःवाजितां च शतान्याष्टोपांडवः स विराजते नीममेतं सुकिं तेयो हत्वा युद्धे सुतो
 सवामेनेरुता रथमात्मानं सकलं जन्मवप्रनो तंतया युध्यमानं विविनिघ्नं तं च तावकात् इच्छितुं नो अहं ते स्मात्
 वसिष्यामि मारिषा विद्राव्य तु कुरुत्सवांसांश्च पदानुगात् दोष्यं शङ्खं न श्युके त्रासपातो महाहिपात् हतचयिष्ठो
 धातुतव मेताविशंपते किंचिच्छेषमहाराज रुपणा समपद्यतः ॥ इति शाल्यपर्वणि ॥ २५ ॥ संजय उवाच ॥

यथास्मिन्नहनि॥

दुर्योधनो महाराज सुदर्शश्चापिते सुतः हतरोषो तदा संख्ये वाजिमाध्यवस्थितो ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये
 व्यवस्थितं उवाच देवकीपुत्रः कुंतीपुत्रं धनं जयं शत्रवो हतचयिष्ठा ज्ञातयः परिपालिताः गृहीत्वा संजयं वासो
 निवृत्तः शिनिपुंगवः परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च मारुतः योधयित्वा रणे पापान् धार्तराष्ट्रान् महाबुगात् सुयोध
 नमस्मिन्पत्न्यय एते व्यवस्थिताः रुपश्चरुतवमं चिद्रिणाश्चैव महारथः असौ तिष्ठति पांडाल्यः श्रिया परमया यु
 तः दुर्योधनबलं हत्वा महसर्विः प्रमदकेः असौ दुर्योधनः पार्थवाजिमध्ये व्यवस्थितः एतं दृष्ट्वा शिते वीर्योः कृतक
 त्यो न विष्मसि गजानीकं दंतं दृष्ट्वा त्वं च प्राप्य मरिदं यावन्न विद्वं त्येते तावद्गदिसुयोधनं यावुकश्चिच्चुपां चाल्य
 किं प्रमागम्यतामिति परिश्रान्तबलस्तान्ति प्रमुचेत किंचिच्छी तव हत्वा बलं सर्वं संग्रामे धृतराष्ट्रजः जिता न्याडु
 सुतात्मत्वरुपं धारयते महत् तदंतं बलं मत्वा पीडितं चापि पांडवेः कुवमेष्पति संग्रामे वधाये वात्मनो नृप
 एवमुक्तः पांडवस्तु कुरुक्षेत्रे न मब्रवीत् धृतराष्ट्रसुताः सर्वे हतानीमेन मानदा यावेता वास्थितो कुरुक्षेत्रे वधन
 प्रविष्पतः हतो नीमो हतो शिरः कस्मै विकर्तृतो हतः मद्राजो हतः शल्यो हतः कुरुक्षेत्रे इयः हयाः पंचशताः
 शिष्टाश्च कुतेः सोबलस्य चारयानां च शते शिष्टे देवजनादिना दंतिनां च शतं सायं त्रिमाहस्त्राः पदानयः ॥

शाल्य०

अद्याहनि अहमात्रेण। खंडं पदं। समेसर्वं॥

अथ चामाक्य पश्चिवाध विगती धिपति सथा। उक्तः शकु निश्चि वरुत मा विमात्वतः॥ एतद्वलं मन्त्रे पंधात्री राइस्पमाध
व। मोको नननं कालादिविद्यते नु विकस्य चित। तथा विनिहते सिते पश्य दुर्योधनं सितं। अद्याहनि सदा राजदना
मित्रो न विष्यति। नहि मे मोक्षते कश्चित्परेण मिनि विंतये। ये च द्यम मरं रु सन द्वाप्यंति रणे कटाः॥ तात्रे सर्वा
ह निष्पामि यद्यपि स्युरमा नुषाः॥ अद्य युद्धे सुसंकु दो दीर्घ रातः प्रजागरं। अपने ष्या मिगांधारं पातयित्वा शितेः
शारेः॥ तिरुत्या विदुरा चारो या निरत्रा निमो बलः॥ सत्ताया माहर द्यूते पुन सत्ताया हराम्पदं। अद्य नाअपि रोस्पति सर्वा
नागपुर त्रियः। शुवापती अशुत्रां पांडवे निहिता न युधि। समाप्त मद्यावे कर्म सर्वं रु सन विष्यति। अद्य दुर्योधनो
दीप्तां श्रियं प्राणां अत्यक्षति। नापया निनया रु सन स्या मादय चेत्तमा निहतं विधिवा स्तेय धार्तराष्ट्रं सुबालिनां। मम
ह्यतदशकं विवाति हं दम रिंदमं। सोढुं ज्वातल निघे पिया हिया व त्रिदम्पदं। एवमुक्त सुसाशर्हिः पांडवे न मत सिना।
अचो दय हयात्रा नर दुर्योधन बलं प्रति। तदनी कम निघे द्यत्रयः सका महारथाः॥ श्रीमर्कुतश्चैव सह देवश्च मारि
ष। प्रययुः सिंहादेन दुर्योधन जिघांसया। तास्येह संहितान् सर्वान् जवेनोद्यत कार्मुकः॥ सोबलो म्पदव
न युद्धे पांडवानां ता यिनः। सुदर्शन सव सुतो जी मसेनं मम म्यात्। सुशर्मा शकु निश्चि वरुत युधु धाते किरीटिना।

सेनो
५१

सह देवंत व सुतो हय पृष्ठगतो म्यात्। ततो हियत्रतः किं प्रंत व पुत्रो जना धिप। सह देवस्य प्राप्तेन शिरसि शहर द्यूतां। मोपा
विश्रष्टो पस्तेत व पुत्रेणा ताडितः॥ रुधिराक्षुत्पसवंगि आसी विषां इव स्वमत। प्रतिभल म्पत त संजां सह देवो विशां पते।
दुर्योधन शारेः स्त्रीः क्लृप्तः संकु ह मम वाकिरता पाथोपि युधु विकस्य कुंती पुत्रो युधिष्ठिर धनं जयः॥ मृगाणां मश्च पृष्ठे म
ः शिरां सि। निचक हं द। तदनी कं तदा पाथोपि धम ह कुमिः शारेः॥ पातयित्वा हयान् सर्वं स्त्रिगतां हि दयान् ययो। तत
से संहितान् त्वा विगतीं महारथाः॥ अर्कुतं वा सुदेवं व शर वार्षे वाकिरन्। मम कर्माणां मा किं कुरे प्रेण महा
धृपशः॥ ततो म्पस्य दने संधां विह्वे दपांडु ने दनः॥ शिला शितेन च विमो कुरे प्रेण महा यशः॥ शिरश्चि ह्वे दप्रह सं सप्त कुं
डल च्छिपितं। मत्प्रेषु मद्य चाद ह्यो धाना मिषतां ततः॥ यथा मिहो मृगा राजन मृगां परो बुभुक्षितः॥ ते निहत्य नतः पाथो पु
त्रा मां विमिः शारेः॥ विधतान् दनः। सर्वां त्रया क्रकव विनृषितान्। ततस्तु प्रत्वरन्या यो दीर्घ कालं सुसंततं। मुंचन को
ध विषं तीक्ष्ण प्रस्वला धिपतिं प्रति। तमर्कुतं पुष्प कानां शतेन मृतं रत्नं। पूनरयित्वा ततो वाहान हरत म्पध च्छिन
ः॥ ततः शरं समाधाय मदं डोप मं परं। सुशर्मा मसु द्विष विह्वे पा सुह मन्निव। मशरः प्रेषित स्तेन क्रोधदी
प्तेन धन्विना। सुशर्मा ममा माद्य विनेद रुदयं रणे। मगता सुर्महारा। नपपात धरणी तले। नंदयत्यां डवान् स

५५४

मंशोचंतःस्मयांडवान्किमिधंराज्याधिनिःपांडविःकृतमिति॥

शाल्य०

स्मयांडवान्
पाठः

वीन्ययंश्चापितावकावा सुशर्मांरसोहवापुत्रानस्ममहारयात्। सप्तचाष्टिचत्रिंशद्बुमायकेरतयत्कयं॥
ततोस्मतिशितेर्वाणोःसर्वाहंत्वापदा नुगात्॥ अन्यथा शरतीमेतां हतशेषां महारया॥ भीमस्तु समरे कुहः सु
वंतवजताधिपं। सुदृशतिमद्वयं तं शरिश्चकेहमन्निवाततोस्मप्रदमन्कुहः शिरःकायादपाहरत्। कुरप्रेण सुतीक्ष्ण
ब्रमहतप्रापतस्तु वि। तस्मिन्नुतिहतेवीरेततस्तस्यपदानुगाः। परिवचुरणेभीमंकिरंतोविशित्वा कितान्। ततस्तु
निशितेर्वाणोः सदनीकं वृकोदरं॥ इंशशानिमस्योशे। समंतात्पर्यवाकिरत्। ततः कृणातुतात्तानीमोत्पहत
रतषभितेषुत्रकाद्यमानेषुमेनाध्यकासदाबलाः॥ भीमसेनं समासाद्य ततो युध्यंतं शरतां तं सुसंकिरि राजत्र
वाकिरत्पांडवः। तथैव तावका राजन्यां डवियान्महारयात्। शरवर्षणमहता समंतात्पर्यवारयत्। आकृतं
तदभूत्सर्वपांडवानां परेस्मद। तावकानां च समरे पांडवा यि यु यु स्यतां। तत्रयोधास्तदापेनुः परस्परसमाहता
॥ उभयोः सेनयो राजन मंशोचंतः स्वंधवान्॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि॥ २६॥ मंजय उवाच॥ ॥ तस्मिन्प्रवृत्ते मया
मेनरवाजिगजकृयोशकुनिः सोबलो राजन्महदेवं समन्ययात्। शारोद्यानप्रेषयामास पतंगानिवशीघ्रगार
उत्सुकस्परणेभीमं विव्याध दशनिः शरिः। शकुनिस्तु महाराजनीमं विधात्रिभिः शरिः। मायकानां न वत्या विमहदे

५२

वमवाकिरता नेशूराः समरे राजसमासाद्य परस्परं। विव्यधुर्तिशितेर्वाणोः कंकबर्हिणा वाजतेः। स्वसंधिवेः शिला
धौतेराकर्णस्य हितेः। शरिः। तेषां वापुजि। मृष्टा शरदृष्टिर्विंशं पते। आकादयद्विशः सर्वाधारा निरिवतो यदः। तत
ः कुदारेणेभीमः महदेवश्च वीर्यवान्। चेरनुः कदनं संत्येकवीतो। सुमहाबलो। तस्यां शरशतिश्च नंत हंत वमारता।
अधकारमिवाकाशमभवत्तत्र तत्रह। अथैर्विपरिधावद्भिः शरिश्चान्निर्विशं पते। तत्र तत्र हतो मागी विकर्षद्भिर्हता
वकुन्। निहतानां हयानां उमहिव हययोधिभिः। चर्मनिर्विकृतिश्च प्राप्ते छिन्ने शमारता। अमिनिः शक्तिनिश्चिव
तो मरेश्च समंततः॥ संकृन्ना पृथिवी जलकुसुमेः शबला इव। योधास्तत्र महाराजसमासाद्य परस्परं। वाचरंतं रणकु
हाविनिघ्नतः परस्परं। उद्धृतय निरोषा नंदहोष्टु दिर्मुखेः॥ मकुंडलेर्मटी मकुन्नापन्न किंजल्क संनिभेः। धुजि
श्वित्रिर्महाराजनागरानकरोपमेः। सांरादिः सतत्र निश्चसा सिप्रामपरस्वोधे कबंधेरुचिते छिन्ने नृत्यद्भिश्चापरे
युधि। कव्यादमरासंकीर्णो गन्तुं पृथिवी विभो। अस्यावशिष्टे मित्येवुकिरवेयान्महाहवे। प्ररुष्टाः पांडवा
भूत्या निश्चिरेयमसादनं। एतस्मिन्तरे शूरः सोबलेय प्रतापवान्। प्राप्तेन सह देवस्य शिरसि प्राहरन् शूशं। मविक्रलो म
हाराजरथोपलब्ध उपाविशत्। महदेवं तथा दृष्ट्वा भीमः मेनः प्रतापवान्। सर्वासेनानि संकुहो वारयामास नारतः॥

निर्विभेदवतागधिःशनशोथसहस्रशः॥विनिर्मिद्याकरोद्धिवंसिंहनादमरिंदमः॥तेनशोथेनवित्रसाःसर्वमहयवा
रणाः॥प्राद्वत्सहसानीताःशकुनेश्चपदावुगाः॥प्रनयानयतामृद्धारनादुर्योधनोब्रवीत्तानीवर्धधमधमज्ञा
मुधधकिंस्तेनवः॥इहकीर्तिममाधायप्रेत्यलोकांसमश्नुते॥प्राणातज्जहानियोवीरोयुधिष्ठिरमदर्शयत्॥एवमु
क्तामुतेराज्ञामोबलस्यपदावुगाः॥पांडवानस्यवर्धनमृत्युकृत्वातिवर्धतां॥इवद्विस्तत्राज्ञंइरुतःशशोतिसरुणः॥कु
ब्रुमागरसंकाशःकुभितःसर्वतोभवत्॥तांस्तथापततोदृष्ट्वा॥मोबलस्यपदावुगाः॥प्रत्युद्युर्महाराजपांडवाविज
येस्मिता॥प्रत्याश्चस्यवदुर्ध्वःसहदेवोविशंपतेशकुनिदशभिर्विधाहयाश्चास्यत्रिभिःशारेः॥धनुश्चिकेदवशारे
ः॥मोबलस्यहसन्निवा॥अथान्महदुगदायशकुनिर्बुद्धुर्मदः॥विव्याधतकुलंयस्याहीमसेनंवसप्तभिः॥उ
त्तकोपिमहाराजनीमंविद्याधमस्रनिः॥सहदेवंवसप्तत्यापरीस्रनपितरंरणे॥तंभीमसेनः॥समरेविव्याधनिशि
तेःशारेः॥शकुनिंवचतुःषष्ट्यापाशैस्तंअत्रिमिस्त्रिभिः॥तेहत्यामानाभीमेननाराचिलेनपायिते॥सहदेवंरणेकुदृष्ट्वा
यन्शरवृष्टिभिः॥पर्वतंवारिधारनिःसविद्युतइवांबुदाः॥ततोऽप्यपततःशरःसहदेवप्रतापवान्॥उत्तकस्यमहा
राजभवेनापाहरक्तिरः॥सजगामरथाश्रमिसहदेवेनपातितं॥रुधिरास्रुत्यसर्वंगोनंदयन्पांडवानयुधिः॥

उचंचुविदतेदृष्ट्वाशकुनिसत्रमारतामाश्रुकंगोविनिश्चस्यहर्षुर्वाक्यमनुस्मरत्॥चित्तयित्वापुत्रुर्त्तमबाष्पपूर्णेक
राःश्रमन्॥सहदेवंसमासाद्यत्रिनिर्विद्याधसायकेः॥तातपाशशरास्तुकान्शरसंधेःप्रतापवान्॥सहदेवोमहारा
जधनुश्चिकेदमंयुगो॥छिन्नेधनुषिरोजंइशकुनिः॥मोबलसयाः॥अथद्विपुलंवडुंसहदेवायप्रादिगोतातमापतं
तंमहसाधोरुपविशंपते॥दिधाविहेदसमरेमोबलस्यहसन्निवा॥असिदृष्ट्वादिधाछिन्नंप्रशम्यमहतीगदा॥प्रादिगो
सहदेवायसामोघान्यपतद्भुवि॥ततःशक्तिमहांशोरांकालरात्रिमिवोद्यतांप्रेषयामाससंकुहः॥पांडवंप्रतिमोबलः॥
तामापतंतीसहसाशारेःकांचननूपरणोः॥त्रिधाविहेदसमरेसहदेवोहसन्निवा॥सपपातत्रिधाछिन्नाश्रुमोकन
कनूपणा॥शीर्ष्यमाणायप्यादीक्षागगतादिशतक्रदा॥शक्तिंविनिहतोदृष्ट्वा॥मोबलवनायादितं॥उडुबुस्ताव
काःसर्वेभयेजातेसामोबलाः॥अथोक्तुमहद्यसीत्यांडवेर्जितकाशिभिः॥धार्तराष्ट्रास्ततःसर्वप्रायवाविमुखा
भवन्॥तान्विविमनसोदृष्ट्वा॥माहीपुत्रःप्रतापवान्॥शरैरनेकसाहस्रैर्हरयामासमंयुगो॥ततोगांधारकैर्बुधै
ष्टिरिष्टिर्कयिधुतां॥आसमादरण्योपांतंमहदेवोथासोबलास्वमंशमवतिष्ठंतंममृत्युशकुनिंरथेनकांचनागे
नसहदेवःप्रतापवान्॥अधिज्यंबजवहृत्वा॥व्याह्रिपशुमहदनुः॥सामोबलमभिदुत्यगार्धः॥पानेशिलाशितेः॥

शाल्य०

ममहनकुहः। सोत्रेरिवमहादिपं। उवाच विमं मेधावी नित्यस्मरयन्निव। रुत्रधर्मसिरानूत्वायुधश्च पुरुषो मवा
यत्तदा रुष्यसे मूढग्रहत्रकिः समातले। फलमद्यप्रपन्नस्य कर्मणास्तस्य दुर्मते। निहतानेदुरात्मानो ये स्मानवदस
नुरा। दुर्योधनः कुलांगाराः शिष्टस्त्वं वास्यमात्रुनः। अद्य ते निह निष्पामि दुरेणोन्मथितं शिरः। वृक्षात्फलमिवोष्ट
मलमुदेन प्रमाथिना। एवमुक्त्वा महाराजमहदेवो महाबलः। संकुशेन रथाद्दीप्तो वेगो नाभिजगा मदा। अग्निगम्य तु
ईषीः महदेवो युधां पतिः। विह्वलवच्चपको धेनवप्रदहन्निवाशकुनिंदशमिर्विधाचतुर्भिश्चास्यवानिनः। कृत्रं ध
जं धनुश्चास्य कृत्वा सिंदस्वानदत्। किन्नधजधनुश्चतुः महदेवेनासो बलः। कृतो विह्वलवच्चपमिः सर्वमम्यमुमाया
किः। ततो भूयो महाराजमहदेवः प्रतापवान्। शकुनेः प्रेषयामांशरवृष्टिं दुरासदां। ततः सुकुहः सुबलस्य पु
त्रो माझी सुतं महदेवं विमर्द्दी प्राप्तेन जंबूनदभूषणेन जिघांशुरेको निपपातशीघ्रं। माझी सुतस्तस्य स मुद्यतं तं प्रा
संमुद्यत्तिवचुजोरणाये। मल्लिच्छिभिर्गुणपयं च कर्त्तननादवोच्चिस्तरसाजिमध्ये। तस्या सुकारी सुममाहितेन सुवर्ष
पुंत्वेन दृढायसेन। मल्लेन सविवरणातिगेन शिरः। शरीरात्प्रममाथ भूयः। शरेण कार्त्तस्वरभूषितेन दिवाकराये
ण सुसंशितेना कृतोत्तमांगो युधिपांडवेन पपात नृमो सुबलस्य पुत्रः। सतच्छिरो वेगवता शरेण सुवर्षपुंत्वेन शिलाशि

५४

नेन। प्राविरयत्कुपितः पांडुपुत्रो यत्र कुरुणामनयस्य सुलं। कृतोत्तमांगं शकुनिं समीक्ष्य नृमो शयानं रुधिराङ्गी
त्रं। योधास्त्वदीयानयतश्च मत्वा दिशः प्रजग्मुः प्रवृद्धीतशस्त्राः। विप्रदुताः शुक्रमुखा विसंजागां दीव्योषेण समाह
ताश्च। नयाद्दिता भयं रथाश्चनागाः पदातयश्चिव सधा र्त्त राष्ट्राः। ततो रथा कृकुनिं पातयित्वा मुदा विनाभारत पांडवे
याः। शंखान्धधुः समरे प्ररुष्टाः सके सवाः। सैनिकान् दहर्षयंतः। तं वापि सर्वे प्रति पूजयंतो रुष्टा बुवाणाः महदे
वमाज्ञो। दिष्ट्या हतो निरुतिको दुरात्मा महात्मजो वीरररोत्वेति॥ ॥ इति शाल्यपर्वणि शकुनिवधः॥ ॥ २०॥
संजय उवाच॥ ॥ ततः कुक्षामहाराजा सोबलस्य पदानुगाः। त्पक्काजीवितमाकंदे पांडवान् पर्यवारयन्। तान कुनः
प्रत्यक्ष्वाहदेवजये धृतः। श्रीममेनश्च तेजस्वी कुक्षामी विषदर्शनः। शक्रुष्टिशासहस्तानां महदेवं जिघांसतां॥
संकल्पमकरोन्मोघां दीवेन धनं जयः। संवृद्धीता युधाबाहुन्यो धानामभिधावतां। मल्लिच्छिक्केदवीभक्तुः शिरा
स्य पिहयानपि ते हताः प्रत्यपद्यंत वसुधां विगता मवः। त्वरतां लोकवीराणां प्रहताः सव्यसाचिना। ततो दुर्योधना राजा
दृष्ट्वा स्वबलसंकुशं। हतवेषान्समानीय कुक्षान् यथाशक्ता विमो। कुंजरांश्च हयांश्चि वपादांतश्च परंतपः। उवाच स हिता
सर्वनिधा र्त्त राष्ट्र इदं वचः। समासाद्य रेणे सवन्निपांडवां ससुरुज्जणात्पांवात्पथापि सबलं हत्वा शीघ्रं निवर्त्तत॥

तस्य ते शिरसा गृह्यवचनं युद्धमर्द्धाः॥ प्रसुद्यपुरोपायं स्निग्धं पुत्रस्य शासनात्॥ तान् व्यापततः शीघ्रं हतशेषान्म
हारणे॥ शरिरेण विषाकारिः पांडवाः समवाकिरन्त॥ तस्यैतं भरतश्चेष्टं मुकुटं तस्मात्तमिः॥ अवधतरणं प्राप्य त्रा
तारं नाम विंदत॥ प्रतिष्ठमानं तं नयान्नावतिष्ठति दंशितं॥ अश्विर्विपरिधावद्भिः सित्येन राजमाहेतोन प्राप्तायं तम
मरेदिशश्च प्रदिशस्तथा॥ ततस्तु पांडवानीकान्निःसृत्य बहवो जनाः॥ अश्वघ्नं स्तावकान् युष्मदुक्तां दिवजारताततो
निःशेषमनवत्तमित्यं न वजारत॥ अक्रोदि रापः समेता सुतव पुत्रस्य मारत॥ एकादशहता युद्धेताः प्रमोपांडुसंजा
यिः॥ तेषु राजसदस्त्रेषु तावकेषु महात्मसु॥ एकोऽयं धनो राजन्नदृश्यं श्रुत्वा विकृतः॥ नेतो॥ वीक्ष्य दिशः सर्वा दृष्ट्वा
सून्यां च मेदिनीं॥ विहीनः सर्वधयो धिश्च पांडवा वीक्ष्य संयुगे॥ मुदिता सर्वमिदं धर्मात् न हं मानात्समंततः॥ बाणश
हरं वांश्चि वशुवतिषा महात्मनां॥ दुयोधनो महाराज कश्मलेनाभिमं हतः॥ अपयाने मनश्च केविहीनबलवाहनः॥ ॥ धृ
तराष्ट्र उवाच॥ ॥ निहतं मामके सित्येनिःशेषे दिबिरेकते॥ पांडवानां बले स्तुतं किं त्वरोषमनूतदा॥ एतन्मेष्टुतो बूहि
कृतलोहसि संजय॥ यच्च दुयोधनो मंदः कृतवांस्तनयो ममाबलकृतं तदा दृष्ट्वा सकृदधि वीपतिः॥ ॥ संजय उवाच॥ ॥
रथानां हि महस्त्रेभ्यः सप्तनाशानि च॥ पंचवाश्च सहस्राणि पत्नीनां वशांतं शताः॥ एतकेषाम्॥ नृशज्यां डवानां महब

नं॥ परिश्रुत्वा हि यद्युद्धे धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः॥ एकाकी भरतश्चेष्टततोऽयं धनो नृपः॥ तापत्रयसमरेकं विमहायं रथिनां
वरः॥ न हं मानात्सरांश्चि वस्त्रबलस्य वसं कृतं॥ तथा दृष्ट्वा महाराज एकः स पृथिवीपतिः॥ हतं स्वहयमुत्सज्य प्राप्सु खः
प्राद्वदृणात्॥ एकादशचसूतं पुत्रोऽयं धिनस्तवागदामादाय तेजस्वीपदातिः॥ प्रस्थितो रुदं॥ नातिहरंतोग
त्वापश्यामेव नराधिपः॥ मस्मारवचनं कुरुर्धर्मशीलस्य धीमतः॥ इदं नूनं महाप्राज्ञो विदूरो दृष्ट्वा त्पुणामहो ह
समस्माकं कृत्रियारां च संयुगे॥ विरं विधितयानस्तु प्रविवेश रुदं पुनः॥ ॥ ५॥ स्वसंत नृपदयो दृष्ट्वा राजा बलकृतं॥
पांडवापि महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ अश्वधावंतं संकुशा सवराजं बलं प्रति॥ शक्यं पृष्ट्वा महत्तानां बलानां म
मिगर्जतां॥ संकल्पमकरोन्मोघं गंडीवधनं जयः॥ तादृक्वा निविजितीवीरोः॥ मामात्यान्सहबंधुमिः॥ रथेष्टे तद
ये राजन्नर्जुनो बकशो भतः॥ सुबलस्य हतेषु चैव सवाजिरथ कुंजरे॥ महावनमिव छिन्नमभवत्तावकं बलं॥ अने
कशतमाहस्त्रे बलेऽयं धनेस्य हानां मो महाराथा राजन्जीवमानो व्यदवपता॥ शरापुत्रा हते वीरा तथैव कृतवर्मणाः॥
रुपाणि तमाशजन्मार्थिवा बतवात्मजात्॥ धृष्टद्युम्नस्तु मां दृष्ट्वा हसन्मात्य किमब्रवीत्॥ किमनेन गृहीतेन नानेनार्थो
स्ति जीविता॥ धृष्टद्युम्नवचं श्रुत्वा शिनेनैवामहाबलः॥ उद्यम्य निशितं वज्रं हंतुं मां युधनस्तथा॥ तमागम्य महाप्रातः रुस

शाल्य०

द्विपायनोबवीत। तमागम्यमहाप्राज्ञः रुक्मद्विपायनोबवीत्। मुच्यतां संजयो जीवन्नहंतव्यः कदाचन। द्विपायनोबव
ः शुत्वा शिनेर्न घ्रातुं जलिः। ततो मामबवीन्मुक्तः सस्ति संजयमाधमा। अत्रुजातस्वहंतेन सवमीति राघुधः। प्रतिष्ठं
येन नगरं सायाक्रेन रुधिरैर्किनः। क्रोशामात्रमपक्रांतं दापाणि मवस्थितं। एकं दुर्गधनं राजन पश्यं नृशविकृतं स
उमामशुभ्रं साकोनराकोम्यमिवाकिं उ। उपपि रूतमां दृष्ट्वा तदा दीनमवस्थितं। तं वाहमपिशोचं तं दृष्ट्वा काकिनमा
हवे। मुकुर्त्तनाशकं वक्तुं किं विदुः। त्वपरिहृतः। ततो स्मितदहं सर्वं मुक्तवान् यद्गणं तदा। द्विपायनप्रसादो ब्रवीत मो
कमाहवे। मुकुर्त्तमिव वध्यात्वा प्रतिलभ्य च वेतनां। आहं श्म सर्वसित्यातिममपृक्तं मां ततः। तस्मितदहमावक्तुं सर्वं
प्रत्यक्षं दर्शितवान्। आहं श्म निहता सवति। सेन्यं च विनिपातितं। त्रयः किल रथाः शिष्टास्मावकांतां नराधिपा इति प्र
स्वानकाले मां रुक्मद्विपायनो बवीत्। मदीर्घमिव निश्च विप्रेक्ष्य च पुनः पुनः। अस्मि मां पाणिना स्पृष्ट्वा पुनस्तपय्य
माषता। त्वदभ्योनेह संग्रामे कश्चि जीवति संजय। द्वितीयं न हि पश्यामि सहायाश्च पांडवाः। ब्रूयाः संजय राजानं
प्रज्ञाचक्रं मीधैरं। दुर्गधनसवस्तुतः प्रविष्टो हृदमित्युत। सुहृद्भिस्तद्विहीतः पुत्रे नृपि सिरेव वा पांडवे श्वर
ते राज्ञे को नु जीवेत माहवाः। आवक्ष्यामि सर्वमिदं मां वक्तुं महाहवे। अस्मिंस्तोय हृदेषु संजीवंतं नृशविकृतं॥

ध॥

५६

एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं हृदं नृपः। अस्मिंस्तोय ततो यंच मायया मनुजाधिपः। तस्मिन् हृदं प्रविष्टे पुत्री त्रयाः
न श्रुते वाहनात्। अपश्यं महितानेकस्तं देशं ससुपेयुषः। रुपं शारदं तं वीरं शिं वरधिनां वरं भोजं चरुतव
म्पिणं महितान् शरविकृतान्। ते सर्वे मामभिप्रेक्ष्य नृसमिधान् बोधयन्। उपयाय च माम् पुत्रं दिष्ट्वा जीवति संजय।
अपृक्तं शिवते सर्वं पुत्रतव जनाधिपं। कश्चि दुर्गधनो राजा स नो जीवति संजय। आत्मा तवानहं ते सस्त्रदा कुरुनि
नं नृपां तच्चैव सर्वं मावक्तुं यन्मां दुर्गधनो बवीत्। रुदं चैवाहमावक्तुं यंच प्रविष्टो नराधिपः। अश्मन्मां पुनश्च जनि
शम्य वचनं ममां तं हृदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्यदेव यत्। अहो धिष्ट्या सजानाति जीवतो स्मात्तराधिपः। पय्यं प्रा
दिवयं तेन साहयो धियं तु परान्। ते तु तत्र चिरं कालं विलम्ब्य च महारथाः। प्राद्वन्त्रधिनां श्रेष्ठान् दृष्ट्वा पांडुसुता
व्रणे। ते तु मारुतमारोप्य रुपस्य सुपरिष्कृतं। सेतानि देशमानुर्हव शिष्टास्त्रयोरथाः। तत्र गुह्याः परिव्रताः
सूर्ये वास्तमिते सति। सर्वे विबुधकुशुः शुत्वा पुत्राणां तव संक्राये। ततो हृदं महाराजयो पितारं किरोनराः। राजद
रातुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति। तत्र विक्रोशतीनां च रुदतीनां च सर्वशः। प्रादुरासीन्महांकुहः शुत्वा तद्वलं संक्रुय
ततस्तु यो पितो राजन् क्रंदं त्यो विमुक्तं मुक्तं। कुर्यात्तद्वदयं त्यो महीतलं। आजघ्नुः करजिह्वापि पाणिनि
श्च शिरांसुत। लुलुं कुं शतदा केशान् क्रोशं त्यस्तत्र तत्र ह। हाहाकारविना दित्यो विनिघ्नाना उगं सिच। क्रोशं त्य

शाल्य०

वेचरुर्ह
साधुपाठः

स्यर्धसंहर्षकमं। बहू मूल्यवा। वेचं यष्टिः॥ ऊरु रोलयुडः॥ लिऊरु रावाद्यविशेषाः॥

स्तत्ररुद्रः कंदमानाविशंपते। ततो दुयोधनामात्माः साशुकं वा दृशातुराः॥ राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति। वे
चव्यासैकहस्ताश्च दाराश्चका विशंपते। शयनीयानि शुचाणि स्युर्वातिरणावेति चापमादाय ययुस्संनगरं जनर
किण॥ आस्तायाश्चतरीयुक्तास्यंदनानपरेजताः॥ स्नानस्नानदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति। अदृष्टपूर्वाधाना
प्रीतिस्करेणापि वेचमसु। ददृशुस्तामहाराजजनायांतीः॥ पुरं प्रति। ताः स्त्रियो नरतश्चेष्टासोऽकुमार्यममचिताः॥
प्रययुर्नगरं नृसंहतस्वजतबांधवाः॥ आगोपालाविमालिभ्योऽवंतो नगरं प्रति। ययुर्मनुष्याः संचाताभीमसेतन
याहिताः॥ अपि विषांभुयंतीं वंपार्थिभ्यो नृसुदारुणाः॥ प्रेक्षमाणस्तदा न्येन्यमाधावन्नगरं प्रति। तस्मिंस्तथावर्त्त
माने विद्वेहशदारुणे। युयुसुः शोकमसूदः प्राक्तकालमचिंतयत्। जितो दुयोधनो संखेपांडो विभीमविक्रम
ः॥ एकादशचमू सत्तात्रातरश्चास्यसूदिताः॥ हताश्च कुरवः सर्वे भीष्मशोणपुरस्मराः॥ अहमेको विमुक्तसुभाग्यो
गाद्यदृष्टया। विदुतानि वसवीणि शिविराणि समंततः॥ इतस्तत्पलायंते हतनाद्याहतो जसुः॥ अदृष्टपूर्वाङ्गत्वात् प्रियवा
कुललोचनाः॥ हरिणाश्च विवस्ताः प्रेक्षमाणान् दिशो दिशः॥ दुयोधनस्य सविवाये केविदवशेषिताः॥ राजदारानुपादाय।
वधावन्नगरं प्रति। प्राक्तकालमहं मन्ये प्रवेशंतिः सह प्रभो। युधिष्ठिरमनुजाप्यभीमसेतं तथैव च। एतमर्थमहाबाहु

५३

सत्यधृतिर्विदुरः॥ ॥ इति शाल्यपर्वटीका समाप्ता॥ ॥

रुभयोः सन्पवेदयत्। तस्य श्रीनिभवज्जानित्यं करुणावेदिता। परिष्वज्य महाबाहुर्विश्वापुत्रं व्यसक्तयत्। तत
स्वरयमास्त्याय द्रुतमश्वानचोदयत्। संचादयितवांश्चापिराजदारानुप्रांति। तेषु समहितकिप्रमसंगकृति
माकरैः॥ प्राविष्टाश्चास्तिनपुरं बाष्पकं गच्छुलोचनाः॥ अपश्यत महाप्रसेविद्वंसाशुलोचनाः॥ राजः समीपान्निष्क्रान्तं शोको
पहतचेतसं। तमब्रवीत्सत्यधृतिः प्रणतं त्वयत्। स्तितं। अस्मिन्कुरुभये दृष्टे दिष्ट्या त्वं पुत्रजीवसि। विनाराजः प्रवेशादिकि
मसिद्धमिहागतः॥ एतन्मे कारणं सर्वं विसरेण निवेदय॥॥ युयुसुवाच॥॥ निहतेशकुनो तात सज्जानि सुतबांधवो हतशो
षपरीवारो राजा दुयोधनस्ततः॥ स्वकं सहयमुज्य प्राप्नुवः प्राद्वययात्। अपक्रान्ते नृपतिस्त्वं धावारनिवेशनात्।
भयव्याकुलितं सर्वप्राद्वन्नगरं प्रति। ततो राजः कलत्राणि चादरां वास्य सर्वशः॥ बाहनेषु समारोप्य ध्वजाः प्राद्वयया
त्। ततो हंसमनुजाप्य राजानं सहकेशवां प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्तलोकां नृप्रधावितात्। एतच्छुत्वा तु वचनं विश्वापुत्रेण मारिचतं।
प्राक्तकालमिति तात्वा विदुरः सर्वधर्मवित्। अप्रजयदमेयात्मा युयुसुं वाक्यकोविदं। प्राक्तकालमिदं सर्वं ब्रुवतो नरतद्वये। अद्य
त्वमिदं विश्रांतः श्रोत्रिगंता युधिष्ठिरं एतावदुक्ता वचनं विदुरः सर्वधर्मवित्। युयुसुसमनुजाप्य प्रविवेश हृदयं। युयुसु
रपितां रात्रिं स्वर्गहेत्यवसन्नदा॥॥ इति महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वियासिकं शाल्यपर्वणि शाल्यादीनां वधः स
माप्तं वेदं शाल्यपर्वेति॥ २९॥ अतः परं गदापर्वप्रविष्यति॥ तत्रायमाद्यः श्लोकः॥ हतेषु सर्वासेन्ये क्षित्यादिः॥ ॥ ॥

[illegible]

५६